

1 Ар 49460

94(476) А-28

10036191

Уладзімір
Адамушка

ПАЛІТЫЧНЫЯ
РЭПРЭСІ

20-50-ых гадоў
На Беларусі

1 Ар 49460

Уладзімір Адамушка

94 (476)

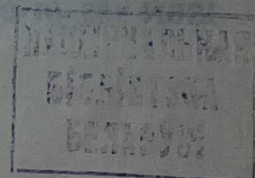
A-28

Палітычныя
 рэпрэсіі
20–50-ых гадоў
на Беларусі

Мінск
"Беларусь"
1994

Беларусь

ББК 63.3(4 Бел) 6-4
А 28
УДК 947.6

ПРАВИЛА
ПОДРОБНО

50-50-05-05

НА ПОВЕРЛИ

Мінск
"Беларусь"

9470600000 — 065
А
М 301(03) — 94

БЗ 113 — 94

ISBN 985-01-0047-8

© У. І. Адамюшка, 1994

Прадмова

Дэмакратызацыя грамадства, пачатак якой быў пакладзены ў сярэдзіне 80-ых гадоў, высветліла многія "чорныя старонкі" гісторыі нашай дзяржавы.

Большая адкрытасць і галоснасць дазволілі наблізіцца і да вывучэння раней практычна недаступнай праблемы палітычных рэпрэсій 20—50-ых гадоў на Беларусі.

Адкрываецца новы накірунак у беларускай гістарыяграфіі. Навуковая літаратура, аналітычныя матэрыялы па гэтай тэме яшчэ не напрацаваны. Праблема асвойваецца з цяжкасцю. Як і ва ўсякай новай справе, у публікацыях па гэтай тэме наперадзе эмацыянальны фактар, захапленне тым, каб як мага хутчэй выдаць наверх матэрыял, а разабрацца ў ім, прааналізаваць як след не хапае ў спешцы часу ці, можа, жадання. Паспешлівасць і эмоцыі прывялі да таго, што аўтару гэтых радкоў, у прыватнасці, давялося неаднаразова карэктаваць ацэначную лічбу агульнай колькасці ахвяр палітычных рэпрэсій у бок іх змяншэння больш чым у тры разы, папярэдне зрабіўшы належны навуковы аналіз¹. Аб гэтым гаворка наперадзе.

У апошні час на "гарачую" тэму палітычных рэпрэсій у друку з'явілася шмат матэрыялаў з рознымі падыходамі і адценнямі. Кожны з аўтараў імкнецца дастаць на свет Божы як мага больш "смажаных" фактаў. Сярод матэрыялаў пераважная большасць — вынятыя са спецсховаў дакументы расакрэчаных архіваў, каментарыі да іх, публіцыстычныя артыкулы пра лёсы людскія, успаміны неабгрунтавана рэпрэсіраваных грамадзян.

Нягледзячы на тое, што масавая рэабілітацыя пачалася ў 1954 годзе, а факталагічныя матэрыялы хлынулі ў сродкі масавай інфармацыі з сярэдзіны 80-ых гадоў, на жаль, да сённяшняга дня цэласнага даследавання па праблеме палітычных рэпрэсій 20—50-ых гадоў у Беларусі няма.

Праўда, трэба адзначыць, што беларускія гісторыкі рабілі пэўныя захады па асвятленню гэтай тэмы. У 1992 годзе выйшаў калектыўны зборнік артыкулаў "Праўда гісторыі: памяць і боль". Асобныя аспекты праблемы адлюстраваны ў працах У. М. Міхнюка, М. П. Касцюка, Р. П. Платонава, Б. І. Сачанкі, М. У. Токарава, Т. С. Процька, В. В. Вялічкі, А. П. Урублеўскага, А. М. Сарокіна, У. А. Палуяна, М. С. Сташкевіча і інш.². Аднак разглядаюцца яны фрагментарна і не даюць поўнага, цэласнага ўяўлення аб крыніцах, механізме, маштабах трагедыі беларускай нацыі.

Гэтая кніга з'яўляецца першай спробай у беларускай гістарыяграфіі паказаць аб'ектыўную, па магчымасці поўную, цэласную і разам з тым жудасную карціну генацыду ўлад і іх карнавага апарату супраць свайго народа, нашых з вамі суайчыннікаў у 20—50-ыя гады.

Храналагічныя рамкі даследавання ахопліваюць перыяд з 1917 па 1953 год, а па раздзелу "Рэабілітацыя невінаватых" — па 1993 год.

Асноўнымі крыніцамі для напісання кнігі з'явіліся раней недаступныя, засакрэчаныя дакументы з архіваў Камітэта дзяржаўнай бяспекі, Міністэрства ўнутраных спраў, са спецсховаў дзяржаўных і былых партыйных архіваў, з якімі дзядзедца ўпершыню пазнаёміцца шырокаму колу чытачоў.

Аднак трэба адзначыць, што ў зборы і сістэматызацыі першачаснай інфармацыі, якая так патрэбна для даследчыкаў па гэтай тэме, ёсць нямала праблем. Адны з іх вырашальныя, другія не будуць ужо вырашаны ніколі. Не ўсе архіўныя крыніцы ўтрымліваюць дастатковы матэрыял у адносінах да пытання аб вывучэнні некаторых бакоў палітычных рэпрэсій, не ўсе яны ў поўнай меры даступныя. Амаль зусім не захаваліся дакументы, звязаныя з "раскулачваннем", высяленнем у 30-ыя гады па ўсходніх абласцях рэспублікі. Многія архіўныя матэрыялы згублены ў час вайны. Былое Міністэрства бяспекі Расіі практычна закрыла доступ да дакументаў архіва былога КДБ СССР у адносінах да матэрыялаў, звязаных з рэпрэсіямі ў Беларусі.

Імпульсам для вывучэння праблемы з'явіліся заканадаўчыя і распарадчыя акты Вярхоўнага Савета і ўрада Рэспублікі Беларусь, прынятыя ў пачатку 90-ых гадоў і накіраваныя на аднаўленне і забеспячэнне правоў ахвяр палітычных рэпрэсій. Для арганізацыі і каардынацыі гэтай работы пры Вярхоўным Савеце рэспублікі 21 чэрвеня 1990 года была створана Камісія па аказанню садзейнічання ў забеспячэнні правоў ахвяр палітычных рэпрэсій 20—80-ых гадоў і ўвекавечанню іх памяці. Па прапанове Камісіі ў Камітэце па архівах і справаходстве пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь 1 студзеня 1991 года быў створаны навукова-інфармацыйны аддзел па справах рэпрэсіраваных грамадзян, які ўзначаліў аўтар гэтага даследавання. Арганізацыя работы на дзяржаўным узроўні дазволіла ўзняць яе на значную ступень, адкрыла доступ да дакументаў і матэрыялаў, звязаных з гэтай тэмай, а таксама шырокія магчымасці для аб'яднання агульных намаганняў дзяржаўных органаў і грамадскіх арганізацый. За час, што прайшоў з дня стварэння, навукова-інфармацыйны аддзелам наладжаны цесныя сувязі з усімі зацікаўленымі арганізацыямі: Акадэміяй навук Беларусі, Беларускай асацыяцыяй ахвяр палітычных рэпрэсій, Вярхоўным судом, Пракуратурай Рэспублікі Беларусь, Камітэтам дзяржаўнай бяспекі, Міністэрствам унутраных спраў, іншымі дзяржаўнымі і грамадскімі арганізацыямі. Аддзел з'явіўся ініцыятарам падрыхтоўкі шэрага заканадаўчых актаў, у тым ліку Пастановы Вярхоўнага Савета "Аб парадку рэабілітацыі ахвяр палітычных рэпрэсій 20—80-ых гадоў у Рэспубліцы Беларусь", дзе ўпершыню дадзена вызначэнне, хто ж з'яўляецца ахвярамі палітычных рэпрэсій. Але асноўная функцыя аддзела заключаецца ў арганізацыі і правядзенні непасрэднай работы па персанальнаму ўліку ахвяр палітычных рэпрэсій. Для якаснага яе забеспячэння распрацавана метадыка збору інфармацыі пра неабгрунтавана

рэпрэсіраваных грамадзян, вызначаны крыніцы, дзе яна знаходзіцца. З усіх месц, у тым ліку з архіваў КДБ і МУС, сюды сцякаецца інфармацыя пра грамадзян Беларусі, стаўшых ахвярамі сваявольства. Сёння ў нашым арсенале картатэка амаль на 70 тысяч чалавек, падрыхтаваная з першакрыніц. Гэтая інфармацыя апрацоўваецца і ўносіцца ў ЭВМ. Матэрыялы працягваюць паступаць. Праведзеная работа дала магчымасць на дадзеным этапе выправіць некаторыя колькасныя характарыстыкі ў адносінах да катэгорыі неабгрунтавана рэпрэсіраваных грамадзян, дасканала вывучыць крыніцы па праблеме палітычных рэпрэсій на Беларусі, прывесці ў адпаведнасць уліковую базу, падрыхтаваць і выдаць зборнік дакументаў па палітычных рэпрэсіях 1939—1941 гадоў у Вілейскай вобласці, па матэрыялах філіяла дзяржархіва Мінскай вобласці ў г. Маладзечна³, "Зборнік нарматыўных дакументаў па аднаўленню правоў грамадзян, пацярпеўшых ад палітычных рэпрэсій 20—80-ых гадоў"⁴. У 1991—1993 гг. пад кіраўніцтвам і з непасрэдным удзелам аўтара гэтых радкоў упершыню падрыхтаваны спісы неабгрунтавана рэпрэсіраваных грамадзян для Кніг Памяці па г. Мінску, Крупскаму, Старадарожскаму, Глыбоцкаму, Слуцкаму раёнах.

Працэс пошуку асноўных пытанняў тэмы працягваецца. Каб цалкам зразумець, што з намі здарылася ў 20—50-ыя гады, трэба ведаць атмасферу тых гадоў. На першы погляд атрымліваецца парадокс. З аднаго боку — упартая, напоўненая вялікімі падзеямі праца па пераўтварэнню краіны, з другога — цяжкі, трагічны лёс мільёнаў несправядліва абвінавачаных людзей, пастаўленых на канвеер рэпрэсій. Пярэчачы адзін аднаму, гэтыя бакі складалі адзінае жыццё народа. А гэта было вышэйшае "дасягненне" таталітарнай сістэмы з яе дэвізамі: чалавек жыве для грамадства, грамадскае вышэй за асабістае. З нараджэння чалавеку прывівалася думка, што яго гаспадар — дзяржава ў асобе правядыроў рознага ўзроўню, якія што хацелі, тое і вярцелі са сваім радавым партыі і дзяржавы. Вось так "кухаркі" і кіравалі дзяржавай, што яшчэ многія пакаленні будуць памятаць трагедыю народа. Гісторыкі яшчэ не раз будуць звяртацца да дадатковага вывучэння і пераасэнсавання гэтага перыяду. І рабіць гэта патрэбна, бо ў Беларусі, як і наогул у былым СССР, большасць гісторыкаў мэтанакіравана "падганялі" гісторыю пад спушчаныя зверху схемы. Гэтая "падгонка" з перапісваннем нанава многіх яе старонак, і перш за ўсё пры асвятленні "эпохі сацыялізму", стала разгортвацца яшчэ ў 30-ыя гады. На мэце было спалучыць канкрэтнае жыццё з усімі яго супярэчнасцямі і крутымі выгінамі з абвешчанай партыяй "генеральнай лініяй".

Сапраўдная ацэнка таго вялікага маральнага, псіхалагічнага ўрону, што быў за дзесяцігоддзі хлусні нанесены народу, якому адмовілі ў праве ўсведамляць сябе, спазнаць сваю сапраўдную гісторыю, яшчэ наперадзе.

На жаль, і беларускімі гісторыкамі ў агульным рэчышчы тых ідэалагічных устаноў былі сфальсіфікаваны цэлыя перыяды са-

вецкай гісторыі, скажаліся ці наогул замоўчваліся шматлікія факты і падзеі. Грашыла недаказанасцю, падгонкай пад агульнапрынятыя схемы і наша крыніцазнаўства.

Каб пазбегнуць паўтарэння мінулага ў гэтым выданні, аўтар даволі часта і ў значным аб'ёме прапануе чытачам першакрыніцы, большасць якіх упершыню ўводзіцца ў навуковы абарот.

У сучасны момант беларуская гістарычная навука перажывае свой глыбінны крызіс. Размова ідзе пра яе адраджэнне, бо яна, як навука, інтэнсіўна выраджалася, саступаючы месца схематызаванай ідэалогіі.

У канцы 80-ых — пачатку 90-ых гадоў аб выпрацоўцы новай канцэпцыі гістарычнай навукі ў рэспубліцы ішла гаворка на шэрагу "круглых сталоў", першай Усебеларускай канферэнцыі гісторыкаў і іншых навуковых сходах.

Гаворачы аб прычынах глыбіннага крызісу гістарычнай навукі, нельга не адзначыць, што на працягу даволі значнага перыяду для даследавання вучоных былі фактычна закрыты шмат якія галіны жыцця грамадства. Цяжкадаступнымі, напрыклад, былі матэрыялы, якія датычыліся калектывізацыі. Цалкам аказалася нявывучанай праблема беларусізацыі — нацыянальнай палітыкі, якая праводзілася ў 20-ыя гады ў БССР. Ды нават і сам тэрмін "беларусізацыя" рэабілітаваны зусім нядаўна. Шмат забароненых тэм мелася ў гісторыі Вялікай Айчыннай вайны. За сямю пячацямі хавалася і праблема масавых рэпрэсій на Беларусі ў 20—30-ыя гады.

З пачатку 90-ых гадоў стала значна пашырацца навукова-інфармацыйная база. Для даследчыкаў адкрыўся доступ да грамадска-палітычнай, мастацкай і мемуарнай літаратуры, якая была выдадзена як у СССР, так і за мяжой і знаходзілася ў бібліятэках на рэжыме асобага (спецыяльнага) захоўвання. У дзяржаўных архівах з фондаў зняты грыфы сакрэтнасці. Напрыклад, у Беларускім дзяржаўным архіве (былы ЦДАКР БССР) рассакрэчаны ўсе фонды 20—30-ых гадоў і большая частка фондаў перыяду Вялікай Айчыннай вайны, у Нацыянальным архіве Рэспублікі Беларусь (былы Цэнтральны партыйны архіў) рассакрэчаны ўсе даваенныя дакументы. На сённяшні дзень у адпаведнасці з пастановай урада рэспублікі для даследчыкаў адкрыты ўсе дакументы, створаныя ў справаводстве да 1963 года ўключна. Ідзе перадача ў дзяржаўныя архівы часткі дакументаў архіваў Камітэта дзяржаўнай бяспекі. Доступ да дакументаў дазволіў дасягнуць да забароненай у мінулым тэмы: зрабіць глыбокі аналіз па праблеме палітычных рэпрэсій на Беларусі ў 20—50-ыя гады.

Пры ўсёй дэмакратызацыі і адкрытасці хацелася б аднаго: каб гісторыя зноў не апынулася заложніцай палітыкі пад напорам і дыктатам "вучоных" ад кан'юнктуры з нячыстымі рукамі ці гарачай галавой. У сучасны перыяд пры пераасэнсаванні нашага мінулага галоўная роля павінна быць адведзена крытычнаму, прафесійнаму аналізу крыніц і гістарыяграфічнага матэрыялу з пазіцый гістарычнай праўды і аб'ектыўнасці.

Задача гісторыкаў сёння — не перапісаць гісторыю нанова, а

пераасэнсаваць яе незалежна ад ідэалагічных ухілаў. Гісторыя застаецца гісторыяй, і нікому яе не дадзена перапісаць. Яна вечная і нязменная.

Аналізуючы гістарычныя дакументы і факты, нельга проста мяняць полюсы і замест ранейшых анафем спяваць оды. Гэта тыпічна таталітарнае мысленне: або чорнае, або белае, калі не расстрэл, то помнік, калі не падонак, то герой. У гісторыі не патрэбна ўпадаць у крайнасці, тут патрэбна аналізаваць і ўзважваць. З гісторыі трэба рабіць высновы, праектаваць іх на дзень сённяшні і пільна сачыць у сваіх дзеяннях за тым, каб выключыць паўтарэнне яе горкіх, трагічных старонак.

Сённяшнім палітыкам, а таксама ўсім нам трэба вельмі ўважліва паглядзець на сябе, на свае дзеянні з улікам урокаў гісторыі. Ці не спяшаемся мы паўтарыць мінулае?

Безумоўна, і ў гэтай кнізе не ўсё бяспрэчна. Але аўтар, на даступнай для яго дакументальнай аснове аналізуючы падзеі, імкнуўся трымацца гістарычнай праўды. Як гэта яму ўдалося, меркаваць чытачу.

ТРАГЕДИЯ НАРОДА Ў ЛІЧБАХ

Цяжкую спадчыну для беларускага народа пакінуў таталітарны рэжым. І асобнае месца тут займаюць палітычныя рэпрэсіі 20—50-ых гадоў. Пад прыкрыццём вылучанай Сталіным ідэі абваст-рэння класавай барацьбы рэпрэсіі накіроўваліся супраць уяўнага, неіснуючага класавага праціўніка — "ворагаў народа", "збядняў", "шкоднікаў" і г. д. У выніку пацярпелі ад рэпрэсій дзесяткі тысяч ні ў чым не павінных людзей: у многіх скалечаны лёс, наклалі свой адбітак турмы, лагеры, ссылкі, высылкі.

Сярод іх прадстаўнікі розных нацыянальнасцей, сацыяльных слаёў і прафесій. Залічаныя ў разрад "ворагаў народа", яны былі аддадзены антыгуманым рэжымам забыццю, выкраслены з гісторыі.

Знаёмства са статыстычнымі данымі, айчыннымі і замежнымі крыніцамі дазваляе сцвярджаць, што беззаконне і самавольства, якія ўчыняліся ў нас у 20—50-ыя гады, не маюць аналага. Насілле і тэрор замянілі ўсе формы палітычнай барацьбы. Гэта быў жудасны генацыд супраць свайго народа.

Даследчыкі тым часам спрабуюць удакладніць колькасць ахвяр палітычных рэпрэсій. Лічбы называюцца самымі рознымі.

Адны гавораць, што пацярпела ад тэрору ў 20—50-ыя гады 2 мільёны грамадзян рэспублікі, другія сцвярджаюць, што быў рэпрэсіраваны кожны шосты, а гэта — 1,5 мільёна ад амаль 10-мільённага насельніцтва Беларусі 1940 года, трэція прыводзяць лічбу — 700 тысяч. Некаторыя лічаць, што чым больш — тым лепш. Аднак жыццё патрабуе дакладнага адказу.

Разглядаючы гэтае пытанне, перш за ўсё патрэбна вызначыць дэфініцыю, хто ж з'яўляецца ахвярамі палітычных рэпрэсій. Пры распрацоўцы Пастановы Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь "Аб парадку рэабілітацыі ахвяр палітычных рэпрэсій 20—50-ых гадоў у Рэспубліцы Беларусь" вялася вялікая дыскусія па гэтаму пытанню. Пасля працяглых кансультацый з гісторыкамі і юрыстамі было вызначана, што "неабгрунтавана рэпрэсіраванымі з'яўляюцца грамадзяне Рэспублікі Беларусь, СССР, замежных дзяржаў ці асобы без грамадзянства, прыцягнутыя на тэрыторыі Рэспублікі Беларусь судовымі ці несудовымі органамі па палітычных, сацыяльных, нацыянальных і другіх матывах да

крымінальнай адказнасці за дзяржаўныя (контррэвалюцыйныя) злачынствы, а таксама ж па гэтых матывах падвергнутыя ссылцы, высылцы, накіраванню на спецпасяленне, выдаленню за межы Рэспублікі Беларусь у адміністрацыйным парадку".

Нельга ставіць на адну дошку тых, хто пацярпеў ад палітычных рэпрэсій, і тых, хто быў асуджаны за крымінальныя злачынствы. А апошніх было нямала ў 20—50-ыя гады.

Па-другое. Усе мы ў той ці іншай ступені ўскосна з'яўляемся ахвярамі таталітарнай сістэмы. У канкрэтным выпадку размова пойдзе пра грамадзян Беларусі, якія непасрэдна пацярпелі ад рэпрэсій, ці, другімі словамі, прамых ахвяр палітычных рэпрэсій.

Па-трэцяе. Падчас дыскусій па пытанню палітычных рэпрэсій некаторыя апаненты сцвярджаюць, што ўлік рэпрэсіраваных грамадзян вёўся недасканала, фальсіфікаваўся і г. д. За некалькі гадоў, прысвечаных даследаванню тэмы палітычных рэпрэсій 20—50-ых гадоў на Беларусі, у аўтара склалася цвёрдае меркаванне. Улік вёўся дасканала, прафесійна, па-бухгалтарску, тут слова і справа ніколі не разыходзіліся. Але лічбы гэтыя доўгі час знаходзіліся пад сямю замкамі. Сёння яны паступова пачынаюць бачыць свет.

Спачатку аб тых, хто быў прыцягнуты да адказнасці судовымі і несудовымі органамі ("двойкамі", "тройкамі", асобымі нарадамі, калегіямі АДПУ, НКУС і г. д.).

Вось аб чым сведчаць архіўныя матэрыялы. Па афіцыйных даных, пачынаючы з лістапада 1917-га і па красавік 1953 года судовымі і несудовымі органамі ў рэспубліцы было разгледжана звыш 170 тысяч спраў у адносінах да 250 тысяч чалавек, якія прыцягваліся да адказнасці па палітычных матывах. З гэтай колькасці 10 тысяч чалавек былі рэпрэсіраваны ў 1917—1929 гг., 46 тысяч — у 1929 — 1934 гг., 55 тысяч — у 1941 — 1945 гг., (асноўная частка рэпрэсій у гэтыя гады прыйшлася на першую палову 1941 года, другую палову 1944 года і ўвесь 1945 год — У. А.), 50 тысяч — у 1946—1953 гг. Пік рэпрэсій прыйшоўся на 1935—1940 гг. Звыш 85 тысяч нашых суайчыннікаў пацярпелі ад палітычных рэпрэсій у гэты перыяд. Больш за 28 тысяч былі расстраляны. Усяго ж у 20—50-ыя гады за "контррэвалюцыйныя злачынствы" было прыгаворана да вышэйшай меры пакарання звыш 35 тысяч чалавек.

Такім чынам, судовымі і несудовымі органамі ў рэспубліцы па палітычных матывах было прыцягнута да адказнасці звыш 250 тысяч грамадзян.

Усе гэтыя крымінальныя справы поўнасцю захаваліся і знаходзяцца ў архівах Камітэта дзяржаўнай бяспекі рэспублікі. У больш складаным стане знаходзіцца справа ў адносінах да рэпрэсій у адміністрацыйным парадку, ці, прасцей кажучы, "раскулачвання", а таксама падвергнутых ссылцы, высылцы, спецпасяленню. Аўтар прапануе сваю методыку падліку. Звернемся да наступных лічбаў і фактаў.

У 1930 годзе ў Беларусі было "раскулачана" 15 629 сялянскіх гаспадарак².

Пасля такога "маштабу" рэпрэсій супраць сялянства колькасць "кулацкіх" гаспадарак з кожным годам рэзка зніжалася. Сяляне баяліся трапіць у іх лік. Ішоў раздзел маёмасці і зямлі паміж дарослымі членамі сям'і, спыніліся закупкі ў асабістае карыстанне сельгасмашын і інвентару.

Згодна зводцы Народнага камісарыята фінансаў БССР ад 7 сакавіка 1931 года "Аб выяўленых кулаках, налічанай і спагнанай з іх сумы сельгаспадатку", па стану на 1 сакавіка 1931 года ў 99 раёнах Беларусі налічвалася 4252 кулацкія гаспадаркі³. Уявім сабе, што з 1931-га па 1934 год да завяршэння ў асноўным калектывізацыі ў рэспубліцы такая колькасць гаспадарак разам з сем'ямі кожны год неабгрунтавана падвяргалася рэпрэсіям. Па статыстыцы тых гадоў, у кулацкіх сем'ях Беларусі было ў сярэднім па 8 чалавек. Нават калі дапусціць, што ўсе сем'і ў поўным складзе "раскулачваліся" і высяляліся за межы рэспублікі (што адбывалася не заўсёды), то атрымліваецца лічба — 261 тысяча чалавек.

Па заходняй частцы рэспублікі лічбы вядомыя. Больш таго, пацвярджаюцца дакументальна. Так, напрыклад, у інфармацыі па пытанню аб высяленні асаднікаў, якая была накіравана ў Цэнтральны Камітэт ВКП(б) Сталіну, адзначана, што за межы рэспублікі па стану на канец 1940 года выселена 9755 сем'яў асаднікаў і работнікаў лясной аховы агульнай колькасцю 50 732 чалавекі⁴. Лічбы дадзены ў разрэзе ўсіх абласцей Заходняй Беларусі. Захаваліся ў архівах і дакладныя лічбы яшчэ трох перадваенных і двух пасляваенных масавых высяленняў жыхароў заходняй часткі тэрыторыі рэспублікі. Нават калі ўлічваць і катэгорыю бежанцаў з акупіраванай гітлераўцамі тэрыторыі Польшчы, якія адсяляліся ў глыбінныя раёны краіны, то агульная лічба выселеных у даваенныя і пасляваенныя гады складае 133 тысячы чалавек. Усяго ж за межы рэспублікі (з заходняй і ўсходняй часткай) у 1939—1941-ым і ў пасляваенныя гады, па афіцыйных даных, выселена ў адміністрацыйным парадку 87 729 чалавек. Такім чынам, у 30—50-ыя гады неабгрунтавана рэпрэсіравана ў адміністрацыйным парадку звыш 349 тысяч грамадзян рэспублікі, а агульная лічба ахвяр палітычных рэпрэсій у Беларусі складае каля 600 тысяч чалавек. Вось такая жудасная статыстыка генацыду супраць нашых суайчыннікаў, якія сталі ахвярамі таталітарнай сістэмы перыяду 20—50-ых гадоў.

Праўда, гэтыя лічбы не даюць нам уяўлення аб тых людзях, якія былі рэпрэсіраваныя другі, трэці раз, на тэрыторыі другіх рэспублік, у ГУЛАГу па месцы адбыцця тэрміну пакарання, аб тых ураджэнках рэспублікі, якія былі прыцягнуты да адказнасці не ў Беларусі, а таксама аб беларусах, воляй лёсу апынуўшыхся ў розных кутках "великого и могучего Советского Союза".

Наш абавязак сёння — аднавіць для гісторыі і ўвекавечыць до-

брае імя кожнага пацярпеўшага. З гэтай мэтай у Камітэце па архівах і справаводстве пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь вядзецца персанальны ўлік грамадзян, якія былі неабгрунтавана рэпрэсаваны па палітычных матывах і пазней рэабілітаваны.

Сюды з розных месц сцякаецца інфармацыя па распрацаванай адзінай форме, якая ўтрымлівае асноўныя звесткі аб грамадзянах, якія бязвінна пацярпелі ад таталітарнага рэжыму. З гэтай своеасаблівай міні-справы, складзенай на аснове першакрыніц, можна зрабіць у сваім родзе энцыклапедычны даведнік, невялічкі летапіс жыцця кожнай ахвяры палітычных рэпрэсій — з дня арышту да даты рэабілітацыі.

34 пазіцыі ў картцы персанальнага ўліку. Прозвішча, імя, імя па бацьку, пол, год і месца нараджэння, нацыянальнасць, сацыяльнае паходжанне, партыйнасць, адукацыя, пасада і месца работы, месцажыхарства да арышту, склад сям'і, удзел у рэвалюцыях і баявых дзеяннях перыяду 1917—1953 гг., дата арышту, дата асуджэння, якім органам асуджаны, характар абвінавачвання, артыкул Крымінальнага кодэкса, па якім грамадзянін прыцягваўся да адказнасці, мера пакарання, канфіскацыя маёмасці, месца адбыцця пакарання, дата вызвалення, дата гібелі, прычына гібелі, месца пахавання ці расстрэлу, калі і якім органам рэабілітаваны, наяўнасць фатаграфіі і г. д. Гэтыя рэквізіты, на погляд аўтара, даюць дастаткова звестак аб грамадзяніну, каб на іх аснове рабіць навуковыя абгрунтаванні і высновы. Такая сістэма персанальнага ўліку ахвяр палітычных рэпрэсій дзейнічае толькі ў Беларусі. Пры заканчэнні ўліку можна будзе назваць больш дакладную лічбу неабгрунтавана рэпрэсаваных грамадзян нашай краіны. Ідзе вельмі карпатлівая і адказная, патрэбная для людзей работа.

Матэрыял, які прапануецца чытачам, зроблены на аснове аналізу 7000 картак персанальнага ўліку на жыхароў Мінска і Мінскай вобласці, якія былі рэабілітаваны ў 1955 — 1993 гг. Звесткі, якія атрыманы, не выбарачныя, а зробленыя на аснове картак персанальнага ўліку, якія паступалі ў Белкамархію па меры рэабілітацыі грамадзян і запаўнення іх у адпаведных установах. Гэта своеасаблівае сацыялагічнае даследаванне на аснове матэрыялаў, якія паступілі да нас на 1 студзеня 1994 года.

7 тысяч чалавечых лёсаў, гэта больш за 1% ад ацэначнай лічбы ўсіх ахвяр палітычных рэпрэсій 20—50-ых гадоў у Беларусі. На аснове праведзенага аналізу ёсць магчымасць гаварыць аб нейкіх агульных канцэптуальных падыходах па некаторых пазіцыях пры далейшым вывучэнні пытання аб тым, што здарылася ў нас у 20—50-ыя гады.

Атрыманыя даныя даюцца ў лічбах і працэнтах.

Сярод 7000 грамадзян Беларусі, стаўшых ахвярамі палітычных рэпрэсій, 6292 (89,04%) мужчыны і 708 (10,96%) жанчын ва ўзросце ад 18 да 63 гадоў. Звыш 90% з іх — асобы ва ўзросце ад 18 да 50 гадоў.

Па нацыянальнаму складу:

а) беларусаў — 4488 (64,08%)

- б) палякаў — 1203 (17,18%)
- в) яўрэяў — 625 (8,93%)
- г) рускіх — 266 (3,8%)
- д) украінцаў — 80 (1,14%)
- е) літоўцаў — 44 (0,63%)
- ж) татар — 13 (0,19%)
- з) іншых нацыянальнасцей — 281 (4,01%).

На жаль, мы не маем звестак пра адносную колькасць кожнай групы ў агульнай колькасці насельніцтва Мінска і Мінскай вобласці, бо ўсеагульныя перапісы былі праведзены ў 1926, 1939 і 1959 гадах. Але ж самі па сабе гэтыя лічбы вельмі красамоўныя і адлюстроўваюць агульныя напрамкі разглядаемай тэмы.

Па сацыяльнаму паходжанню:

- а) з рабочых — 1118 (15,97%)
- б) з сялян — 4794 (68,48%)
- в) са служачых — 537 (8,19%)
- г) з дваран — 104 (1,48%)
- д) з памешчыкаў — 3 (0,04%)
- е) з купцоў — 39 (0,56%)
- ж) з духавенства — 55 (0,79%).

Па партыйнасці:

- а) членаў КПСС — 806 (11,51%)
- б) членаў іншых партый — 38 (0,56%)
- в) членаў ВЛКСМ — 52 (0,74%)
- г) беспартыйных — 6104 (87,19%).

Па адукацыі:

- а) з вышэйшай — 567 (8,1%)
- б) з незакончанай вышэйшай — 168 (2,4%)
- в) з сярэдняй спецыяльнай — 45 (0,64%)
- г) з сярэдняй — 671 (9,58%)
- д) з няпоўнай сярэдняй — 503 (7,19%)
- е) з пачатковай — 1934 (27,65%)
- ж) з незакончанай пачатковай — 2442 (34,88%)
- з) непісьменных — 402 (5,74%).

Па астатніх 268 асобах звесткі аб адукацыі адсутнічаюць.

Як відаць, "найбольшымі ворагамі народа" былі грамадзяне з самым нізкім агульнаадукацыйным цэнзам.

Сярод прадстаўнікоў розных прафесій "першынство" належыць калгаснікам — 1109 (15,84%), затым ідуць сяляне-аднаасобнікі — 1000 (14,28%), рабочыя — 550 (7,86%), настаўнікі — 105 (1,5%), інжынерна-тэхнічныя работнікі — 61 (0,87%), прадстаўнікі творчай інтэлігенцыі — 41 (0,58%).

Аб самавольстве, усёдазволенасці ўлад пры таталітарным рэжыме сведчыць і тое, што з 7000 прыцягнуты да адказнасці судовамі органамі толькі 819 чалавек, ці 11,7% ад агульнай колькасці, астатнія ж справы разглядаліся несудовымі органамі.

"Тройкамі" разгледжана 2438 спраў (34,83%), калегіямі АДПУ — 314 (4,49%), асобымі нарадамі — 1511 (21,59%), камісіямі

НКУС СССР і Пракурора СССР ("двойкамі") — 1828 (26,11%), 93 справы (1,33%) — другімі несудовымі органамі.

Цікавай для даследчыкаў і чытачоў будзе статыстычная інфармацыя аб тым, за што ж былі залічаны ў стан "ворагаў народа" нашы суайчыннікі. Так, па ўсім вядомаму артыкулу 58 Крымінальнага кодэкса РСФСР з усімі яго пунктамі да адказнасці быў прыцягнуты 491 грамадзянін Беларусі, ці 7,01%. Найбольш "папулярным" артыкулам Крымінальнага кодэкса БССР быў 72-гі — прапаганда і агітацыя супраць савецкай улады. Па ім было асуджана 2714 чалавек (38,77%), затым ідуць 68-ы артыкул — шпіянаж (2663 чалавекі, 38,04%); 76-ы — усякага роду арганізацыйная дзейнасць супраць савецкай улады (2026 чалавек, 28,94%). Астатнія артыкулы за контррэвалюцыйныя злачынствы Крымінальнага кодэкса БССР 1928 года "размеркаваліся" наступным чынам :

а) артыкул 63 (зрада Радзіме) — 617 чалавек (8,81%)

б) артыкул 64 (падрыхтоўка ўзброенага паўстання) — 511 чалавек (7,3%)

в) артыкул 65 (зносіны ў контррэвалюцыйных мэтах з замежнай дзяржавай) — 130 чалавек (1,86%)

г) артыкул 66 (аказанне дапамогі замежнай буржуазіі) — 346 чалавек (4,94%)

д) артыкул 67 (схіленне замежнай дзяржавы да нападу на СССР) — 36 чалавек (0,51%)

е) артыкул 69 (падрыхтоўка дзяржаўнай прамысловасці...) — 620 чалавек (8,86%)

ж) артыкул 70, (здзяйсненне тэрарыстычных актаў, накіраваных супраць прадстаўнікоў савецкай улады) — 402 чалавекі (5,74%)

з) артыкул 71 (разбурэнне ці пашкоджанне дзяржаўнай маёмасці) — 479 чалавек (6,84%)

і) артыкул 73 (неданясенне аб дакладна вядомым контррэвалюцыйным злачынстве) — 37 чалавек (0,53%)

к) артыкул 74 (актыўныя дзеянні супраць рабочага класа і рэвалюцыйнага руху) — 169 чалавек (2,41%)

л) артыкул 75 (контррэвалюцыйны сабатаж) — 54 чалавекі (0,77%).

Многім ахвярам палітычных рэпрэсій прад'яўлялася абвінавачванне адразу па некалькіх саставах контррэвалюцыйных злачынстваў.

А вось як выглядаюць статыстычныя даныя па гадах асуджэння:

1919 — 1 чалавек (0,014%)

1920 — 31 чалавек (0,44%)

1921 — 22 чалавекі (0,31%)

1922 — 3 чалавекі (0,04%)

1923 — 0

1924 — 24 чалавекі (0,34%)

1925 — 39 чалавек (0,55%)
 1926 — 41 чалавек (0,58%)
 1927 — 45 чалавек (0,64%)
 1928 — 63 чалавекі (0,9%)
 1929 — 408 чалавек (5,82%)
 1930 — 233 чалавекі (3,32%)
 1931 — 70 чалавек (1%)
 1932 — 97 чалавек (1,39%)
 1933 — 673 чалавекі (9,61%)
 1934 — 136 чалавек (1,94%)
 1935 — 96 чалавек (1,37%)
 1936 — 181 чалавек (2,59%)
 1937 — 2436 чалавек (34,8%)
 1938 — 1598 чалавек (22,83%)
 1939 — 143 чалавекі (2,04%)
 1940 — 101 чалавек (1,44%)
 1941 — 32 чалавекі (0,46%)
 1942 — 8 чалавек (0,11%)
 1943 — 6 чалавек (0,09%)
 1944 — 30 чалавек (0,43%)
 1945 — 182 чалавекі (2,6%)
 1946 — 99 чалавек (1,41%)
 1947 — 31 чалавек (0,44%)
 1948 — 37 чалавек (0,53%)
 1949 — 46 чалавек (0,66%)
 1950 — 41 чалавек (0,59%)
 1951 — 40 чалавек (0,57%)
 1952 — 6 чалавек (0,08%)
 1953 — 1 чалавек (0,014%).

Разглядаючы гэтую статыстычную інфармацыю, можна зрабіць вывад, што палітычныя рэпрэсіі прымяняліся ў нашай рэспубліцы з часу яе стварэння ў 1919 годзе. Першая іх вялікая хваля прыйшла на 1929 — 1933 гг., другая — на 1937 — 1938 гг. У астатні час гэтая антычалавечая кампанія планавалася, як і ўсякая другая работа ў дзяржаве. Усе нашы суайчыннікі, прыцягнутыя да адказнасці, атрымалі розныя меры пакарання: 402 (5,74%) з іх былі сасланы, 21 (0,3%) — высланы, а астатнім па прыговору суда ці рашэнню несудовых органаў былі вызначаны розныя тэрміны пазбаўлення волі:

да 1 года турмы і паражэння ў правах былі прыгавораны 913 чалавек (13,04%)

5 гадоў папраўча-працоўных лагераў (ППЛ) атрымалі 835 чалавек (11,93%)

6 гадоў ППЛ — 25 чалавек (0,36%)

7 гадоў ППЛ — 58 чалавек (0,83%)

8 гадоў ППЛ — 303 чалавекі (4,33%)

10 гадоў ППЛ — 1222 чалавекі (17,46%) (у 20 — 30-ыя гады гэ-
та быў найбольшы тэрмін пазбаўлення волі. — У. А.)

12 гадоў ППЛ — 5 чалавек (0,07%)

15 гадоў ППЛ — 40 чалавек (0,57%)
20 гадоў ППЛ — 15 чалавек (0,21%)
25 гадоў ППЛ — 64 чалавекі (0,91%).

І што вельмі цяжка ўсвядоміць, 3097 чалавек (44,24%) былі прыгавораны да вышэйшай меры пакарання, ці, як запісана ў Крымінальным кодэксе 1928 года, — да вышэйшай меры сацыяльнай абароны. Карацей кажучы, былі расстраляны.

А цяпер аб тым, як жа партыйныя (да 1991 г. — У.А.) і дзяржаўныя органы кіравалі працэсам рэабілітацыі, а судовыя і праваахоўныя органы выконвалі гэтае даручэнне. У 50-ыя — пачатку 60-ых гадоў рэабілітацыя ішла даволі значнымі тэмпамі. Гэта відаць і з нашага даследавання.

У 1955 годзе было рэабілітавана 200 чалавек (2,86%)

у 1956 г. — 1112 (15,88%)

у 1957 г. — 967 (9,96%)

у 1958 г. — 1096 (15,66%)

у 1959 г. — 1228 (17,54%)

у 1960 г. — 505 (7,21%)

у 1961 г. — 182 (2,6%)

у 1962 г. — 179 (2,56%)

у 1963 г. — 150 (2,14%).

Затым гэты працэс паступова пачынае затухаць.

У 1964 годзе рэабілітавана 63 чалавекі (0,9%)

у 1965 г. — 48 (0,69%)

у 1966 г. — 54 (0,77%)

у 1967 г. — 38 (0,54%)

у 1968 г. — 14 (0,2%)

у 1969 г. — 11 (0,16%)

у 1970 г. — 1 (0,014%)

у 1971 г. — 3 (0,04%).

З 1972 па 1988 год працэс рэабілітацыі практычна быў спынены. У даным выпадку толькі ў 1977 годзе быў рэабілітаваны 1 чалавек (0,014%) і ў 1987-ым — 2 (0,03%). Новы імпульс працэс рэабілітацыі атрымаў з канца 80-ых гадоў і асабліва з пачатку 90-ых, калі ў нашай суверэннай дзяржаве была прынята Пастанова Вярхоўнага Савета "Аб парадку рэабілітацыі ахвяр палітычных рэпрэсій 20 — 80-ых гадоў у Рэспубліцы Беларусь". Так, ужо ў 1989 годзе было рэабілітавана 63 чалавекі (0,9%), у 1990 г. — 1 (0,014%), у 1991 г. — 32 (0,46%), у 1992 г. — 834 (11,91%), у 1993 г. — 216 (3,09%).

Вось такая яна, бясстрасная мова лічбаў. Такая горкая, але праўдзівая статыстыка. Гісторыя прызнае дакладныя лічбы і факты, патрабуе праўды, якой бы яна ні была на ўсім яе шляху.

ФАРМІРАВАННЕ РЭПРЭСІЎНАГА МЕХАНІЗМА

Сёння ўжо большасці з тых, хто звяртаецца да перыяду нашай гісторыі, які прыйшоўся на 20-ыя, 30-ыя і 40-ыя гады, зразумела, што яна (гісторыя) была зусім не такой, як пісалася аб гэтым у сталінскім "Кратком курсе истории ВКП(б)" і дзесяцігоддзямі паўтаралася ў гістарычнай літаратуры. Гісторыкам яшчэ належыць падрабязна даследаваць прычыны таго, што ж сапраўды здарылася ў той час? Але сёння зразумела галоўнае, што з пераходам да фарсіраванай індустрыялізацыі і суцэльнай калектывізацыі разам з імі і часткова на іх базе завяршыўся пераход ад палітычнага рэжыму, у якім генеральная лінія вырацоўвалася ў ходзе супастаўлення і барацьбы думак, да рэжыму, у якім палітычнае кіраўніцтва ажыццяўлялася на аснове ваеннай ці паўваеннай дысцыпліны. У краіне ўсталяваўся і пачаў умацоўвацца адміністрацыйна-аўтарытарны рэжым, які часам называюць адміністрацыйна-каманднай ці таталітарнай сістэмай. Не толькі ў эканоміцы, але і на ўсіх накірунках грамадскага жыцця стаўка была зроблена на дыктат.

У шэрагу бедстваў, народжаных у краіне панаваннем палітычнага самаўладдзя, першае месца, безумоўна, займаюць палітычныя рэпрэсіі, каштаваўшыя жыцця тысячам людзей і скалечыўшыя лёсы дзесяткам тысяч. У гэтым вызначылася найбольш страшная выява палітычнай сутнасці сістэмы. "Рэпрэсіі ў галін сацыялістычнага будаўніцтва, — прызнаваў "правадыр і настаўнік Сталін, — з'яўляюцца неабходным элементам наступлення". Сапраўды, "бацька народаў" тут не пакрывіў душой. На вялікіх будоўлях "сталінскіх пяцігодак" пачала матэрыялізавацца ідэя выкарыстання прымусовай працы. Інструментам яе правядзення жыццё стаў развіты рэпрэсіўны апарат і папраўча-працоўныя лагеры (ППЛ). Ідэі ішлі зверху. Ініцыятыву "галоўкаверха" рухаў наперад партыйныя і дзяржаўныя структуры, а органы дзяржаўнай бяспекі ("караючы меч диктатуры пролетариата") ўнутраных спраў распрацоўвалі метадыку рэпрэсій і праводзілі гэтую "мудрую палітыку партыі і дзяржавы" ў жыццё. Ужо ў гад грамадзянскай вайны органы ВЧК (Усесаюзная Надзвычайная Камісія) сканцэнтравалі ў сваіх руках, разам з функцыямі ра

ведкі і контрразведкі, функцыі следства і суда. Яны карысталіся пры гэтым правам непасрэдных рэпрэсій аж да расстрэлу. У архівах захаваліся дакументы, якія сведчаць аб прывядзенні такіх прыгавораў у выкананне "іменем рэволюции". Органы ВЧК ажыццяўлялі непасрэдна дыктатуру пралетарыяту, і ў гэтым, як падкрэсліваў Ленін, была іх неацэнная роля².

З грамадзянскай вайной звязаны таксама і пачатак сталінскага тэрору. Але тады ён быў выкліканы жорсткасцю класавай барацьбы. "Чырвоны тэрор" быў адказам на "белы тэрор" і наадварот. Так, ужо ў дэкрэце СНК ад 14 сакавіка 1919 года "Аб рабочых дысцыплінарных таварыскіх судах" для парушальнікаў працоўнай дысцыпліны і асоб, не выконваўшых норм выпрацоўкі без уважлівых прычын, прадугледжваліся пакаранні да 6 месяцаў зняволення ў лагеры прымусовых работ³. З'яўленне ў краіне лагераў прымусовых работ адбылося як вынік палітыкі "чырвонага тэрору". У Пастанове СНК "Аб чырвоным тэроры" ад 5 верасня 1918 года, падпісанай народным камісарам юстыцыі Д. Курскім, народным камісарам па ўнутраных справах Г. Пятроўскім і кіраўніком спраў СНК Ул. Бонч-Бруевічам, гаварылася, што "неабходна забяспечыць Савецкую Рэспубліку ад класавых ворагаў шляхам ізаляцыі іх у канцэнтрацыйных лагерах..." Ідэя стварэння "школы працы для арыштаваных" была рэалізавана ў Пастанове Прэзідыума ЦВК РСФСР ад 11 красавіка 1919 года "Аб лагерах прымусовых работ", упершыню заканадаўча замацаваўшай існаванне ў краіне канцлагераў⁴. У адпаведнасці з гэтым дакументам на губернскія надзвычайныя камісіі была ўскладзена арганізацыя такіх лагераў ва ўсіх губернскіх гарадах.

У лютым 1922 года пастановай ЦВК была ліквідавана ВЧК, а на яе месцы той жа пастановай было створаца Дзяржаўнае палітычнае ўпраўленне (ДПУ) пры НКУС РСФСР⁵. На ДПУ і яго органы былі ўскладзены задачы па задушэнню адкрытых контррэвалюцыйных выступленняў, барацьбы з бандытызмам, шпіянажам і г. д. Трэба адзначыць, што ўсе справы, раскрытыя органамі ДПУ, як аб злачынствах, накіраваных супраць савецкага ладу, так і іншыя, падлягалі разгляду выключна ў судовым парадку. Так яно было і на самай справе. Большасць з пяці з паловай тысяч спраў у адносінах да дзесяці тысяч грамадзян Беларусі, якія былі рэпрэсіраваны па палітычных матывах у 1917—1929 гадах, разглядаліся судовымі органамі. Праўда, і тут не адбылося без выключэння. Гэтай жа пастановай ЦВК (з-за меркаванняў аховы дзяржаўнай бяспекі) органам ДПУ прадастаўлялася права адміністрацыйнай высылкі да 3 гадоў у адносінах да асоб, якія мелі дачыненне да контррэвалюцыйных выступленняў, а 16 кастрычніка 1922 года пастановай ЦВК ДПУ было зноў прадастаўлена права "несудовай расправы", уключаючы і расстрэл, у адносінах да ўсіх асоб, узятых на месцы злачынства пры бандыцкіх налётах і ўзброеных аграбленнях. У архівах захаваліся і такія справы.

Пры стварэнні саюзнай дзяржавы дагаворам аб утварэнні СССР і Канстытуцыяй СССР 1924 года ў мэтах аб'яднання намаганняў саюзных рэспублік па барацьбе з контррэвалюцыяй і

больш поўнага забеспячэння аховы дзяржаўнай бяспекі кіраўніцтва гэтай галіной дзяржаўнай работы было аднесена да ведама Саюза. Ужо ў 1923 годзе ў рамках усяго Саюза ствараецца адзіны орган аховы дзяржаўнай бяспекі — Аб'яднанае дзяржаўнае палітычнае ўпраўленне (АДПУ) пры Саўнаркаме СССР. Новы орган ажыццяўляў тыя ж задачы, што і ДПУ, але ў агульнасаюзным маштабе. У нашай рэспубліцы ў тым жа годзе было створана АДПУ пры Саўнаркаме БССР. Як неаднаразова адзначалася на розных вялікіх нарадах, органамі ВЧК, ДПУ, АДПУ праведзена выключна вялікая работа па выкараненню палітычнага бандытызму ў краіне і непасрэдна на гаспадарчым фронце па вырашэнню дзяржавай ударных гаспадарчых задач. Як было ў жыцці, чытач зразумее, прачытаўшы гэтую кнігу да канца.

У пачатку 30-ых гадоў, калі пытанне аб паскоранай індустрыялізацыі і суцэльнай калектывізацыі набыло рэальнае ўвасабленне, значна павялічыўся і рэарганізаваўся рэпрэсіўны апарат. У снежні 1932 года міліцыя была выведзена з-пад падпарадкавання мясцовым уладам і падначалена непасрэдна АДПУ СССР⁶, а НКУС саюзных рэспублік яшчэ ў снежні 1930 года былі ліквідаваны.

Новая буйная рэарганізацыя органаў дзяржаўнай бяспекі і грамадскага парадку праводзіцца ў ліпені 1934 года. Ствараецца агульнасаюзны НКУС СССР, а АДПУ, як самастойны агульнасаюзны орган, ліквідуецца і пераўтвараецца ў Галоўнае ўпраўленне дзяржаўнай бяспекі (ГУДБ) НКУС СССР. Адначасова былі створаны аднайменныя наркаматы ў саюзных рэспубліках⁷. Цяпер асноўная задача НКУС СССР, рэспубліканскіх і мясцовых органаў НКУС заключалася ў забеспячэнні дзяржаўнай бяспекі шляхам барацьбы са шпіянажам, дыверсіямі і ўсякай іншай дзейнасцю замежных разведак і іх агентаў. Гэта афіцыйна. А на самай справе з гэтага часу органы НКУС сталі надпартыйна-наддзяржаўным монстрам, які ажыццяўляў татальны кантроль над усімі сферамі жыцця грамадства.

У 40 — 50-ых гадах рэарганізацыя органаў НКУС працягвалася.

Органы ўнутраных спраў і дзяржаўнай бяспекі то аб'ядноўваліся, то раз'ядноўваліся, але сутнасць іх работы не змянілася. Разам з рэформамі праваахоўных органаў рэфарміравалася і сістэма папраўча-працоўных лагераў. У красавіку 1930 г. было прынята новае Палажэнне аб ППЛ. З гэтага часу ўсе асуджаныя тэрмінам на 3 гады і вышэй накіроўваліся іменна туды. Акрамя таго, у ППЛ пераводзіліся з іншых месц зняволення ўсе прыгавораныя судамі раней да названых тэрмінаў. Сярод іх былі раскулачаныя і гарадскія "нэпманы", афіцэры царскай арміі і белагвардзейцы, члены розных былых палітычных партый.

Да 1930 года было сфарміравана 6 упраўленняў ППЛ АДПУ: Паўночнага Каўказа, раёна Белага мора і Карэліі, Вышняга Валачка, Сібіры, Далёкага Усходу і Казахстана⁸. Лагеры і пра-

цоўныя калоніі пачыналі іграць усё больш адметную ролю ў эканоміцы краіны. Праца зняволеных пачала прымяняцца ў рэалізацыі буйнамаштабных гаспадарча-эканамічных праектаў, а гаспадарчыя органы планавалі сваю дзейнасць з улікам магчымасці выкарыстання таннай працы зняволеных. Кола яшчэ больш замкнулася ў 1934 годзе, калі са стварэннем саюзнага НКУС усе савецкія ППЛ былі аб'яднаны ў адзіную сістэму Галоўнага ўпраўлення лагераў (ГУЛАГ). З гэтага часу ГУЛАГ стаў магутным дзяржаўным трэстам рабаўладання, які забяспечваў таннай рабочай сілай многія галіны прамысловасці.

Для правядзення планаў рэпрэсіўнай палітыкі таталітарнай сістэмы ў жыццё была створана добра адладжаная і матэрыяльна забяспечаная сістэма судовых і несудовых органаў.

У сістэму судовых органаў ўваходзілі агульныя суды: Вярхоўны суд СССР, Вярхоўныя суды саюзных, аўтаномных рэспублік, абласныя і краявыя суды. У ліпені 1934 года ў адпаведнасці з пастановай ЦВК СССР пры судах былі створаны спецыяльныя судовыя калегіі, якія разглядалі справы аб контррэвалюцыйных злачынствах грамадзянскіх асоб, не аднесеных да падсуднасці ваенных трыбуналаў і транспартных судоў. З 1956 года ў адпаведнасці з Указам Вярхоўнага Савета СССР ад 28 ліпеня 1956 г. суды пачалі разглядаць усе справы аб дзяржаўных злачынствах, акрамя спраў аб шпіянажы.

Ваенная калегія Вярхоўнага суда СССР, ваенныя калегіі акруг (флотаў) разглядалі даследуемыя НКУС СССР і яго мясцовымі органамі справы аб здрадзе Радзіме, шпіянажы, тэроры, дыверсіях у дачыненні да ўсіх грамадзян і справы аб усіх контррэвалюцыйных злачынствах, здзейсненых вайскоўцамі. З ліпеня 1956 года Ваенная калегія і ваенныя трыбуналы акруг, флотаў і груп войск пачалі разглядаць усе справы аб дзяржаўных злачынствах, здзейсненых вайскоўцамі, і справы аб шпіянажы, здзейсненым грамадзянскімі асобамі, замежнымі грамадзянамі і асобамі без грамадзянства.

Транспартная калегія Вярхоўнага суда СССР, лінейныя, чыгуначныя і водныя суды разглядалі справы аб усіх злачынствах, здзейсненых на транспарце.

З 1932 года справы аб дзяржаўных злачынствах, здзейсненых вайскоўцамі НКУС, справы на грамадзянскіх асоб, калі яны аднесены да падсуднасці ваенных трыбуналаў, разглядаліся ваеннымі трыбуналамі войск АДПУ, НКУС, МУС (вайсковых акруг, рэспублік, абласцей).

З 1934 года дзейнічалі аддзяленні абласных, краявых судоў пры папраўча-працоўных лагерах¹². 30 снежня 1944 г. Указам Вярхоўнага Савета СССР была створана Калегія па справах лагэрных судоў Вярхоўнага суда СССР. Пры буйных і аддаленых лагерах былі створаны сесіі абласных, краявых судоў і вярхоўных судоў аўтаномных рэспублік¹³.

Акрамя названых вышэй у розны час дзейнічалі і другія судовыя органы: ваенна-палявыя суды, ваенныя трыбуналы розных

вайсковых фарміраванняў, трыбуналы на Дальбудзе, на асоба рэжымных аб'ектах, спецыяльныя суды Міністэрства сярэдняга машынабудавання і інш.

Сістэма несудовых органаў пачала фарміравацца разам з усталяваннем дзяржаўнасці. Гэта тыпічная наша "славутасць". Паслухайце, як гучыць: "Асуджаны несудовым органам". Нонсенс.

Шырока вядомыя ў 30-ых гадах "тройкі" з'явіліся ўжо ў першыя месяцы дыктатуры пралетарыяту. Так, дэкрэтам СНК РСФСР ад 26 студзеня 1918 года "Аб Рэвалюцыйных трыбуналах друку" адзначалася: "Пры рэвалюцыйным трыбунале засноўваецца Рэвалюцыйны трыбунал друку. Яму належаць злачынствы і праступкі супраць народа, здзейсненыя шляхам выкарыстання друку. Пры Рэвалюцыйных трыбуналах друку засноўваюцца следчыя камісіі ў складзе трох асоб"¹⁴. Звесткі аб "тройках" НКУС—

УНКУС у абласцях і краях сустракаюцца ў загадах і цыркулярах. У цыркуляры старшыні АДПУ ад 29 кастрычніка 1929 года размова ідзе аб рабоце "троек" па папярэдняму разгляду закончаных следствам спраў. Загадам Старшыні АДПУ ад 2 лютага 1930 г. сфарміраваны "тройкі" пры паўнамоцных прадстаўніцтвах АДПУ ў краях і абласцях для несудовага разгляду спраў. Загадам народнага камісара ўнутраных спраў СССР ад 27 мая 1935 года было прадпісана стварыць "тройкі" пры рэспубліканскіх, абласных, краёвых НКУС—УНКУС. Узначальваў "тройку" па пасадзе наркам НКУС. Акрамя яго ў складзе гэтага несудовага органа былі прадстаўнікі партыйных органаў і пракуратуры. Так, напрыклад, у Беларусі ў састаў "тройкі" ў 1937 годзе ўваходзілі Б. Д. Берман—наркам НКУС БССР, У. Д. Патапейка—сакратар ЦК КП(б)Б і К. Сільвестраў—намеснік пракурора БССР па спецправах; у 1938 годзе—А. А. Наседкін—наркам НКУС БССР, П. К. Панамарэнка—першы сакратар ЦК КП(б)Б і С. Я. Новік—пракурор БССР. Са снежня 1938 года беларускую "тройку" ўзначаліў прызначаны наркамам НКУС БССР Л. Ф. Цанава.

Пастановай ЦВК СССР ад 15 лістапада 1923 года была створана Судовая калегія АДПУ. Яна разглядала справы аб дыверсіях, шкодніцтве і другіх злачынствах¹⁵.

У адпаведнасці з пастановай ЦВК і СНК СССР ад 5 лістапада 1934 года пры Народным камісарыяце ўнутраных спраў СССР была створана Асобая нарада. Першапачаткова гэтаму органу было прадастаўлена права прымяняць да асоб, якія "прызнаюцца грамадска небяспечнымі", ссылку, высылку і зняволенне ў лагеры тэрмінам на 5 гадоў. Затым яе правы ў выбары меры пакарання былі значна пашыраны, аж да вышэйшай меры "сацыяльнай абароны". У склад Асобай нарады ўваходзілі: наркам унутраных спраў, яго намеснікі, начальнік Галоўнага ўпраўлення міліцыі, упаўнаважаны НКУС па РСФСР, а таксама наркам унутраных спраў саюзнай рэспублікі, на тэрыторыі якой узнікла справа¹⁶.

Адначасова, у 1934 годзе, быў створаны яшчэ адзін несудовы орган—Камісія НКУС СССР і Пракурора СССР па следчых справах ("двойка").

У 30-ыя гады па прапанове Л. М. Кагановіча, сакратара ЦК

ВКП(б) тых часоў, справы па палітычных абвінавачваннях пачалі разглядацца ў несудовым парадку. Так дзяржава абараняла сябе ад сваіх грамадзян. Але для магутнай сістэмы судовых і несудовых органаў патрэбна было і адпаведнае заканадаўства.

Маладая Савецкая дзяржава нарадзілася як дзяржава дыктатуры пралетарыату, дзе функцыя падаўлення і насілля была адной з галоўных.

З першых дзён устанаўлення ў краіне дыктатуры пралетарыату крымінальнае заканадаўства вылучалася выключнай жорсткасцю мер пакарання, у тым ліку і за малазначныя правапарушэнні. Трэба пры гэтым зазначыць, што ў першыя дні кастрычніка 1917 года, калі яшчэ не было створана крымінальнага і крымінальна-працэсуальнага заканадаўства, суды кіраваліся дэкрэтамі, падпісанымі ў большасці выпадкаў У. І. Леніным. Так, да першай кваліфікацыі крымінальнага заканадаўства было прынята больш за 400 дэкрэтаў і другіх актаў, якія ўтрымлівалі крымінальна-прававыя нормы¹⁷.

У 1918 годзе У. І. Ленін забараніў судам выкарыстанне старых законаў, і патрэбна было кіравацца дэкрэтамі Савецкага ўрада. У Палажэнні аб народным судзе РСФСР гаварылася, што суд, "у выпадку адсутнасці адпаведнага дэкрэта ці непаўнаты яго, кіруецца сацыялістычнай правасвядомасцю"¹⁸.

Калі прыняць пад увагу, што кадры юрыстаў мінулага ладу ў большасці сваёй былі адхілены ад выканання сваіх абавязкаў і правасуддзе часцей за ўсё звяршалі, кіруючыся сацыялістычнай правасвядомасцю, людзі малапісьменныя ці зусім непісьменныя ("матросы з маўзерам"), то такі суд у многіх выпадках ператвараўся ў самавольства і беззаконне. І ў гэты перыяд цярпела нямала нявінных людзей.

Гэтую істэрыю падагравалі ў многім і заклікі У. І. Леніна.

Так, напрыклад, у звароце "Да насельніцтва" 5 лістапада 1917 года ён заклікаў: "Арыштуйце і аддайце рэвалюцыйнаму суду на рода ўсякага, хто адважыцца шкодзіць народнай справе, будзе такая шкода праяўляцца ў сабаціраванні (порчы, тармажэнні, падрыве) вытворчасці, ці ва ўтойванні запасаў хлеба і прадуктаў, ці ў затрыманні грузаў хлеба, ці ў разрадзе чыгуначнай, паштовай, тэлеграфнай, тэлефоннай дзейнасці..."¹⁹.

Дэкрэт СНК "Сацыялістычная айчына ў небяспецы!" з'явіўся, па сутнасці, прававой асновай для прымянення рэпрэсіўных мер без усякага судовага разгляду. У ім, у прыватнасці, гаварылася: "Варожыя агенты, спекулянты, грамілы, хуліганы, контррэвалюцыйныя агітатары, германскія шпіёны расстрэльваюцца на месцы злачынства"²⁰.

У пастанове СНК РСФСР ад 5 верасня 1918 года ўказвалася, што "падлягаюць расстрэлу ўсе асобы, маючыя дачыненне да белгвардзейскіх арганізацый і мяцяжоў". Пастановай Рэўваенсавета рэспублікі ад 4 лютага 1919 года было ўстаноўлена, што рашэнні рэвалюцыйнага ваеннага трыбунала не мелі права быць абскарджанымі, не падлягалі касацыі і прыводзіліся ў выкананне ў 24 гадзіны²¹.

Метад прымусу і насілля характэрны для большасці актаў заканадаўчай і выканаўчай улады ў гэты перыяд. У якасці пацвярджэння прывядзём толькі некаторыя з іх.

2 лістапада 1918 года ЦВК выдаў дэкрэт "Аб аднаразовым надзвычайным дзесяцімільярдным падатку", утрымліваемым 3 асоб, якія належалі да багатых груп горада і сельскай мясцовасці²². Пастановай народнага камісара юстыцыі ад 20 снежня 1919 года за нявыплату гэтага надзвычайнага падатку прадугледжвалася мера пакарання не менш пяці гадоў пазбаўлення волі²³.

Пастановай СНК РСФСР ад 3 верасня 1918 года "Аб забароне беспрацоўным адказвацца ад работы" было ўстаноўлена, што беспрацоўны, зарэгістраваны на біржы працы, не мае права адказвацца ад прапанаванай яму работы па яго спецыяльнасці²⁴. У другім выпадку — тэрмін.

Дэкрэтам СНК ад 29 студзеня 1920 года за подпісам Леніна "Аб усеагульнай працоўнай павіннасці" прадугледжвалася прыцягненне грамадзян да любых відаў працоўнай павіннасці, вызначаных дзяржавай. За невыкананне — адпаведныя меры²⁵.

3 студзеня 1921 года быў выдадзены дэкрэт "Аб рэквізіцыях і канфіскацыях", які таксама падпісаў Ленін. У адпаведнасці з ім неабходна было канфіскаваць у прыватных асоб, незалежна ад законнасці іх набыцця, плацінавыя, залатыя і срэбныя манеты, а таксама золата, срэбра, плаціну і металы плацінавай групы ў розных выглядых, брыльянты, алмазы і другія каштоўныя камяні, некаторыя віды каштоўных папер²⁶.

Аналагічны характар, заснаваны на насілі і прымусе, насілі і другія дэкрэты савецкай улады. Як у гэты перыяд, так і ў далейшым заканадаўства Беларускай ССР у асноўным дубліравала правыя акты Расійскай Федэрацыі, а затым — Саюза ССР. Імі карысталіся і ў практычнай рабоце.

Характэрна адзначыць, што ўжо з першых дзён пасля кастрычніцкага перавароту ў афіцыйных дакументах стаў шырока ўжывацца тэрмін "вораг народа".

Так, напрыклад, 28 лістапада 1917 года У. І. Леніным быў падпісаны дэкрэт аб арышце правадыроў грамадзянскай вайны супраць рэвалюцыі, у якім гаварылася: "...члены кіруючых устаноў партыі кадэтаў, як партыі ворагаў народа, належаць арышту і адданню суду рэвалюцыйных трыбуналаў"²⁷.

Далей — болей. Ярлык "ворага народа" стаў своеасаблівай візітнай карткай.

Яно і зразумела. Для эфектыўнага правядзення рэпрэсіўных акцый неабходна было стварыць адпаведную "грамадскую думку" шырокіх народных мас. Масы павінны былі верыць (і ў значнай ступені верылі) жорсткім абвінавачванням. Сталін значна пашырыў паняцце "вораг народа". "Гэты тэрмін, — адзначаў М. С. Хрушчоў, — адразу вызваляў ад неабходнасці ўсякіх доказаў ідэйнай неправаты чалавека ці людзей, з якімі ты вядзеш палеміку: ён даваў магчымасць кожнаму, хто ў чым-небудзь не згодны са Сталіным, хто быў толькі запоздозраны ў варожых намерах, усякаму, хто быў проста абгавораны, падвергнуць самаму жорсткаму пакаранню з парушэннем усякіх норм рэвалюцыйнай законнасці"²⁸.

Істотны ўплыў на фарміраванне крымінальнага заканадаўства мелі ленінскія ўказанні, якія ў значнай ступені накалялі істэрыю насілля і прымусу. Пры ўсёй складанасці таго перыяду адыход ад агульнапрынятага парадку разгляду тых ці іншых правапарушэнняў нельга апраўдаць.

Па асабістых указаннях Леніна праводзіліся ганенні супраць духавенства. Так, загадам народнага камісара па ваенных справах ад 16 студзеня 1918 года "Аб расфарміраванні ўсіх упраўленняў духоўнага ведамства" прадпісвалася звольніць усіх святароў незалежна ад веравызнання, якія знаходзіліся на службе ваеннага ведамства²⁹.

Дэкрэтам СНК ад 12 студзеня 1921 года за подпісам Леніна "Аб парадку прадастаўлення работы служыцелям рэлігійных культаў" для іх былі ўстаноўлены абмежаванні. Ім не маглі прадастаўляць пасады ў савецкіх установах і не маглі аплачваць за работу вышэй 16-га разраду тарыфных ставак³⁰.

У маі 1922 года, у перыяд абмеркавання Крымінальнага кодэкса РСФСР, Ленін пісаў Курскаму, што рэвалюцыйная права свядомасць і рэвалюцыйнае сумленне з'яўляюцца крытэрыямі "прямання на справе" норм Крымінальнага кодэкса, якія накладаюць спагнанне за контррэвалюцыйныя злачынствы. "Цудоўная справа — рэвалюцыйнае насілле і дыктатура, калі яны прымяняюцца калі патрэбна і супраць каго патрэбна"³¹. На справе яны часта прымяняліся ні да каго патрэбна, ні супраць каго патрэбна.

Яшчэ ў студзені 1918 года, выступаючы па пытанню аб мерах барацьбы з голадам і спекуляцыяй, Ленін адзначаў: "Пакуль мы не прыменім тэрору — расстрэлу на месцы — да спекулянтаў, нічога не атрымаецца". Прэзідыум Петраградскага Савета, абмяркоўваючы гэтае пытанне з прадстаўнікамі харчовых арганізацый, прыняў праект рэзалюцыі, у якой паведамлялася: "Злоўленых на месцы злачынства і поўнасю выкрытых спекулянтаў атрады расстрэльваюць на месцы"³².

Ленінскім дэкрэтам ад 15 мая 1921 года "Аб абмежаванні правоў па судовых прыговорах" былі ўстаноўлены наступныя абмежаванні:

- а) пазбаўленне актыўнага і пасіўнага выбарчага права ў мясцовых Саветах;
- б) пазбаўленне актыўнага і пасіўнага выбарчага права ў саюзных і другія органы;
- в) пазбаўленне права займаць адпаведныя пасады;
- г) пазбаўленне ордэнаў³³.

Такім чынам, дзяржаўная палітыка з першых дзён устанавлення дыктатуры пралетарыяту апраўдвала палітычныя рэпрэсіі, была накіравана не толькі супраць звергнутых класаў, але і супраць усяго народа. Ужо ў той час быў створаны прававы механізм, удасканалены ў 30-ыя гады для арганізацыі і ажыццяўлення масавых палітычных рэпрэсій.

У перыяд культу асобы Сталіна гэты механізм запрацаваў у поўную сілу.

Тэарэтычнай базай апраўдання палітычных рэпрэсій служыла сфармуляваная Сталіным яшчэ ў 20-ыя гады тэорыя абвастрэння класавай барацьбы, па меры руху наперад да сацыялізму, якая атрымала сваё далейшае развіццё ў 30-ыя гады. "Неабходна разбіць і адкінуць прэч, — гаварыў Сталін, — гнілую тэорыю аб тым, што з кожным нашым рухам наперад класавая барацьба ў нас павінна быццам бы ўсё больш і больш затухаць, што па меры нашых поспехаў класавы вораг становіцца быццам бы больш і больш ручным... Наадварот, чым больш будзем рухацца наперад, чым больш будзем мець поспехаў, тым больш будучы азлабляцца рэшткі разбітых эксплуатацыйскіх класаў, тым хутчэй будучы яны ісці на больш вострыя формы барацьбы, тым больш яны будучы паскудзіць Савецкай дзяржаве, тым больш яны будучы хапацца за самыя адчайныя сродкі барацьбы як апошнія сродкі асуджаных"³⁴.

Працягвалася пачатая яшчэ пры Леніне палітыка "закручвання гаек".

Так, напрыклад, прававым абгрунтаваннем барацьбы з кулацтвам з'явілася Пастанова СНК СССР ад 21 мая 1929 года "Аб прызнанні кулацкіх гаспадарак, да якіх павінен прымяняцца Кодекс законаў аб працы". У адпаведнасці з гэтай пастановай мясцовыя органы ўлады мелі магчымасць прызнаць кулацкай практычна любую сялянскую гаспадарку.

Згодна з гэтым дакументам, да кулацкіх гаспадарак адносіліся ўсе сялянскія гаспадаркі, якія мелі адну з наступных прыкмет:

- а) калі сістэматычна прымяняецца наёмная праца;
- б) калі ў гаспадарцы ёсць млын, маслабойка, крупарушка, прасушка, ваўначоска, ваўнабітка, плодаагароднінная сушылка ці іншыя прамысловыя прадпрыемствы;
- в) калі гаспадарка здае ў наймы складаныя сельскагаспадарчыя машыны з механічным рухавіком;
- г) калі гаспадарка здае ў наймы, пастаянна ці на сезон, асобныя абсталяваныя памяшканні пад жыллё ці прадпрыемства;
- д) калі члены гаспадаркі займаюцца гандлем, ліхварствам, камерцыйным пасрэдніцтвам ці маюць іншыя непрацоўныя даходы³⁵.

У выкананне гэтай пастановы ЦВК і СНК СССР 1 лютага 1930 года прымаюць яшчэ адну дапаможную Пастанову "Аб мерапрыемствах па ўзмацненню сацыялістычнай перабудовы сельскай гаспадаркі ў раёнах суцэльнай калектывізацыі і па барацьбе з кулацтвам". З гэтага часу абласным выканаўчым камітэтам было прадастаўлена права ў раёнах суцэльнай калектывізацыі прымяняць усе неабходныя меры па барацьбе з кулацтвам аж да поўнай канфіскацыі маёмасці і высялення іх з-за межаў асобных раёнаў, а канфіскаваную маёмасць перадаваць у якасці ўзносу беднякоў і батракоў, уступаючых у калгасы³⁶. У нашай рэспубліцы гэты набор дакументаў дапоўніла прынятая 31 снежня 1930 г. Пастанова ЦВК і СНК БССР "Аб прыкметах кулацкіх гаспадарак", якая ўвабрала ў сябе лепшы вопыт саюзнага заканадаўства па гэтаму пытанню³⁷.

23 лістапада 1932 года ЦВК і СНК БССР прынялі пастанову аб адмене пункта "а" артыкула 47 Кодэкса аб працы і аб дапаўненні гэтага Кодэкса артыкулам 47-а. У новай рэдакцыі артыкула было ўстаноўлена, што ў выпадку аднаго дня нез'яўлення на работу без уважлівых прычын (прагул) работнік падлягаў звальненню з прадпрыемства ці ўстановы з пазбаўленнем права карыстання выданымі яму як работніку данага прадпрыемства ці ўстановы харчовымі і прамтаварнымі карткамі, а таксама з пазбаўленнем права карыстання кватэрай, прадастаўленай яму ў доме прадпрыемства ці ўстановы³⁸.

У якасці прыкладу неапраўданай жорсткасці пакарання гэтага перыяду можа служыць і Пастанова ЦВК і СНК БССР ад 27 жніўня 1932 года "Аб змяненні артыкула 94 Крымінальнага кодэкса БССР". У новай рэдакцыі гэтага артыкула было запісана: "Адказ асобных грамадзян ад выканання павіннасці ці работы, маючых агульнадзяржаўнае значэнне, калі гэта мела месца не ўпершыню, ці кулакоў, хаця б і ўпершыню, караецца прымусовымі работамі да 1 года або пазбаўленнем волі да 3 гадоў. Тыя ж дзеянні, здзейсненыя кулакамі, караюцца таксама канфіскацыяй маёмасці"³⁹.

У 30-ыя гады больш жорсткім стала працоўнае заканадаўства, што з'явілася састаўной часткай прынятага сталінскім кіраўніцтвам палітычнага курсу. У канцы 1938 года, напрыклад, СНК СССР, ЦК ВКП(б) і ВЦСПС была прынята пастанова, накіраваная на ўмацаванне працоўнай дысцыпліны, ўзмацненне адказнасці за паводзіны на вытворчасці⁴⁰. У 1939 годзе ў калгасах былі ўстаноўлены абавязковыя нормы выпрацоўкі працадзён. Указам Прэзідыума Вярхоўнага Савета СССР ад 26 чэрвеня 1940 года ў краіне быў уведзены 8-гадзінны працоўны дзень (замест сямігадзіннага) і сямідзённы працоўны тыдзень⁴¹. Тым жа ўказам рабочым і служачым забараняўся самавольны выхад з прадпрыемстваў і ўстаноў. Была ўстаноўлена крымінальная адказнасць за прагул (спазненне на работу звыш 20 хвілін прыраўноўвалася да прагулу) і самавольнае пакіданне работы. 10 ліпеня 1940 года быў прыняты ўказ, у адпаведнасці з якім выпуск недабраякаснай ці некамплектнай прадукцыі прыраўноўваўся да шкодніцтва⁴².

У ліпені 1940 года пленум ЦК ВКП(б) спецыяльна разгледзеў пытанне аб кантролі за правядзеннем у жыццё ўказа Прэзідыума Вярхоўнага Савета СССР ад 26 чэрвеня. Партыйныя камітэты, кіраўнікі прадпрыемстваў арыентаваліся на строгае безагаворачнае выкананне прынятых указаў⁴³. Гэтае ж пытанне было разгледжана ў жніўні 1940 года на пасяджэнні СНК СССР. На ім была прынята Пастанова "Аб парадку накіравання ў суд спраў аб злачынствах, прадугледжаных Указам Прэзідыума Вярхоўнага Савета СССР ад 26 чэрвеня 1940 года, і выканання прыговораў па гэтых справах"⁴⁴.

У гэтыя гады ў краіне існавала вельмі суровая, небывалая ва ўмовах мірнага часу "дысцыпліна палкі і страху". У абставінах масавых карных акцый нават самы нязначны праступак мог каштаваць жыцця.

Рэпрэсіўны ўхіл у норматворчай практыцы асабліва рэльефна праявіўся ў пытанні аб сацыялістычнай уласнасці, "священной и неприкосновенной". Так, ЦВК і СНК СССР у жніўні 1932 года выдалі Указ (яго падпісаў уласна І. В. Сталін) "Аб ахове маёмасці дзяржаўных прадпрыемстваў, калгасаў і кааперацыі і ўмацаванні грамадскай (сацыялістычнай) уласнасці"⁴⁵. Па ім, у прыватнасці, калгасная ўласнасць, такая як жывёла і збожжа, прыраўноўваліся да дзяржаўнай уласнасці. "Людзі, якія робяць замах на грамадскую ўласнасць, павінны разглядацца як ворагі народа..." У якасці пакарання за крадзеж дзяржаўнай уласнасці прадугледжваўся расстрэл, а пры наяўнасці змякчаючых абставін — турэмнае зняволенне тэрмінам не менш дзесяці гадоў з канфіскацыяй усёй маёмасці. Амністыя па справах гэтага роду была забаронена⁴⁶. У студзені 1933 года Сталін назваў гэты ўказ "асновай рэвалюцыйнай законнасці на бягучы момант"⁴⁷. На аснове гэтага ўказа ў СССР ўжо да канца 1932 года было асуджана 55 тысяч чалавек, з іх больш за дзве тысячы прыгаворана да пакарання смерцю⁴⁸.

У снежні 1934 г. Прэзідыум ЦВК СССР прыняў Пастанову аб парадку разгляду абвінавачванняў у падрыхтоўцы і ажыццяўленні тэрарыстычных актаў, якая паставіла следства і суд па гэтых справах ва ўмовы, выключаючыя аб'ектыўнае высвятленне ўсіх абставін справы. Следству па гэтых справах устанаўліваўся максімальны тэрмін — 10 дзён. Справы разглядаліся без удзелу пракурора і адваката. Абскарджанне і памілаванне не дапускаліся. Прыгавор да расстрэлу прыводзіўся ў выкананне неадкладна. Гэты ж парадак у 1937 годзе быў распаўсюджаны на справы аб шкодніцтве і дыверсіях. "Паталок" пазбаўлення волі для дзяржаўных злачынстваў быў падняты з 10 да 25 гадоў.

Палітыка трымання людзей у напружанасці, страху, нецярпімасці да малейшай непаслухмянасці і непадпарадкавання, якая праводзілася Сталіным, знайшла свой адбітак і ў крымінальным заканадаўстве, якое дзейнічала ў перыяд культу асобы. Яго адметнымі рысамі былі выключная жорсткасць мер крымінальнага пакарання, у тым ліку за дзеянні, якія не ўяўлялі вялікай небяспекі. Невыразнасць і недастатковая канкрэтнасць выкладання многіх саставаў злачынстваў давалі шырокія магчымасці судам прымяняць крымінальнае пакаранне да асоб, у дзеяннях якіх адсутнічаў склад крымінальнага злачынства.

Знешне Сталін і яго акружэнне стараліся абставіць прымяненне рэпрэсій законнымі метадамі, пераканаць народ, што яны прымяняюцца да сапраўдных, а не ўяўных ворагаў народа. У гэтым накірунку працавала ўся ідэалагічная машына, асобныя працэсы шырока рэкламаваліся ў сродках масавай інфармацыі.

Злавесную ролю ў прымяненні масавых рэпрэсій адыграла тэорыя А. Я. Вышынскага, у адпаведнасці з якой прызнанне самога абвінавачваемага з'яўлялася галоўным і рашаючым доказам. Гэтага было дастаткова для асуджэння чалавека за любое злачынства. Цяпер мы добра ведаем, якімі метадамі дасягаліся гэтыя прыз-

нанні. Прымяненне катавання, фізічнага ўздзеяння на чалавека стала звычайным спосабам даследавання крымінальных спраў. У 1937 годзе ЦК ВКП(б) за подпісам Сталіна даў органам НКУС дырэктыву аб прымяненні да арыштаваных фізічных мер уздзеяння. У тэлеграме, якая ў 1939 годзе была накіравана ў органы НКУС, у рэспубліканскія, абласныя і краявыя партыйныя арганізацыі, Сталін патрабаваў абавязковага прымянення такіх мер, "як зусім правільны і мэтазгодны метады"⁴⁹.

Вяршыняй беззаконня стала пакаранне без разбору справы — па спісе (прапанова В. М. Молатава). "Трэба помніць указанне т. Сталіна, — гаварыў на сходзе партактыву Пракуратуры СССР у красавіку 1937 г. А. Я. Вышинскі, — што бываюць такія перыяды, такія моманты ў жыцці грамадства і ў нашым жыцці ў прыватнасці, калі законы аказваюцца ўстарэлымі і іх патрэбна адкласці ўбок"⁵⁰.

У 20-ыя гады пачало стварацца новае кадыфіцыраванае крымінальнае заканадаўства. 1 чэрвеня 1922 года быў прыняты Крымінальны кодэкс Расійскай Федэрацыі. Гэтым Кодэксам у яго новай рэдакцыі 1926 года карысталіся ў Беларусі да 1928 года. Шырока вядомы журботна славуты артыкул 58 гэтага Кодэкса "Контррэвалюцыйныя злачынствы". Ён меў 14 пунктаў. Па 13 з іх прадугледжвалася вышэйшая мера пакарання — расстрэл⁵¹.

На 3-й сесіі ЦВК БССР VIII склікання 23 верасня 1928 года быў зацверджаны і ўведзены ў дзеянне з 15 лістапада гэтага ж года Крымінальны кодэкс БССР⁵². Ён мала чым адрозніваўся ад свайго расійскага папярэдніка.

У адпаведнасці з гэтым Кодэксам крымінальныя злачынствы падраздзяляліся на дзве катэгорыі: накіраваныя супраць савецкага ладу і ўсе астатнія. За злачынствы першай катэгорыі ўстанаўлівалася толькі ніжняя мяжа, ніжэй якой суд не мог прызначыць пакаранне, ці, як у Кодэксе называлася, — мера сацыяльнай абароны.

За злачынствы другой катэгорыі была ўстаноўлена толькі вышэйшая мяжа. Па Кодэксу 1928 года, пазбаўленне волі не магло перавышаць 10 гадоў, аднак у далейшым гэты тэрмін быў даведзены да 25 гадоў. Крымінальная адказнасць (па Кодэксу 1928 года) наступала за кражы і некаторыя іншыя злачынствы з 12-гадовага ўзросту.

Адмоўнай адзнакай гэтага заканадаўчага акта з'явілася і магчымасць прымянення судамі крымінальнай адказнасці, прадугледжанай Кодэксам, ці так называемая аналогія. У артыкуле 6, напрыклад, канстатавалася, што калі адказнасць за злачынства не прадугледжана гэтым Кодэксам, то высновы і межы адказнасці, а таксама меры сацыяльнай абароны вызначаюцца судом на аснове тых артыкулаў Кодэкса, якія прадугледжваюць найбольш падобныя па роду і важнасці злачынствы. Прымяненне аналогіі адкрывала шырокія магчымасці органам следства і судам для ўсялякага роду злоўжыванняў, прымянення мер крымінальнага пакарання да грамадзян, дзеянні якіх па тых ці іншых прычынах непажаданы ўладам.

У заўвагах да артыкула 27 адзначалася, што для барацьбы найбольш цяжкімі злачынствамі, якія пагражаюць асновам савецкай улады ці савецкага ладу, часова, да адмены ЦВК Саюза ССР 63 у выпадках, указаных у Кодэксе, дапускаецца ў якасці вышэйшага меры сацыяльнай абароны — расстрэл. У той жа час звяртае на сябе ўвагу вельмі шырокае кола саставаў крымінальных злачынстваў, за якія суды маглі прызначыць вышэйшую меру пакарання. Так, у главе II "Контррэвалюцыйныя злачынствы" з 17 саставаў крымінальных злачынстваў 14 прадугледжвалі вышэйшую меру сацыяльнай абароны. У раздзеле "А" главы III "Злачынствы супраць парадку дзяржаўнага кіравання" з 20 прадугледжвалі расстрэл 11 саставаў злачынства. Такое ж становішча і па раздзеле "Воінскія злачынствы".

Па многіх саставах крымінальных злачынстваў, у тым ліку п'ярых, якія не мелі вялікай грамадскай небяспекі (адказ і ўхіленне ад унясення падаткаў, наўмысны забой жывёлы і інш.), была прадугледжана канфіскацыя маёмасці.

Амаль усе саставы контррэвалюцыйных злачынстваў прадугледжвалі такія меры сацыяльнай абароны, як аб'яўленне ворагам працоўных з пазбаўленнем грамадзянства і выгнаннем з Саюза ССР назаўсёды, поўнае ці частковае пазбаўленне правоў, выдаленне з БССР на вызначаны тэрмін ці з асобнай мясцовасці, прызначэннем месцажыхарства, а таксама забаронай пражывання ў тых ці іншых мясцовасцях.

Неабходна адзначыць, што пры пазбаўленні судом правоў падсудны пазбаўляўся не толькі палітычных правоў, але і элементарных умоў свайго матэрыяльнага існавання, таму што, напрыклад, пры поўным пазбаўленні правоў грамадзяніну не толькі забаранялася займаць тыя ці іншыя пасады, але ён пазбаўляўся таксама права на пенсію, на дапамогу па беспрацоўі, пазбаўляўся і бацькоўскіх правоў.

Больш падрабязна спынімся на характарыстыцы контррэвалюцыйных злачынстваў. Тысячы нявінных грамадзян Беларусі сталі ахвярамі рэпрэсій іменна па артыкулах гэтай, II главы Крымінальнага кодэкса.

Па артыкулу 63 Крымінальнага кодэкса крымінальным прызнавалася ўсякае дзеянне, накіраванае на звяржэнне ці падрыў улады Саветаў, выбранага імі ўрада, падрыў ці аслабленне ўнутранай бяспекі СССР і асноўных гаспадарчых, палітычных і нацыянальных заваёў рэвалюцыі.

Падобныя дзеянні прызнаваліся контррэвалюцыйнымі і тады, калі яны былі накіраваны на ўсялякую другую дзяржаву працоўных, нават не ўваходзячую ў СССР. Такое шырокае, недастаткова канкрэтнае вызначэнне контррэвалюцыйных злачынстваў з'яўлялася адной з прычын многіх следчых і судовых памылак і злоўжыванняў, давала магчымасць расцэньваць як контррэвалюцыйныя нават тыя дзеянні, выказванні і прапановы, якія накіраваны на ўдасканаленне існуючага ладу, і прыцягваць людзей да крымінальнай адказнасці.

Вывучэнне крымінальных спраў на неабгрунтавана рэпрэсіраваных паказвае, што найбольш распаўсюджаным было неза-

коннае абвінавачванне людзей у здрадзе Радзіме (артыкул 63-1,-2,-3,-4). Санкцыя гэтага артыкула прадугледжвала вышэйшую меру пакарання з канфіскацыяй усёй маёмасці. І толькі пры наяўнасці змякчаючых абставін суд мог вызначыць вінаватаму 10 гадоў пазбаўлення волі з канфіскацыяй усёй маёмасці. Калі такія злачынствы рабіліся ваеннаслужачым, то гэты артыкул з усімі яго падпунктамі прадугледжваў толькі вышэйшую меру пакарання. Суровае пакаранне чакала і сваякоў вінаватага. Калі паўналетнія сваякі ведалі аб намеры здрады, але не далажылі ці садзейнічалі здрадзе, яны караліся пазбаўленнем волі ад 5 да 10 гадоў з канфіскацыяй маёмасці. Іншыя паўналетнія члены сям'і, якія пражывалі разам, пазбаўляліся выбарчага права і высылаліся ў аддаленыя раёны Сібіры на пяць гадоў. Так у самім Законе была закладзена магчымасць рэпрэсій у адносінах да асоб, якія не здзейснілі ніякіх злачынстваў.

У практыцы шырока прымяняліся і другія артыкулы гэтай главы:

- 64 (падрыхтоўка ўзброенага паўстання)
- 65 (зносіны у контррэвалюцыйных мэтах з замежнай дзяржавай)
- 66 (аказанне дапамогі замежнай буржуазіі)
- 67 (схіленне замежнай дзяржавы да нападу на СССР)
- 68 (шпіянаж)
- 69 (падрыў дзяржаўнай прамысловасці)
- 70 (здзяйсненне тэрарыстычных актаў, накіраваных супраць прадстаўнікоў савецкай улады)
- 71 (разбурэнне ці пашкоджанне дзяржаўнай маёмасці)
- 72 (прапаганда і агітацыя супраць савецкай улады)
- 73 (неданясенне аб дакладна вядомым контррэвалюцыйным злачынстве)
- 74 (актыўныя дзеянні супраць рабочага класа і рэвалюцыйнага руху)
- 75 (контррэвалюцыйны сабатаж).

Падводзіў рысу ў гэтай главе 76-ы артыкул (усялякага роду дзейнасць супраць савецкай улады).

Такім чынам, крымінальнае заканадаўства 20-ых гадоў і перыяду культ асобы ў поўнай меры забяспечвала прыцягненне да пакарання любога члена грамадства за малейшую правіннасць і фактычна было прыстасавана для ўмацавання таталітарнай сістэмы і дыктатуры. На яго аснове разгортваліся масавыя рэпрэсіі 20—50-ых гадоў.

ПАЛІТЫКА РЭПРЭСІЙ У 20—30-ЫЯ ГАДЫ

Доўгі час, калі гаворка ішла пра палітычныя рэпрэсіі, іх звязвалі толькі з культам асобы Сталіна, вылучаючы перыяд канца 20 — пачатку 50-ых гадоў. Больш таго, гэтую трагедыю народа, як правіла, звужалі ў храналагічных рамках. Яе адносілі да 1937 — 1938 гг., а пачаткам прымянення палітычных рэпрэсій лічыўся 1929 год. Дзе ж гістарычная праўда?

У выніку дэмакратычных пераўтварэнняў адкрыўся доступ да архіваў і спецсховаў. Многае, раней невядомае, стала здабыткам даследчыкаў. Так сталася і з вызначэннем перыяду пачатку прымянення палітычных рэпрэсій. Сёння, на аснове вывучэння дакументальных матэрыялаў, навуковага аналізу, мы ўжо можам канстатаваць, што вытокі палітычных рэпрэсій ляжаць у кастрычніку 1917 года. Толькі зусім нядаўна аўтару стала вядома, што ў 1917 — 1929 гг. у Беларусі было прыцягнута да адказнасці па палітычных матывах звыш 10 тысяч грамадзян. Першымі сякера бязлітаснага Малоха закрунула тых, хто не ўспрыняў па-бальшавіцку рэвалюцыю і савецкую ўладу. Прама і адкрыта ў першыя гады савецкай улады судзілі іх "імен рэвалюцыі". Затым быў знойдзены больш тонкі падыход — абвінавачванне ў шкодніцтве савецкай уладзе. Так, напрыклад, больш за 6 месяцаў разглядалася справа аб пашкоджанні апаратаў на Аршанскім тэлеграфічным слупах М. М. Мордасам і А. М. Цітовічам, якая была заведзена па даносе палітычнага камісара Мацкевіча па асабістых матывах у адказ на неасцярожнае выступленне на сходзе аднаго з абвінавачваемых.

М. М. Мордас у заяве Надзвычайнай камісіі 26 снежня 1918 года піша*: "На саборы 25 декабря я в своей речи, как показал на следствии, говорил следующее: "Тов. Ленин в своих декретах к народу говорит, [что] надо преклоняться перед честными и идейными большевиками, которые охраняют интересы трудящихся, а ясь, бить в зубы" — і прыводзіць прыклад, што палітычны

* Тут і далей дакументы даюцца на мове арыгінала з захаваннем стылю і мовы дакумента.

камісар Мацкевіч, які прысутнічаў на першамайскай дэманстрацыі, сказаў: "Вот дураки, зря таскаются с красными флагами. Посмотрите, нет там даже ни одного порядочного человека-интеллигента"². Апошняя фраза і вырашыла лёс людзей. Яны трапілі пад следства. Паўгода яны збіралі розныя даведкі аб сваёй лаяльнасці да савецкай улады. Праўда, ім пашанцавала. Справа ў адносінах да М. М. Мордаса і А. М. Цітовіча 4 жніўня 1919 года Гомельскім губерньскім рэвалюцыйным трыбуналам была спынена, як не маючая вялікага значэння перад Савецкай рэспублікай³.

Закладзеныя ў першыя гады савецкай улады абвінавачванні аб удзеле ў контррэвалюцыйных паўстаннях і антысавецкай агітацыі сталі даволі папулярнымі ў 30—40-ыя.

Перада мной справа, якую разглядаў Гомельскі губерньскі рэвалюцыйны трыбунал 7—9 жніўня 1919 года па абвінавачванні ва ўдзеле ў леваэсэраўскім паўстанні ў г. Оршы 6—7 жніўня 1918 года, а таксама ў выданні, распаўсюджванні і захоўванні контррэвалюцыйнай і пагромнай літаратуры групы супрацоўнікаў савецкіх устаноў, рэдакцыйнай камісіі ваенна-рэвалюцыйнага камітэта, вайскоўцаў. Так, напрыклад, камандзіру 2-га Аршанскага палка Бароўскаму было пастаўлена ў віну, што, "видя и зная расположение вверенной ему красноармейской части, не принял решительных мер к устранению оттуда неблагонадежных и преступных элементов"⁴. "Гражданин Петровский, будучи левым эсером и находясь на ответственном советском посту, не оправдал доверие советской власти, выразившееся в хранении у себя на квартире контрреволюционных воззваний..."⁵.

У выніку з 19 чалавек, прыцягнутых да адказнасці па гэтай справе, 12 атрымалі розныя тэрміны пазбаўлення волі.

Закончылася грамадзянская вайна. На працягу сямі гадоў запар, улічваючы першую сусветную вайну, тэрыторыя Беларусі з'яўлялася арэнай інтэнсіўных ваенных дзеянняў. Эканамічнае становішча рэспублікі было вельмі складаным. Большасць прамысловых прадпрыемстваў былі разбураны, сельская гаспадарка прышла ў заняпад. Эканамічная разруха адбілася і на матэрыяльным становішчы працоўных. Па ўмовах Рыжскага мірнага дагавора ад 18 сакавіка 1921 года да Польшчы адышло звыш 100 тысяч квадратных кіламетраў тэрыторыі Беларусі. Вясной 1921 года, як і ва ўсёй краіне, у нашай рэспубліцы рэзка абвастрылася палітычная сітуацыя. Сутыкнуўшыся з сур'ёзным палітычным і эканамічным крызісам, кіраўніцтва партыі большавікоў вымушана было рэзка змяніць сваю палітыку. Рух да сацыялізму "прама" і "на ўра" не атрымаўся. Быў намечаны "асцярожна-абхадны" (па Леніну) шлях. Гэтым шляхам стала новая эканамічная палітыка, асноўная сутнасць якой была ў актыўным выкарыстанні таварна-грашовых адносін, гаспадарчага разліку, некаторым аднаўленні ў эканоміцы капіталістычных форм.

Сёння ўжо ўсе пагаджаюцца з тым, што 8 гадоў, на працягу якіх ажыццяўлялася новая эканамічная палітыка, былі аднымі з самых паспяховых у развіцці эканомікі Беларусі. Ужо ў сярэдзіне

20-ых гадоў стала зразумела, што палітычны і эканамічны крызіс 1921 года ўдалося пераадолець.

Але з другой паловы 20-ых гадоў палітыка ВКП(б) у адносінах да прыватнага прадпрыемальніцтва пачынае пэўным чынам змяняцца. У снежні 1927 года на XV з'ездзе ВКП(б) І. В. Сталін рашуча выступіў з прапановай аб узяцці курсу на ліквідацыю капіталістычных элементаў у народнай гаспадарцы, падкрэсліў, што гэтае пытанне мае вельмі вялікае значэнне. Такая пазіцыя адлюстроўвала шырока распаўсюджаны ў той час пункт гледжання аб тым, што патрэбна вызначыць цвёрды шлях будаўніцтва сацыялізму. У хуткім часе новую эканамічную палітыку замяніла палітыка "буры і націску", палітыка дыктатуры.

Адносна разглядаемай тэмы трэба адзначыць, што нэп у пэўнай меры змякчыў палітыку рэпрэсій, распачатую ў першыя гады савецкай улады, але поўнасьцю спыніць яе не мог. Пазней, у 30-ыя гады, побач з другімі абвінавачваннямі супраць неабгрунтавана рэпрэсіраваных грамадзян вельмі часта вешаўся ярлык "нэпмана".

У 20-ыя гады паступова, крок за крокам, упэўнена ў краіне пачала ўсталёўвацца аднапартыйная сістэма. Супраць усіх, хто не ўспрымаў камуністычную ідэалогію, хто спрабаваў знайсці свой шлях пабудовы грамадства, вялася жорсткая, бескампрамісная барацьба. Так, у 1927 годзе, на XV з'ездзе ВКП(б), 98 чалавек былі выключаны з партыі як актыўныя члены "яўна антырэвалюцыйнай апазіцыі". На працягу 20—30-ых гадоў амаль усе яны былі рэпрэсіраваны. Думаць інакш, як думала бальшавіцкая партыя ў асобе яе правадыроў, забаранялася. З гэтага часу ўвайшло "ў моду" на кожным з'ездзе і амаль усіх пленумах ВКП(б), а таксама на партыйных форумах больш нізкага ўзроўню аж да пачатку 50-ых гадоў мусіраваць праблему "апазіцыянераў", "контррэвалюцыянераў", "шкоднікаў", "ворагаў народа", "шпіёнаў".

З сярэдзіны 20-ых гадоў пачалася барацьба з "вясковай контррэвалюцыяй". У гэты перыяд у эканамічнай эвалюцыі беларускай вёскі вызначаліся дзве лініі развіцця — адна лінія праз развіццё індывідуальнай, уласнай гаспадаркі, другая — праз кааперацыю. Абедзве яны вельмі добра ўжываліся ў той перыяд на беларускай глебе. Але валюнтарысцкі перагляд сталінскім кіраўніцтвам у 1929—1930 гг. заданняў першай пяцігодкі закрануў і праграму перабудовы сельскай гаспадаркі. "Вялікі скачок" у індустрыялізацыі краіны аб'ектыўна патрабаваў значнага пераразмеркавання капіталу з вёскі ў горад. І не толькі капіталу, але і людскіх рэсурсаў. З гэтага часу ў Беларусі пачалі прыглядацца і зачынаць прабды. Аб гэтым сведчаць і архіўныя дакументы. З цыркулярнага снежні 1924 года акружным пракурорам Пракуратурай БССР:

"... кулачество и всякие другие антисоветские элементы предприняли организованный поход против основ советской власти и пролетарской общественности.

В особенности враги советской власти распоясались в деревне, где сейчас происходит подлинная классовая борьба... Советская власть всегда своевременно учитывала все проявления своих врагов и предпринимала энергичные и, когда это надо было, самые беспощадные меры в уничтожении всего, что мешало развитию ее мощи. Сейчас на очереди дня стал вопрос уничтожения развивающейся кулацкой контрреволюции. Необходимо мобилизовать весь аппарат на защиту своих революционных завоеваний... Необходимо окружить... армию наших ближайших соратников по установлению в деревне революционной законности железной стеной советского внимания..."

Рэакцыя была імгненнай. Ужо 12 снежня 1924 года ў адказ на цыркуляр адбылася нарада пры Магілёўскай акруговай пракуратуры. Пасля абмеркавання пытання парадку дня "Аб барацьбе з вясковай контррэвалюцыяй" была прынята пастанова, у канстатацыйнай частцы якой было запісана: "Отмечая отсутствие активности контрреволюционных элементов в деревне Могилевского округа... провести широкую кампанию в целях дальнейшего предупреждения открытых выступлений таковой..."⁸. І далей — лічыць неабходным... узмацніць... старацца... і г. д. А супраць каго? Аб гэтым добра помняць 30-ыя гады. У канцы 20 — пачатку 30-ых на поўную моц закруціўся механізм "раскулачвання".

Гэта быў пачатак першай хвалі масавых рэпрэсій на Беларусі. Знешне рэпрэсіі супраць сялянства абрамляліся як супраціўленне працэсу калектывізацыі, а на самай справе для выканання планаў сталінскіх пяцігодак патрэбен быў значны кантынгент таннай рабочай сілы, занятай прымусовай працай. Гэты кантынгент фарміраваўся на аснове раскулачанага сельскага насельніцтва.

Беларускія гісторыкі-аграрнікі яшчэ і сёння вядуць дыскусію, быў ці не быў селянін-кулак у Беларусі на пачатку масавай калектывізацыі, а палітыкі 20-ых вызначалі гэтую праблему адным словам, адным росчыркам пярэ.

У снежні 1929 года Сталін асабіста аб'явіў аб павароце "ад палітыкі абмежавання эксплуатацыйных тэндэнцый кулацтва да палітыкі ліквідацыі кулацтва як класа"⁹. Спецыяльнай камісіяй СНК СССР на чале з А. І. Рыкавым усё сельскагаспадарчае насельніцтва было падзелена на чатыры групы: пралетарыят, паўпралетарыят, дробныя вытворцы і прадпрымальнікі (кулацкія) элементы. Гэтым вызначэннем і карысталіся ў практычнай рабоце.

Кампанія па ліквідацыі кулацтва пацягнула за сабой сур'ёзныя, катастрофічныя для ўсяго сялянства вынікі. Кампанія разгарнулася, а сацыяльная характарыстыка кулака вызначана не была. Арыенцір быў узят на маёмасны фактар, ступень прымянення наёмнай працы і другія эканамічныя характарыстыкі сялянскай гаспадаркі. Памылка была "выпраўлена" ў студзені 1930 года. На аснове рэкамендацый Камісіі Палітбюро ЦК на чале з В. М. Молатавым была распрацавана інструкцыя, у адпаведнасці з якой да

сялянскіх гаспадарак, аднесены да кулацкіх, патрабавалася прымяніць наступныя меры:

а) контррэвалюцыйны актыў, арганізатараў тэрарыстычных актаў і антысавецкіх мяцяжоў падваргаць арышту і нават прымяняць да іх вышэйшую меру пакарання (першая катэгорыя);

б) буйных кулакоў, актыўна выступаючых супраць калектывізацыі, высяляць з месц іх пражывання ў аддаленыя раёны краіны (другая катэгорыя);

в) астатнюю частку кулакоў рассяляць у межах раёна на спецыяльна выдзеленых для іх землях (трэцяя катэгорыя)¹⁰.

Ужо ў лютым 1930 года на месцах былі створаны спецыяльныя камісіі, якія складалі спісы кулакоў, вялі ўлік і перадачу канфіскаванай маёмасці, устанаўлівалі катэгорыю гаспадарак, трапіўшых пад раскулачванне. Але дзяленне на катэгорыі хутка згубіла сэнс. Так, члены сем'яў асоб, аднесены да контррэвалюцыйнага актыву, лічыліся кулакамі другой катэгорыі і падлягалі высяленню ў аддаленыя раёны СССР. Нежаданне мясцовых улад мець на сваёй тэрыторыі "гаручы матэрыял" у асобе раскулачаных трэцяй катэгорыі і недахоп сродкаў на арганізацыю ўнутрыраённага перасялення кулакоў прывялі да масавага прымусовага перасялення значных груп сялянства ў неабжытыя раёны краіны.

Дарэчы, у большасці сваёй даследчыкі ўвесь цяжар арганізацыі і правядзення рэпрэсій адносяць на рахунак органаў НКУС, а на самай справе, у прыватнасці, раскулачванне арганізоўвалася і кантралявалася партыйнымі і савецкімі органамі. У гэтай сувязі звернемся да дакументаў. Вось які цыркуляр атрымалі ў Бялыніцкім райкаме КП(б)Б з Магілёўскага акружнага камітэта партыі 5 лютага 1930 года. Гэта была падрыхтоўка да першага "пад'ёму" кулацкіх гаспадарак:

"Сов. секретно"

Секретарю Бельничского райкома

Передать лично, немедленно

На основе директивы ЦК КП(б)Б Окружком предлагает руководствоваться следующим: "конфисковать у кулаков в первую очередь средства производства, все постройки жилые и холодные, все предприятия, весь посевной материал и корма. Строжайше обеспечить полный учет передаваемого кулацкого имущества в колхозы, произведя полную оценку всего имущества для передачи в неделимый капитал колхоза, в виде взноса за батраков и бедняков, вступающих в колхозы. Изменить постановление ЦК КП(б)Б от 15/I, где сказано, что допустить оставление кулаков и дачи земли вне колхозов, которые не ведут активную агитацию против власти, и принять следующее:

Все кулацкие хозяйства подразделить на следующие категории:

1) Первая категория — кулацкий актив, подлежащий заключению в концлагеря, ведется работа по линии ГПУ.

2) Вторая категория, подлежащая высылке в отдаленные области СССР.

3) Третья категория — могут быть оставлены в республике или округе с отводом земли вне колхозов, причем земля дается согласно директиве пленума ОК (непригодная для земледелия. — У.А.).

Ввиду наблюдающихся частых случаев отъезда кулаков в разные места без ведома органов власти категорически запретить кулакам всех категорий отъезд, таковой может быть разрешен решением РВК, запретив сельсоветам выдавать какие-либо удостоверения кулакам. Имеющиеся случаи в округе раскулачивания показывают, что местными парторганизациями при проведении этой работы изымается мелочь (ножи, вилки, разная утварь). Окружком предлагает строго руководствоваться при раскулачивании настоящей директивой.

В связи с раскулачиванием ОК предлагает усилить работу среди бедноты, батрачества и всю массовую работу в деревне.

При проведении настоящей директивы строжайше следить, чтобы не было ударов по середняку. Виновных немедленно смещайте и передавайте суду.

Настоящая директива никакому оглашению не подлежит и должна обсуждаться на строго закрытых заседаниях бюро РК.

Секретарь ОК

(НЕЙЛАНД)¹¹

Усё ішло па плану. У адказ на ўказанне вышэйшых органаў Бялыніцкі райвыканкам прадставіў у сакавіку 1930 года, за некалькі дзён да масавага "пад'ёму" кулацкіх гаспадарак, падрабязны план правядзення гэтай работы. Тут было ўлічана ўсё: час збору і выступлення з сельсавета, час і месца прыпынку, і адказы за "пад'ём" і адпраўку, і колькасць праважатых асоб¹².

Але, па ўсёй верагоднасці, усесаюзны план не быў выкананы, таму што ў маі 1930 года па той жа Магілёўскай акрузе быў аб'яўлены дадатковы "пад'ём". І таксама цыркулярна:

"Сов. секретно.

Секретарям Районных Комитетов партии: Луполовского, Чечевичского, Кормянского, Чериковского, Бельничского, Могилевского, Пропойского, Быховского, Шкловского и Чаусского.

В Вашем районе будет производиться дополнительный подъем кулацких семей на выселение. Подъем должен быть произведен с таким расчетом, чтобы к утру 4-го мая все кулацкие семьи, намеченные к выселению, были доставлены на

сборные пункты. Подробные указания о порядке подъема будут даны сотрудникам ГПУ, которые одновременно с ним направляются по районам, вместе с которыми районные комитеты партии должны разработать план подъема кулацких семейств и все мероприятия, связанные с этим, по обеспечению полного подъема.

Окружной комитет партии обращает внимание районных комитетов партии на то, что подъем в настоящее время будет связан с некоторыми трудностями, выражающимися в том, что в некоторых местах при подъемах могут быть эксцессы. Необходимо теперь же учесть конкретную политическую обстановку всех населенных пунктов подъема, с тем чтобы рассчитать силы, необходимые для подъема, с таким расчетом, чтобы ни одна кулацкая семья, намеченная к выселению, не осталась неподнятой.

Окружной комитет партии обязывает районные комитеты партии, учтя опыт предыдущего выселения и условия сегодняшнего дня, принять все меры к полному обеспечению подъема и высылки кулацких семейств, возлагая на Вас персональную ответственность за эту работу.

Секретарь

Могилевского Окружкома КП(б)Б

(ЧЕРНУШЕВИЧ)

2 мая 1930 г. г. Могилев

№ 160¹³

Усяго ж у Беларусі ў 1930 годзе было "раскулачана" 15 629 сялянскіх гаспадарак¹⁴. Кампанія раскулачвання мела свой "твар", свае прыярытэты — канфіскацыйна-рэпрэсіўныя. Улады вырашалі бліжэйшыя прагматычныя задачы — экспрапрыяцыі і высялення раскулачаных, — не вельмі клапацячыся аб іх далейшым лёсе. Меркавалася, што выселеным на новых месцах будуць прадастаўлены ўмовы для гаспадарчай дзейнасці, "працоўнага перавыхавання". Аднак на самай справе людзі былі кінуты на волю лёсу і НКУС.

З такімі працоўнымі поспехамі, "выконваючы рашэнні партыі", "вялі" народ Беларусі насустрач XVI з'езду ВКП(б) нашы партыйныя лідэры мясцовага маштабу. А ў чэрвені 1930-га, у Маскве, з трыбуны XVI партз'езда "бацька народаў" прапанаваў сваю тэорыю класавай барацьбы: "Злостное вредительство верхушки, буржуазной интеллигенции во всех отраслях промышленности, зверская борьба кулачества против коллективных форм хозяйства в деревне, саботаж мероприятий советской власти со стороны бюрократических элементов аппарата, являющихся агентурой классового врага, — таковы пока что главные формы сопротивления отживающих классов нашей страны" (выдзелена аўтарам. — У.А.)¹⁵. Усім сёстрам — па завушніцах. А рэпрэсіі супраць сялянства працягваліся. І праходзілі яны не хаатычна, а планава, як

належала ў краіне з планавай эканомікай, рэгламентаваліся адпаведнымі органамі.

11 сакавіка 1931 года была створана чарговая спецыяльная партыйна-ўрадавая камісія, якую ўзначаліў А. А. Андрэеў, а ў склад яе ўвайшлі П. П. Постышаў і Я. Э. Рудзутак. Своеасаблівая ўсесаюзная "тройка-31".

Гэтая камісія пачала займацца не толькі раскулачваннем, але і рацыянальным размяшчэннем і выкарыстаннем працы спецперасяленцаў. Яе рашэнні былі абавязковымі для партыйных і савецкіх органаў. Камісія працавала да сакавіка 1932 года і была ліквідавана як выканаўшая сваё прызначэнне цэнтральнага размеркавальніка, здавальняючага заявы гаспадарчых арганізацый на амаль дармавую прымусовую працу¹⁶. Рашэнні гэтай усесаюзнай "тройкі-31" па раскулачванню добрасумленна выконваліся і ў Беларусі.

Прывядзём толькі два дакументы, якія, на погляд аўтара, найбольш яскрава характарызуюць гэтую з'яву. Першы — з 1931 года:

Совершенно секретно

"ЦЕНТРАЛЬНЫЙ КОМИТЕТ

К.П.(б)Б.

"18" мая 1931 г.

N 308/сс

ВЕСЬМА СРОЧНО

Подлежит возвращению

**ВСЕМ СЕКРЕТАРЯМ РАЙКОМОВ И
ПРЕДСЕДАТЕЛЯМ Р.В.К.**

Директивными органами принято решение об очищении территории БССР, как пограничной, от остатков кулачества.

Под эту рубрику кроме кулаков 3-й категории будут отнесены бывшие кулаки, богатые и эксплуататоры в прошлом, "обрезанные" за время революции, независимо от того, облагались ли такие хозяйства последние годы индивидуальным налогом или нет.

Вся работа по выселению кулацких семей возложена на органы ГПУ, которая на местах должна быть непосредственно увязана с секретарем райкома КП(б)Б и председателем РИКа при самом ближайшем участии в этой работе и помощи со стороны местных деревенских партсоворганов и актива колхозников и бедноты.

В течение 19—22 мая с.г. в целях предупреждения бегства кулацких семей, и особенно работоспособной части их, будет проведено изъятие глав и трудоспособных мужчин всех подлежащих выселению кулацких семей.

В последних числах мая проводится оповещение подлежащих выселению семей для приготовления в дорогу с таким расчетом, чтобы по прошествии 3—4 дней выселяемые были подняты и направлены на сборные пункты отправки эшелонов.

Отправка будет произведена между 1-м и 14-м июня с.г.
Исходя из вышеизложенного, райкомам надлежит принять следующие меры:

1) Обеспечить выселение действительно кулацких, в прошлом и настоящем, семей, под строжайшей ответственностью, не допустив, в какой бы то ни было мере, затронуть этой операцией середняцкие хозяйства.

Не подлежат выселению кулацкие хозяйства, имеющие революционные заслуги (красные партизаны, участники на фронтах гражданской войны и т.п.), и семьи красноармейцев и командного состава, служащих в настоящее время в РККА, однако в отношении красных партизан и участников на фронтах гражданской войны должен быть проявлен тщательный разбор и установление наличия действительных революционных заслуг.

Из находящихся в колхозах могут быть подняты только такие семьи, которые были богатыми и эксплуататорами в прошлом, индивидуально облагаемые последние три года до вступления в колхоз и явно кулацкие хозяйства, подвергавшиеся обрезке, с тем чтобы одновременно было произведено исключение их из колхоза.

2) Организовать привлечение состава деревенских партийных, комсомольских и советских организаций, актива колхозников и бедноты в помощь на все время проведения операции (окарауливание, усиленная охрана по населенным пунктам, оповещение о подъеме выселяемых кулацких семей, сопровождение выселяемых на сборные пункты и т.п.) таким образом, чтобы, с одной стороны — обеспечить успешное проведение операции и выселение кулачества и, с другой, чтобы это привлечение деревенского актива не оторвало бы внимание всей организации от сева и не сорвало бы выполнение планов посевной кампании.

3) Предоставить в распоряжение местных аппаратов ОГПУ необходимые по количеству и по размерам помещения для содержания изъятых трудоспособных членов и глав семей в районах и выселяемые семьи целиком на сборных пунктах (нардома, клубы, школы, где закончились занятия, и т.п.).

4) Организовать питание содержащихся изъятых членов и глав выселяемых семей в районах и выселяемые семьи на сборных пунктах.

5) Предоставить потребное количество средств передвижения (подводы) для быстрой доставки выселяемых семей и их груза к пунктам погрузки, используя весь инвентарь выселяемых кулацких семей, безусловно потребуются дополнительные средства передвижения, которые должны быть обязательно предоставлены без ущерба для сева.

6) Обеспечить, чтобы справочные материалы сельсоветов и РИКов об имущественном положении, на которых основываются решения о выселении той или иной, отнесенной к кулац-

ким, семьи, соответствовали бы действительности и базировались бы на точных данных архивов, поселенных списков и других материалов, которые бы гарантировали, что середняцкая прослойка деревни выселением ни в коем случае не будет задета.

При проведении мероприятий по выселению кулачества руководствоваться нижеследующим:

7) Выселению подлежат только те кулацкие семьи, кои имеют в своем составе трудоспособных мужчин. Содержащиеся в допрах, осужденные на срок до 5 лет включительно — будут изъяты, а находящиеся на работах члены подлежащих выселению семей будут сняты с работы и присоединены к своим семьям на сборных пунктах.

8) Детей выселяемых до 10-летнего возраста и стариков старше 65 лет разрешается оставлять родственникам и знакомым при условии, что они сами добровольно изъявляют согласие содержать их.

9) Каждая выселяемая семья должна иметь при себе:

а) 2-месячный запас продовольствия;

б) хозинвентарь: пилы, топоры, лопаты и предметы домашнего обихода;

в) одежду и обувь с расчетом на зимнее время;

г) денег не свыше 600—700 руб.

10) Облигации займов и сберегательные книжки выселяемые могут брать с собой в неограниченном количестве.

11) Кулацкие пай в кооперативных организациях конфискуются и передаются в фонд коллективизации бедноты и батрачества.

12) Весь груз, следующий вместе с выселяемыми, должен быть тщательно упакован в мягкой таре с отметками о владельцах.

13) Весь живой и мертвый инвентарь, за исключением построек, передается колхозам и кооперативным организациям за наличный расчет по твердым ценам с тем, однако, чтобы у кулака осталось на руках наличными деньгами не свыше установленной нормы, остальные суммы, вырученные от продажи имущества, были зачислены в доход государства. Постройки конфискуются и передаются сельсоветам и колхозам. Озимые посевы и засеянные яровые передаются колхозам безвозмездно.

14) Для ликвидации имущества выселяемых, организации передачи имущества колхозам и сельсоветам и наблюдения за правильностью расплаты с выселяемыми за отобранное имущество в районах создаются тройки в составе: председателя или заместителя РВК, представителя земотдела, финчасти с участием прокурора.

Эта тройка следит за ликвидацией различных недоимок, числящихся за выселяемыми.

15) Оставшиеся незаселенными кулацкие земли должны

быть точно учтены и переданы колхозам и совхозам с тем, чтобы намеченный план весеннего сева был выполнен.

16) Разъяснительная работа, которую райкомы должны развернуть одновременно с оповещением о выселении каждой кулацкой семьи и о подготовке ее в дорогу, должна в основном базироваться на лозунгах партии по выполнению намеченных планов коллективизации и ликвидации кулачества как класса, на основе сплошной коллективизации, решительного удара по кулаку, который оказывает бешеное сопротивление и [делает] попытки срыва успешного хода коллективизации и всего хода соцстроительства, перешедшее к активным формам борьбы (террор, поджоги).

Этой разъяснительной работой необходимо добиться сплочения колхозных бедняцко-середняцких масс вокруг задач по соцпереустройству деревни, укрепить союз с середняком, укрепить колхозы, обеспечить дальнейший их рост и успешное проведение второй большевистской весны, добившись одобрения на собраниях мероприятий соввласти по выселению кулачества.

ЦК подчеркивает, что проведению намеченных мероприятий по выселению кулачества райкомы должны уделить самое серьезное внимание.

ЦК обязывает все парторганизации обеспечить действительным руководством проведение этих директив в жизнь.

Секретарь ЦК КП(б)Б
Председатель С. Н. К.

(ШАРАНГОВИЧ)
(ГОЛОДЕД) "17.

Даволі вялікая цытата. Але гэты дакумент ярчэй і дакладней любога каментарыя раскрывае практычны механізм раскулачвання. Высновы зробіць сам чытач.

Другі дакумент з 1933 года:

"Совершенно секретно"

ПОСТАНОВЛЕНИЕ ЦК КП(б)Б и СНК БССР О ВЫСЕЛЕНИИ КУЛАЧЕСТВА В 1933 ГОДУ

Политическое положение белорусской деревни за последнее время значительно укрепилось. Однако в некоторых районах часть контрреволюционного активного кулачества направляет свои контрреволюционные действия по линии: срыва весеннего сева, террористических актов над партийным и советским активом деревни и активной организованной подготовки к срыву уборочной кампании.

Учитывая эту обстановку и в обеспечение успеха весеннего сева и предстоящей уборки, особенно в пограничных районах, а также в целях парализации террористической деятельности кулачества на селе — ЦК КП(б) и СНК БССР

ПОСТАНОВЛЯЮТ:

1. Весною текущего года произвести выселение кулачества из пограничных и укрепленных районов БССР;
2. Количество выселяемых определить в 500 семей с числом душ ориентировочно в 2000 чел.;
3. Выселение указанного количества кулацких семей возложить на органы ГПУ Белоруссии;
4. Максимально обеспечить правильный классовый отбор выселяемых. В состав выселяемых должны быть включены только кулаки по признакам их имущественного и социального положения, организовавшие и участвовавшие в срывехозполиткампаний;
5. Не допустить выселения под видом кулаков социально близких нам элементов. Соответственно этому ни в коем случае не допустить в число выселяемых семей переменников, красноармейцев, комсостава РККА, бывш. красных партизан и иностранных подданных;
6. В обеспечение правильного отбора выселяемых в районах погранполосы и укрепрайонах создать **специальные Тройки**(выделена мною. — У.А.) в составе — секретаря райкома КП(б)Б, председателя райисполкома и райуполномоченного ГПУ. На указанные Тройки возложить персональную ответственность за классово-правильный отбор выселяемых контингентов;
7. Обеспечить всех выселяемых 3-месячным запасом продовольствия (в том числе печеным хлебом на 25—30 дней), простым с.-х. инвентарем (плуги, бороны, пилы, топоры) и лошадьми (1 лошадь на каждые 5 семей) в порядке инструкции по линии органов ОГПУ;
8. (Данісана рукой М. Гікалы. — У. А.) Поручить СНК в 3-дневный срок вырешить (так у тэксце. — У. А.) все вопросы, связанные с материальным обеспечением выселяемых согласно настоящему постановлению.
9. Всю работу по выселению закончить ориентировочно не позже 15 июня с.г.

Секретарь ЦК КП(б)Б

(Н. ГИКАЛО)

Председатель СНК БССР

(Н. ГОЛОДЕД) "18.

Масавае "раскулачванне" закончылася ў 1934 годзе, калі "ў асноўным" была завершана калектывізацыя. Усяго, па маіх падліках, у 20—30-ых гадах у Беларусі было "раскулачана" і выслана за межы рэспублікі звыш 250 тысяч чалавек. Незайздросны лёс быў і ў тых "кулакоў" і "падкулачнікаў" і проста аднаасобнікаў, хто застаўся на месцы. Іх абкладалі вялікімі падаткамі і рознымі відамі страховак.

Разам з раскулачваннем у канцы 20 — пачатку 30-ых гадоў

пачаліся рэпрэсіі супраць інтэлектуальнага генафонду нацыі — інтэлігенцыі.

У рэспубліцы былі створаны абставіны "надзвычайнай падазро-насці", "агульнага недаверу да кадраў". Гэта пацвярджаюць і да-кументы той пары. Так, у рэзалюцыі XI з'езда КП(б)Б (з'езд пра-ходзіў у лістападзе 1927 г.) "Аб выніках нацыянальна-культурнага будаўніцтва і палітыка-асветнай работы да дзесяцігоддзя Каст-рычніцкай рэвалюцыі" адзначалася, што "асобныя слаі белару-скай, польскай, рускай і яўрэйскай інтэлігенцыі" адлюстроўваюць нэпманаўскі нацыяналістычны настрой і, адпаведна, ідуць супраць савецкай улады, "асабліва сярод інтэлігенцыі" вельмі "часта выяўляліся ўхілы ў той ці іншы бок ад правільнай лініі". "Гэтыя ўхілы пагражалі парушыць адзінства і цэласнасць адзінага класа-вага рэвалюцыйнага фронту ўсіх працоўных мас нашай рэспублікі". У культурным будаўніцтве выявілася імкненне "памяняць кіраўніцтвам інтэлігенцыі" ролю рабочага класа і партыі.

Раней за ўсіх, ужо з сярэдзіны 20-ых гадоў, рэпрэсіі закранулі старых, дарэвалюцыйных спецыялістаў, работнікаў прамысловасці (дырэктараў прадпрыемстваў, інжынераў, эканамістаў). З адказам ад нэпа іх парады аб эфектыўнасці гаспадарання, аб перабудове структуры эканомікі сталі разглядацца як варожыя. Пад кіраўніцтвам партыйных арганізацый барацьба са "шкоднікамі" ў прамысловасці разгарнулася літаральна на ўсіх накірунках індустрыялізацыі. Спачатку людзей "бралі" выбарчна, а ў 30-ыя гады кіруючыя кадры ў прамысловасці здымаліся "пластамі". За-тым барацьба з "ворагамі" пашырылася і стала масавай. Так, у першай палове 30-ых гадоў у Беларусі былі выкрыты "контррэвалюцыйныя, шкодніцкія арганізацыі" амаль ва ўсіх сферах народнай гаспадаркі: наркаматах земляробства, аховы здароўя, асветы, трактарацэнтры, у галіне нарыхтоўкі сельгаспрадуктаў, папяровай прамысловасці і іншых.

Газеты таго часу стракаццяць паведамленнямі аб барацьбе супраць "маскіруючыхся, двурушніцкіх паслядоўнікаў трацкістаў, правых нацдэмаў...", якія "не спынілі сваёй барацьбы супраць сацыялізму, супраць нашай партыі". І адпаведна гэтаму справы, справы... 1931 год. Працоўная сялянская партыя (беларускі філіял) — арыштавана 59 чалавек, Прампартыя (беларускі філіял) — арыштавана 30 чалавек, саюзнае бюро РСДРП (меншавікоў) — арыштавана 30 чалавек, Партыя вызвалення сялян — арыштавана 110 чалавек... А колькі другіх, больш дробных "тэарэтычных" "правацкісцкіх", "нацыянал-фашысцкіх" было "раскрыта" ў гэты час!

З канца 20-ых гадоў пачынаецца кампанія па выкрыццю нацыянал-дэмакратызму. Вылілася яна ў расправу над прадстаўнікамі беларускай навукі, літаратуры, мастацтва, работнікамі шэрага наркаматаў рэспублікі. З 826 чалавек, якія праходзілі па спісе ўдзельнікаў беларускага нацыянальнага руху 1917—1924 гг., былі рэпрэсаваны ўсе, хто застаўся пражываць на тэрыторыі СССР. У 30-ыя гады больш паловы свайго асабовага саставу пазбавіўся Са-

юз пісьменнікаў Беларусі. У спісе, складзеным Інстытутам літаратуры імя Янкі Купалы Акадэміі навук БССР, значыцца 159 рэпрэсаваных пісьменнікаў. На думку пісьменніка Б. Сачанкі, які доўгі час займаўся і працягвае займацца праблемай рэпрэсаваных дзеячаў літаратуры, гэтая лічба набліжаецца да 200. На аднаго, хто заставаўся на волі, чатыры былі ў турмах і лагерах!²⁰

Сярод іх пісьменнік і дзяржаўны дзеяч Д. Ф. Жылуновіч, заснавальнікі сучаснай беларускай літаратуры М. Гарэцкі, У. Галубок, М. Чарот, М. Зарэцкі, А. Дудар, П. Галавач і іншыя. Звыш 50 літаратараў затым загінулі ў турмах і лагерах²¹. Лёс часткі рэпрэсаваных літаратараў да гэтага часу застаецца невядомым.

Некалькі цяжкіх, накаўтных удараў атрымала у 30-ыя гады Беларускай акадэмія навук. Яна аказалася практычна поўнасьцю разгромленай. Было рэпрэсавана 26 акадэмікаў і 6 членаў-карэспандэнтаў. Не вытрымаў накіраваных супраць яго абвінавачванняў першы прэзідэнт БАН, беларускі гісторык У. М. Ігнатоўскі. 4 лютага 1931 года ён скончыў жыццё самагубствам²².

Вяршыняй расправы над інтэлігенцыяй стала справа аб "нацдэмаўскай контррэвалюцыйнай і антысавецкай арганізацыі" "Саюз вызвалення Беларусі" (СВБ), якая была "раскрыта" ў 1930 годзе.

Па справе СВБ было арыштавана 108 чалавек. Сярод іх — акадэмікі Беларускай акадэміі навук Вацлаў Ластоўскі, Язэп Лёсік, Сцяпан Некрашэвіч, прафесар Аркадзь Смоліч, наркам: земляробства — Дзмітрый Прышчэпаў і асветы — Антон Баліцкі, пісьменнікі Максім Гарэцкі, Уладзімір Дубоўка, Язэп Пушча і інш. У ліку арыштаваных — 25 былых членаў партыі беларускіх эсэраў. Гэта быў моцны ўдар па беларускай нацыянальнай інтэлігенцыі, ад якога яна не магла доўга ачуняць.

Галоўным крытэрыем для залічэння ў СВБ была нацыянальная прыналежнасць. Па гэтай справе былі арыштаваны і рускія, і яўрэі, і палякі, і ўкраінцы. А сярод асуджаных аказалася 89 беларусаў і адзін рускі. Усе яны былі аб'яўлены нацыяналістамі.

Арыштаваныя па гэтай справе абвінавачваліся ў тым, што "з'яўляліся членамі контррэвалюцыйнай нацыяналістычнай арганізацыі "Саюз адраджэння Беларусі" (САБ), у далейшым перайменаваны ў "Саюз вызвалення Беларусі" (СВБ), ажыццяўлялі арганізаванае шкодніцтва на культурным, ідэалагічным і іншых участках сацыялістычнага будаўніцтва, праводзілі антысавецкую нацыяналістычную агітацыю, накіраваную на запавольванне тэмпаў развіцця Беларусі на сацыялістычным шляху, ставячы канчатковай мэтай адарванне Беларусі ў этнаграфічных межах ад Савецкага Саюза і стварэнне так званай Беларускай Народнай Рэспублікі (БНР)"²³.

Рашэннем калегіі АДПУ па БССР ад 10 красавіка 1931 года 86 членам "нацдэмаўскага" "Саюза вызвалення Беларусі" былі прызначаны розныя тэрміны пазбаўлення волі. Месяцам раней, 18 сакавіка, рашэннем гэтага ж несудовага органа да 10 гадоў папярэчча-працоўных лагераў былі прыгавораны Д. Ф. Прышчэпаў,

А. В. Баліцкі, А. Ф. Адамовіч і П. В. Ільчонак, справа якіх снежні 1930 г. была выдзелена ў асобную²⁴.

Гэта быў першы масавы, вельмі адчувальны ўдар па нацыянальнай інтэлігенцыі, але не апошні. У жніўні 1933 года паўнамоцным прадстаўніцтвам АДПУ па БССР была "выкрыта" яшчэ адна "контррэвалюцыйная, паўстанцкая, шпіёнска-дыверсійная" арганізацыя — "Беларускі нацыянальны цэнтр" (БНЦ). Падрабязна аб фальсіфікацыі гэтай справы ў наступным раздзеле кнігі.

Першая хваля масавых рэпрэсій супраць свайго народа, пачыная ў канцы 20-ых гадоў, працягвалася амаль да сярэдзіны 30-ых гадоў. За гэты перыяд у нашай рэспубліцы было рэпрэсіравана 4 тысяч чалавек, звыш 3 тысяч былі расстраляны.

Затым настала кароткая перадышка. Як тыгр перад кідком, у кароткі час затаілася сістэма перад "рашаючым штурмам". У недрах ішла падрыхтоўка да 1937—1938 гадоў.

Гэтыя гады сталі самымі трагічнымі ў савецкай гісторыі беларускага народа, як і іншых народаў СССР. Яны сталі перыядам найбольшага маштабу рэпрэсій. Як сведчыць статыстыка, за чарговую пяцігодку, у 1935—1940 гг., у Беларусі было рэпрэсіравана звыш 80 тысяч чалавек, з якіх больш як 28 тысяч былі расстраляны. Здавалася, што ў гэты час уся партыйна-дзяржаўная машына працавала толькі ў адным накірунку. Становішча ў краіне абвастралася з кожным днём.

У студзені 1937 года ў Маскве адбыўся гучны працэс па справе "паралельнага антысавецкага трацкісцкага цэнтра". Яго суправаджала шырокая прапагандысцкая кампанія. Гэты працэс паклаў пачатак кампаніі па "ліквідацыі трацкісцкіх і другіх двурушнікаў" па ўсёй краіне, якая стала чарговым этапам масавага генацыду 1937—1938 гадоў.

Масла ў агонь падліў лютаўска-сакавіцкі (1937 г.) пленум ЦК ВКП(б) і выступленне на ім І. В. Сталіна. Адразу ж пасля яго заканчэння рашэнні партыі ў жыццё пачалі праводзіць і на месцах. З гэтай нагоды ў Мінску 14—18 сакавіка праходзіў XIII пленум ЦК КП(б)Б. Выступаючы з дакладам аб выніках работы пленуму ЦК ВКП(б), другі сакратар ЦК Д. І. Валковіч, у прыватнасці, адзначыў:

"Тов. Сталин учил нас, что нам нужна мощная, сильная диктатура рабочего класса для того, чтобы развеять в прах остатки умирающих классов и разбить всю их махинацию"²⁵.

У тон яму было і выступленне старшыні СНК БССР Н. М. Галадзеда, у якога былі свае погляды на барацьбу са шкодніцтвам:

"Тов. Сталин также говорил, что нужно разбить гнилую теорию о том, что будто бы тот, кто может строить хорошо, тот не может вредить. Эта теория гнилая. Враг-вредитель вредя нашему делу, должен делать что-нибудь и хорошее, иначе врага-вредителя, если он не будет делать что-нибудь хорошее, быстро разоблачат. Он должен беречь себя для решающего момента"²⁶.

... Прежде всего, товарищи, мы должны глубоко уяснить, что вредители проводили свою подрывную диверсантскую работу не только в решающих отраслях народного хозяйства (оборонной промышленности, химии, топливе, угле и т.д.), они работали всюду, не пренебрегали вредительством нигде, в том числе и у нас, в Белоруссии.

... Мы еще не приступили (я прошу земельных работников это принять к сведению) искать вредителей в сельском хозяйстве. Мы ищем их в промышленности, на культурном фронте, на фронте идеологическом, но очень мало обращаем внимания на разоблачение вредителей в сельском хозяйстве, как будто там все благополучно. Я специально обращаю внимание членов пленума на то, что основной метод вредительства на данном участке времени — это метод вызывания недовольства масс, восстановления масс против партии, против нашего государства²⁷.

И далее:

"... Все надеемся на органы безопасности, на НКВД. Это позор для коммунистов, работающих на хозяйственной работе, для нас, руководящих хозяйством, позор самый настоящий, и мы из этого обязаны сделать вывод: Наркомвнудел — Наркомвнуделом, это всем известно, что НКВД стоит на страже нашего государства, но мы обязаны помогать Наркомвнуделу и помнить лозунг, что каждый коммунист должен быть одновременно чекистом, и врага, который замаскировался и пролез под бок, надо разоблачать, не ожидая от НКВД материалов. Это обязанность каждого коммуниста-хозяйственника, каждого коммуниста, работающего на хозяйстве, — на конкретных фактах замечать, где действует рука врага, и передавать, если сами не в силах разоблачать, органам НКВД.

Вот что я считаю: главный вывод для нас, для всех хозяйственников — из уроков вредительства, который мы должны сделать²⁸.

На гэтым жа пленуме спецыяльна разглядалася пытанне аб "лепельскай справе". Коротка пра яе сутнасць.

Пры правядзенні студзеньскага перапісу насельніцтва 1937 года ў 53 гаспадарках Лепельскага раёна аднаасобнікі адмовіліся адказваць на пытанні перапісчыкаў. Якія толькі захады не рабіліся, каб яны назвалі неабходныя біяграфічныя даныя, яны ўсё роўна маўчалі, як вады ў рот набраўшы. За гэта іх празвалі "маўчунамі". Як высветлілася потым, маўчалі яны не проста так. Падатковая палітыка давяла іх да крайняга адчаю. За несвоечасовую выплату падаткаў мясцовыя ўлады забіралі ўсё: ураджай, жывёлу, маёмасць. Усяго па Лепельскаму раёну было ўстаноўлена 143 выпадкі незаконнай канфіскацыі маёмасці²⁹. Даведзеныя да адчаю, людзі знайшлі сваю форму пратэсту. Аб сітуацыі ў Лепельскім раёне стала вядома ў Маскве. Даследаваць гэтую справу ў Беларусь прыязджаў нават загадчык сельскагаспадарчага аддзела ЦК ВКП(б) Я. А. Якаўлеў (Эпштэйн). Спісалі ж яе таксама на

"ворагаў народа". Абвінавачваемы па "Лепельскаму працэсу" былі старшыня райвыканкама Сямашка "прызнаўся" ў тым, "што он яўляўся ўдзельнікам антысавецкай арганізацыі і што ўсе ўскрытыя ў Лепельскім раёне парушэнні саветскага закона і перагібы ў вёсках ёсць рэзультат антысавецкай работы, якую он праводзіў разам з іншымі ўдзельнікамі антысавецкай арганізацыі ў Лепельскім раёне па стварэнні цэнтра правых у Беларусіі"³⁰.

З паказанняў Сямашкі:

"Па заданні Галодеда я, будучы прэсідэнтам Лепельскага райвыканкама, праводзіў там актывную антысавецкую работу, што выразілася ў абложэнні трыбачах крэсцянаў непасильнымі наладамі і загодкамі, прымяненні масавых незаконных рэпрэсій на сёлах па адношэнні да трыбачах крэсцянаў і правядзенні рада шкодлівых мерапрыемстваў па падрыўе эканамічнай моцы калхозаў і саахазоў... Усе гэта дэлаўся мною сазнацельна — с цэлю вызва недовольства са староны трыбачах крэсцянаў палітыкай партыі і Саветскага ўрада, так як даныя намі загодкавыя абавязальствы крэсцянаў былі яўна прэувелічаны і во многа раз прэвышалі налічны ў крэсцянаў уражаў"³¹.

"Лепельская справа" дала штуршок для пастаўкі пытання аб перагібах у адносінах да селяніна. Такія ж парушэнні былі ўкрыты ў Слуцкім і Тураўскім раёнах. Аб гэтым ішла размова на пленуме 17—18 сакавіка. Два дні было прысвечана разгляду гэтых падзей. Прывядзём толькі некаторыя фрагменты з даклада М. М. Галадзеда:

"Местныя ўлады суд устроілі, а потым прэсідэнт РІКа с сакратаром рэшылі рэпрэсію правесці.

...Раз аднаасобнікі, ёсць інструкцыя, лупі, ёсць што, нешта, продывай хату ці паловіну разбывай"³².

... Наадміністравалі мы ў гэтых раёнах, дапусцілі перагібы, і як раз ў абласці наладовых плацежаў і ісправлення гэтых перагібоў у нас не сааходжаліся ўвоненнем дзяржаўных законаў па дзяржаўным плацежам"³³.

Заачыўся пленум "праграмнай прамавай" В. Ф. Шаранговіча, які быў абраны тут першым сакратаром ЦК КП(б)Б. І яна адпавядала духу часу:

"Во ўсёй ВКП(б) ўскрыта доваольно бoльшое кoлїчество ўсїаких трoцкїстов, вредїтелей, шпїонов... Я не думаю, тoва-рїщї, чoбы трoцкїсты, ўсїа гїта дїверсїонная і шпїонская свoлoчь нашу Беларусь останаї в сторoне. (Гoлoса: "Правїльно".)

Я думаю, чo ўсїа гїта свoлoчь здесь, в Беларусь, себїа кoнспїруе бoльшe для тoгo, чoбы в наїбoлее oтветствeн-ный для нас перїoд стрoїть намі кoлїчoк тoлькo смoжeт па-кo-сти"³⁴.

І вїнавадїць гэтых людзей вельмі цяжка. Многїа з іх шчыра вe-рылі, шчo гїта так на самай справе. Яны былі людзьмі свaeй эпoхї і вeдалї, ці здагадвалїся, хтo сапраўдны дырїжoр. Але паспрабуй узїаць не тую нoту...

Як і ўсю Країну Саветаў, Беларусь у гэты час ахaпїла істoрїа

падазронасці і недаверу. Складвалася ўражанне, што яна быццам бы была наспігавана рознага роду "шпіёнамі, шкоднікамі, контрэвалюцыянерамі" і другімі сацыяльна-шкоднымі элементамі.

Паказальным ў гэтым накірунку стаў XVI з'езд КП(б)Б, які адбыўся 10—19 чэрвеня 1937 года ў Мінску³⁵. З першай да апошняй хвіліны ён быў прасякнуты духам падазронасці, заклікамі да барацьбы з "ворагамі народа" і павышэння пільнасці. Усе больш за 70 чалавек, якія выступілі на з'ездзе, не абышлі тэму "пошуку і выкрыцця ворагаў народа".

11 чэрвеня на ранішнім пасяджэнні, перш чым даць слова В. Ф. Шаранговічу для справаздачнага даклада ЦК КП(б)Б, старшынствуючы Д. І. Валковіч напамніў дэлегатам, што ў газетах апублікавана паведамленне Пракуратуры Саюза ССР: "Справа арыштаваных органамі НКУС у розны час Тухачэўскага М. Н., Якіра І. Э., Убарэвіча І. П., Корка А. І., Эйсмана Р. П., Фельдмана Б. М., Прымакова В. М. і Путна В. К.* даследаваннем закончана і перададзена ў суд"³⁶. І тут жа: "Товарищи, все наши большевики, весь наш белорусский народ с чувством величайшего негодования встретил это сообщение в отношении к изменникам и предателям нашей Родины... И наш, товарищи, ответ будет одним этим жалким предателям — стереть бешеных собак с земли беспощадно и до конца. (*Бурные аплодисменты.*)"³⁷

Пасля справаздачнага даклада ЦК КП(б)Б з'езду слова зноў узяў першы сакратар ЦК КП(б)Б В. Ф. Шаранговіч. Яно было кароткім і безапеляцыйным: "...в связи с сообщением Прокуратуры Союза относительно изменников и предателей нашей Родины, о которых вы уже читали в газетах, у президиума есть предложение вынести решение съезда о том, чтобы требовать от суда высшей меры наказания (*аплодисменты.*) — расстрела. (*Долгие (так у стэнаграме. — У. А.) аплодисменты.*)"³⁸ Аднагалосна і працяглымі апладысментамі гэтая прапанова была адобрана дэлегатамі з'езда. І тут жа было прынята рашэнне аб накіраванні дэлегатаў з'езда ў чырвонаармейскія часці, на прадпрыемствы г. Мінска, у бліжэйшыя калгасы для правядзення мітынгаў з нагоды прынятай з'ездам прапановы з патрабаваннем прымянення вышэйшай меры пакарання да арыштаваных военачальнікаў.

13 чэрвеня па прапанове мандатнай камісіі са спіса дэлегатаў з'езда быў выключаны І. П. Убарэвіч³⁹, 16 чэрвеня дэпутацкіх мандатаў былі пазбаўлены камандзір 81-ай стралковай дывізіі М. І. Андрасюк, камандзір 3-га кавалерыйскага корпуса Д. Ф. Сердзіч і іншыя вядомыя ў рэспубліцы военачальнікі⁴⁰. Пачаліся масавыя рэпрэсіі ў Чырвонай Арміі на тэрыторыі Беларусі.

У гэты ж дзень заўчасная смерць напаткала А. Р. Чарвякова, старшыню ЦВК БССР, вядомага дзяржаўнага дзеяча. Аналізуючы

* 12 чэрвеня 1937 года ўсе яны былі расстраляны па рашэнню спецыяльнай судовай прысутнасці Вярхоўнага суда СССР

яго выступленне на з'ездзе, прыходзіш да высновы, што траўля на з'ездзе паскорыла трагічную развязку. Стэнаграма яго прамовы зафіксавала шэраг рэплік і пытанняў, кінутых з залы:

Шаранговіч: "В групповой борьбе какую линию проводили?"

Пытанне з прэзідыума: "Почему защищали?" (Ігнатоўскага — У.А.)

Голас з прэзідыума: "Устраивали юбилей Игнатовскому?"

З запіскі: "В стенографическом отчете на съезде Советов записано, что при выборах и голосовании кандидатуры Бенека Червяков заявил: "Видишь, Бенек, какое доверие оказывает тебе белорусский народ. Что хотел сказать?"⁴¹

Ды і выступленні дэлегатаў былі прама накіраваны, каб скампраметаваць старшыню ЦВК.

З выступлення дэлегата Рубінштэйна 14 чэрвеня: "Тов. Червяков, на мой взгляд, являлся идейным вдохновителем и руководителем национал-оппортунистического уклона в КП(б)Б. Червяков был руководителем и организатором группы Игнатовского... Червяков группировал вокруг себя всю контрреволюционную махровую националистическую интеллигенцию. Он ее пестовал, он ее воспитывал, он ее организовывал"⁴².

З выступлення дэлегата Ліхачова 14 чэрвеня: "Ошибка" его (Чарвякова — У. А.) состоит в том, что он до сих пор не вооружился большевизмом, что он до сих пор не берет за это оружие для того, чтобы помогать партии укреплять ее ряды бороться с врагами... Червяков не помогал ЦК партии разоблачать врагов, замаскировавшихся и орудующих в КП(б)Б... Червяков пассивно себя ведет, как представитель некоего представительного учреждения"⁴³.

З выступлення дэлегата Аўгустайціса 16 чэрвеня: "Я выражу если не всех, то многих и свое мнение о том, что дальнейшее избрание тов. Червякова в члены ЦК и оставление его на посту председателя Центрального Исполнительного Комитета БССР — невозможно. Я нахожу, что в его выступлении чувствовалась неискренность"⁴⁴.

Пры вывучэнні стэнаграмы гэтага партыйнага форуму кідаецца ў вочы спроба ўскласці ўсе памылкі і абвінаваціць ва ўсіх грахах вышэйшых асоб рэспублікі: былога першага сакратара ЦК КП(б)Б М. Ф. Гікалу, старшыню СНК М. М. Галадзеда, старшыню ЦВК А. Р. Чарвякова і іншых. На такой жа ноце, як пачаўся, і закончыўся чарговы з'езд беларускіх камуністаў.

З рэзалюцыі XVI з'езда КП(б)Б: "У партийных организациях КП(б)Б и ЦК КП(б)Б мелі месца палітычная слепата і ідыёцкая хвароба — басклапотнасць. У КП(б)Б яшчэ не зроблены ўсе вывады, якія выцякаюць з неаднаразовых указанняў ЦК ВКП(б) і таварыша Сталіна аб няўхільным павышэнні рэвалюцыйнай пільнасці. Аб гэтым сведчыць той факт, што ўжо пасля праверкі і абмену партыйных дакументаў у партыйных организациях Беларусі ўскрыта многа ворагаў, якія шкодзілі на радзе важнейшых

участкаў сацыялістычнага будаўніцтва і нават праніклі ў ЦК КП(б)Б⁴⁵. І далей з'езд запэўнівае ЦК ВКП(б) і правадыра партыі таварыша Сталіна, што "большавікі Беларусі бязлітасна разгромаць трацкісцкіх, зіноўеўскіх, бухарынскіх, нацыянал-фашысцкіх шпіёнаў, шкоднікаў, тэрарыстаў — агентаў германа-японскага і польскага фашызму.

Злейшых ворагаў народа, прадаўшых радзіму агентам замежных разведак, мы будзем знішчаць, як шалёных сабак. Уся КП(б)Б акажа ў гэтай справе штодзённую дапамогу органам НКУС на чале з іх баявым кіраўніком тав. Яжовым⁴⁶.

А крыху больш чым праз месяц, 29 ліпеня 1937 года, III пленум ЦК КП(б)Б падвёў вынікі "работы" Г. М. Маленкова і Я. А. Якаўлева (Эпштэйна) па "выкрыццю" ў Беларусі "ворагаў народа" сярод партыйных і савецкіх работнікаў, быццам бы забаваных замежнай разведкай. Дзесяткі іх былі ў выніку "работы", праведзенай цэнтрам, вызвалены ад займаемых пасадаў, выключаны з партыі, а затым і рэпрэсаваны.

Напярэдадні пленума загадчык аддзела ЦК ВКП(б) Я. А. Якаўлеў пабываў у Слуцкім раёне. Гэтага аказалася дастаткова, каб непасрэдна на пленуме быў выключаны са складу членаў ЦК КП(б)Б і "аднадушна" выключаны з партыі старшыня Слуцкага райвыканкама, член ЦК КП(б)Б К. Н. Жолудаў.

Як гэта адбывалася, засведчыла стэнаграма пленума:

"Яковлев: Жолудов два года руководил важнейшим пограничным районом. Он здесь признал, что больше половины колхозов без приусадебных участков, что он нашел возможность ликвидировать совхозы, вредительски настроенные, тем не менее он эти вредительски настроенные совхозы оставил, что анемия выросла больше чем в два раза во время его руководства и руководства секретаря, который сегодня арестован.

Я думаю, что таким людям нечего делать ни в ЦК Белоруссии, ни в нашей партии.

Председатель: Есть такое предложение — предложение тов. Яковлева проголосовать. Кто за то, чтобы предложение т. Яковлева принять? Прошу голосовать. Прошу опустить. Кто против? Нет.

Ваш партийный билет.

Жолудов: Я не знаю, я апеллирую к пленуму, разберутся, конечно, но я вредителем, так, по-видимому, получается...

(Яковлев: Так получилось.)

Я вредителем никогда не был. Я вышел из пролетарской семьи, боролся на фронтах, отдавал всю свою жизнь на фронтах. Ну что же. (Отдает партийный билет.)

Маленков: Поляки за вас управляли округом.

Жолудов: Может быть, управляли, мы прошляпили⁴⁷.

Лёс К. М. Жолудава на гэтым жа пленуме раздзялілі яшчэ 3 чалавекі: першыя сакратары Дзяржынскага, Бабруйскага, Кагановіцкага г. Мінска райвыканкамаў партыі К. А. Дамброўскі, П. Д. Ляхаў, Э. Б. Вайнман.

Пасля невялікай колькасці выступленняў членаў ЦК КП(б) Беларусі ў гэты час перабіраліся рэплікамі Г. М. Маленкова Я. А. Якаўлева, па прапанове таго ж Я. А. Якаўлева была "аднагалосна" прынята рэзалюцыя пленума, зачытаная ім жа, якая відаць, падрыхтаваная яшчэ ў Маскве і санкцыяніраваная "генеральным". Прывядзём гэты дакумент поўнаасцю.

"Совершенно секретно"

РЕЗОЛЮЦИЯ ПЛЕНУМА ЦК КП(б)Б
ПО ДОКЛАДУ ЧЛЕНА ЦК ВКП(б) ТОВАРИЩА ЯКОВЛЕВА
О РЕШЕНИИ ЦК ВКП(б) ПО ВОПРОСУ О РУКОВОДСТВЕ
ЦК КП(б) БЕЛОРУССИИ
от 29.07.1937 г.

1. Одобрить целиком и полностью решение ЦК ВКП(б) от 27.VII.1937 г. по вопросу о руководстве ЦК КП(б)Б. Признано совершенно правильным, что решением ЦК ВКП(б) первый секретарь ЦК КП(б)Б Шарангович, равно как и второй секретарь Денискевич и НКЗ БССР Низовцев, не только не выполнившие, но даже и не приступившие к выполнению поручения ЦК ВКП(б) о ликвидации последствий вредительства банды польских шпионов, не приступившие к ликвидации совхозов, созданных вредителями на крестьянских землях по приказу польской разведки, а также не предоставившие колхозникам принадлежавшие им по закону приусадебные участки, — сняты ВКП(б) с работы, и дело о них, как о врагах народа, передано в НКВД.

2. Предложить всем партийным организациям во главе своей работы поставить:

а) быструю и решительную ликвидацию последствий вредительства польских шпионов Голодеда, Шаранговича, Бенека Червякова и др. и их фашистско-шпионской банды;

б) разгром до конца польских шпионов, вредителей и диверсантов.

3. Одобрить решение бюро ЦК КП(б)Б о созыве широкого совещания председателей колхозов для разоблачения перед крестьянами бандитской деятельности польских диверсантов и шпионов, направленной против интересов белорусского народа и колхозного крестьянства (вредительское отнятие у крестьян приусадебных участков, организация совхозов на крестьянской земле и т.д.), а также для разъяснения принятых ЦК ВКП(б) и СНК СССР мероприятий по ликвидации последствий вредительства в Белоруссии и помощи колхозному крестьянству БССР⁴⁸.

Не адставаў ад старэйшага брата і малодшы — Ленінскі камсамол. У справаздачным дакладзе XII з'езду ЛКСМБ, які праходзіў 17—24 кастрычніка 1937 года, выконваючы абавязкі першага сакратара ЦК ЛКСМБ (першы сакратар ЦК ЛКСМБ А. В. Аўгу

стайціс быў рэпрэсіраваны ў жніўні 1937 г. — У.А.) С. Н. Ялугін адзначаў:

"Мы праявілі палітычную бесклапотнасць, праглядзелі формы і метады работы ворагаў у камсамоле. А новыя метады ворагаў, га-лоўны іх сродак — маральна-бытавое разлажэнне праз п'янкі і гу-лянкi...

Ворагі народа накіроўвалі свае стрэлы на развал палітычнага выхавання моладзі, на засмечванне камсамольскіх арганізацый, на засмечванне нашых кіруючых кадраў камсамола.

Гэтыя трацкісцка-бухарынскія бандыты, тэрарысты, фашысты і шпіёны ставілі перад сабой асноўную мэту — рэстаўрацыю капіталізму ў нашай краіне. Яны імкнуліся супрацьпаставіць камсамол партыі. Трацкісцка-бухарынскія вырадкі перапляліся і самкнуліся з нацдэмамі, з германа-польскімі шпіёнамі і тэрарыстамі, якія імкнуліся адарваць нашу шчаслівую Савецкую Беларусь, неадлучную частку вялікай сацыялістычнай дзяржавы, і аддаць яе пад пяту панам. Але ім гэта не ўдалося.

Члены Бюро ЦК — тт. Чарненка, Абугаў, Сазонаў, Мішын, члены ЦК — Марголін, Крупецкі, Баранкін і др. адхілены ад работы ў ЦК, а многія з іх выключаны з партыі і камсамола.

Задача нашага з'езда заключаецца ў тым, каб у новы склад ЦК выбраць людзей палітычна ўстойлівых, правяраных, а га-лоўнае, умеючых весці барацьбу з ворагамі народа, адданых спра-ве партыі Леніна — Сталіна. (*Бурныя апладысменты.*)⁴⁹

Калі верыць дакументам з'езда, то, аказваецца, уся работа ў камсамоле развалена "ворагамі народа". У сувязі з гэтым ставіліся і задачы камсамольскім арганізацыям.

З рэзалюцыі XII з'езда ЛКСМБ:

"1. ...XII з'езд абавязвае ЦК і ўсе арганізацыі ЛКСМБ мабілізаваць усіх камсамольцаў на рашучы і бязлітасны разгром і поўнае знішчэнне ворагаў народа, трацкісцка-бухарынскіх пазадкаў, тэрарыстаў і іх памагатых, на знішчэнне ўсіх гнёздаў шкодніцтва ворагаў унутры камсамола і хутчэйшую ліквідацыю іх"⁵⁰.

Махавік рэпрэсій набіраў абароты. У пачатку 80-ых, разважаючы пра рэпрэсіі, В. М. Молатаў, самая буйная фігура сталінскага кіраўніцтва, адзначыў: "1937 год быў неабходны". Сутнасць яго разважанняў у наступным: рэвалюцыя адбылася ў адсталай краіне, небяспека фашысцкай агрэсіі вялікая, і, значыць, неабходна збавіцца ад рэшткаў варожах сіл. Давялося рэпрэсіраваць не толькі яўных ворагаў, але і тых, хто мог перакінуцца ў другі бок у цяжкую хвіліну⁵¹. Якая логіка, такія і дзеянні. Дайшло да абсурду. Людзей расстрэльвалі па разнарадцы з цэнтра. У Маскве загадзя "ведалі", колькі "ворагаў народа" ў кожнай рэспубліцы. Так, напрыклад, у адпаведнасці з апэратыўным загадам народнага камісара ўнутраных спраў М. Яжова ад 30 ліпеня 1937 года № 00447 5 жніўня ва ўсіх рэспубліках, краях і абласцях пачалася апэрацыя па "планаваму" рэпрэсіраванню былых кулакоў, ак-

тыўных антысавецкіх элементаў⁵². Праўда, каб быць чыстымі перад сваім сумленнем, да іх далучылі і крымінальных злачынцаў. На аперацыю адводзілася 4 месяцы. Планавалася закончыць яе да 20-ай гадавіны Вялікага Кастрычніка. Ці не кашчунства гэта? Частыры месяцы людзей катавалі, расстрэльвалі, ліліся слёзы людскія, а 7 кастрычніка 1937 года ў рэпрадуктарах гучала: "Я такой другой страны не знаю, где так вольно дышит человек..." — бацька Сталін адзначаў: "Жыць стала лепей, жыць стала веселей".

У яжоўскім загадзе было распісана ўсё: і якія кантынгентны падлягаюць рэпрэсіраванню, і якія меры пакарання да іх належалі прымяніць, і да якой катэгорыі каго аднесці, а таксама былі вызначаны парадак вядзення следства і прывядзення прыговораў у выкананне, арганізацыя работы "троек", кіраўніцтва аперацый, справаздача па выніках аперацыі⁵³.

Хто ж па жаданню "слуг народа" быў залічаны ў разрад "ворагаў народа"? Звернемся да дакумента:

"При организации и проведении операций руководствоваться следующим:

1. Контингенты, подлежащие репрессии:

1. Бывшие кулаки, вернувшиеся после отбытия наказания и продолжающие вести активную антисоветскую подрывную деятельность.

2. Бывшие кулаки, бежавшие из лагерей или трудпоселков, а также кулаки, скрывшиеся от раскулачивания, которые ведут антисоветскую деятельность.

3. Бывшие кулаки и социально опасные элементы, состоявшие в повстанческих, фашистских, террористических и бандитских формированиях, отбывшие наказание, скрывшиеся от репрессий или бежавшие из мест заключения и возобновившие свою антисоветскую преступную деятельность.

4. Члены антисоветских партий (эсеры, грузмеки, муссаватовисты, иттихадисты и дашнаки), бывшие белые, жандармы, чиновники, каратели, бандиты, бандпособники, переправщики, реэмигранты, скрывшиеся от репрессий, бежавшие из мест заключения и продолжающие вести активную антисоветскую деятельность.

5. Изобличенные следственными и проверенными агентурными материалами наиболее враждебные и активные участники ликвидируемых сейчас казачье-белогвардейских повстанческих организаций, фашистских, террористических и шпионско-диверсионных контрреволюционных формирований.

Репрессированию подлежат также элементы этой категории, содержащиеся в данное время под стражей, следствие по делам которых закончено, но дела еще судебными органами не рассмотрены.

6. Наиболее активные антисоветские элементы из бывших кулаков, карателей, бандитов, белых, сектантских активистов, церковников и прочих, которые содержатся сейчас в тюрьмах.

лагерях, трудовых поселках и колониях и продолжают вести там активную антисоветскую подрывную работу.

7. Уголовники (бандиты, грабители, воры-рецидивисты, контрабандисты-профессионалы, аферисты-рецидивисты, скотоконокрады), ведущие преступную деятельность и связанные с преступной средой.

Репрессированию подлежат также элементы этой категории, которые содержатся в данное время под стражей, следствие по делам которых закончено, но дела еще судебными органами не рассмотрены.

8. Уголовные элементы, находящиеся в лагерях и трудпоселках и ведущие в них преступную деятельность.

9. Репрессии подлежат все перечисленные выше контингенты, находящиеся в данный момент в деревне — в колхозах, совхозах, сельскохозяйственных предприятиях и в городе — на промышленных и торговых предприятиях, транспорте, в советских учреждениях и на строительстве⁵⁴.

Можна яшчэ нейкім чынам пагадзіцца з сёмым пунктам гэтай часткі загада. Але таксама не без суда і следства. А цяпер звярніце ўвагу на наступны раздзел загада:

"II. О мерах наказания репрессируемым и количестве подлежащих репрессии:

1. Все репрессируемые кулаки, уголовники и др. антисоветские элементы разбиваются на две категории:

а) к первой категории относятся все наиболее враждебные из перечисленных выше элементов. Они подлежат немедленному аресту и, по рассмотрении их дел на "тройках", — расстрелу;

б) ко второй категории относятся все остальные менее активные, но все же враждебные элементы. Они подлежат аресту и заключению в лагеря на срок от 8 до 10 лет, а наиболее опасные из них — заключению на те же сроки в тюрьмы по определению "тройки"⁵⁵.

Ёсць у гэтым дакуменце і "паслабленне". Зацверджаныя лічбы з'яўляліся арыенціровачнымі. Аднак наркамы НКУС саюзных рэспублік, УНКУС абласцей і краёў не мелі права самастойна іх перавышаць. Дазвалялася змяншэнне лічбавых паказчыкаў, а таксама перавод асоб, прызначаных да рэпрэсій па першай катэгорыі, у другую і наадварот⁵⁶.

Як сведчаць архіўныя дакументы па выкананню гэтага загада, задача органамі НКУС БССР была выканана з "гонарам" і ў тэрмін — да 20-годдзя Вялікага Кастрычніка. Такія рапарты былі, і не толькі па святочных датах. У 1938 годзе УДБ НКУС БССР рапартавала ў ЦК КП(б)Б аб ліквідацыі антысавецкага падполля ў Беларусі ў 1937—1938 гг. Прапануем чытачу некаторыя фрагменты гэтага дакумента:

"Справка УГБ НКВД БССР "Итоги разгрома антисоветского подполья в БССР" (по материалам следствия 1937—1938 годов по линии 4-го отдела УГБ НКВД БССР).

Создание объединенного антисоветского подполья в Белоруссии (1930—31 гг.). Диверсионно-вредительская, шпионская и повстанческая работа в Белоруссии на протяжении последних лет.

Следствие по ликвидированному в Белоруссии в 1937—38 гг. антисоветскому подполью показало блокировку всех антикоммунистических партий и групп в борьбе против Коммунистической партии и советского правительства.

Уже в 1930—31 гг. троцкисты, правые, нацифашисты, эсеры, бундовцы, меньшевики, сионисты, повойяки, церковники и сектанты в своей борьбе против нас слились воедино и имели свой объединенный антисоветский центр, руководившийся польскими, немецкими и латвийскими разведывательными органами.

Объединение антисоветских сил в борьбе против советской власти было настолько тесным, что подчас трудно различить, где кончается троцкистское подполье и где начинается национал-фашистская или правая организация. Методы и формы их антисоветской работы стали также одинаково наглыми и подлыми. Все они действовали по заданиям фашистских государств методами террора, шпионажа, диверсии, вредительства и повстанчества.

Всего по БССР арестовано и разоблачено в 1937—1938 гг. 2570 участников объединенного антисоветского подполья, из них: троцкистов и зиновьевцев — 376 человек, правых — 177, национал-фашистов — 138, эсеров — 585, бундовцев — 198, меньшевиков — 7, сионистов — 27, церковников и сектантов — 1015, клерикалов — 57.

Значительное число арестованных участников антисоветского подполья работало: в центральных правительственных и партийных учреждениях — в ЦК КП(б)Б и ЦК ЛКСМБ — 23, в ЦИК и Совнарком — 16. Арестовано и разоблачено наркомов и их заместителей — 40 человек, секретарей окружных комитетов, городских комитетов и райкомов КП(б)Б — 24 человека, председателей окрисполкомов, горсоветов и РИК — 20 человек, руководящих работников советского и хозяйственного аппаратов — 179, академиков и научных работников Академии наук — 25, преподавателей вузов — 41, писателей и литературных работников — 20 человек⁵⁷.

Як відаць далей з гэтага дакумента, у Беларусі ў 1937—1938 гг. былі раскрыты: антысавецкае трацкісцкае падполле, антысавецкая арганізацыя правых, нацыянал-фашысцкае падполле, антысавецкае эсэраўскае падполле, антысавецкае бундаўска-сіянісцкае падполле, царкоўна-сектанцкае падполле, блок з "польскай арганізацыяй вайскавай". Да спісу антысавецкага падполля ў Беларусі ў 1937—1938 гг. была рэпрэсавана вялікая колькасць кіраўнічых кадраў. Сярод іх: старшыні СНК БССР М. М. Гасавета, Нацыянальнасцей ЦВК СССР А. І. Хацкевіч, намеснік

старшыні СНК БССР І. Г. Жураўлёў, сакратар ЦВК БССР М. А. Ляўкоў, наркамы: фінансаў — І. Ф. Кудзелька, А. П. Жуковіч, камунальнай гаспадаркі — С. І. Васэрман, асветы — А. І. Дзяўкаў, А. А. Чарнушэвіч, У. І. Півавараў, мясцовай прамысловасці — А. Я. Балцін, земляробства — К. Ф. Бенек, саўгасаў — А. А. Турлай, унутранага гандлю — Н. Г. Гурэвіч, сакратары ЦК КП(б)Б: М. Ф. Гікала, В. Ф. Шаранговіч, М. М. Дзеніскевіч, І. А. Іваноў, А. А. Ананьеў, У. Д. Патапейка, В. Ю. Жаброўскі, І. А. Васілевіч, сакратар ЦК КПЗБ І. П. К. Корчык-Лагіновіч, загадчыкі аддзелаў ЦК КП(б)Б: Дз. Ю. Конік, М. Л. Арабей, Ф. М. Вайновіч, Р. М. Рубенштэйн, першы сакратар ЦК ЛКСМБ А. В. Аўгустайціс, намеснікі наркамаў, кіруючыя работнікі абласнога і раённага ўзроўню. Дзіва, ды і толькі. Уся краіна, усе разумныя, адукаваныя людзі ў мірны час, у росквіт сацыялістычнага будаўніцтва з падполля шкодзілі савецкай уладзе. Другім накірункам дзейнасці органаў НКУС пасля "падпольных арганізацый" было выяўленне замежнай агентуры. Аб гэтым сведчыць вельмі цікавы дакумент, які захоўваецца ў Нацыянальным архіве Рэспублікі Беларусь. Прывядзём яго поўнасьцю:

"Об итогах операции по польской, немецкой и латвийской агентуре в БССР, проводившейся в период август 1937 г. — сентябрь 1938 г. на основе приказов НКВД СССР.

Итоги операции по польской агентуре:

1. Всего арестовано польских шпионов, диверсантов и участников повстанческих организаций — 21 407 чел.

Из общего количества было арестовано за время:

а) с 24/VIII-37 по 1/1-1938 — 12 052

б) с 1/1-38 по 1/IV-38 г. — 3689

в) с 1/VI-38 г. по 1/X-38 г. — 5666.

2. В процессе проведения операции по польской агентуре было освобождено за недоказанностью — 451.

3. По этой операции было изъято и разоблачено:

Перебежчиков из Польши — 3088

Польских легионеров — 894

Политэмигрантов — 468

Бывш. контрабандистов, лично бывших в Польше, — 1024

Бывших членов польских политических партий — 94.

4. Следствием вскрыто и ликвидировано:

а) шпионских резидентур — 467

б) шпионов — 13 042

в) диверсантов — 2679

г) разоблачено повстанцев и участников "ПОВ" — 4425. Повстанцы были объединены в 522 повстанческие группы, которые входили в 11 разветвленных повстанческих организаций

д) контрреволюционного националистического актива польских колоний — 575 чел.

5. Национальный состав арестованных характеризуется следующими данными:

Поляков — 9196 чел.

Белорусов — 10 120

Евреев (из этого числа подавляющее большинство евреев являются польскими евреями — политэмигранты и польские перебежчики) — 1059

Русских — 383

Украинцев — 181

Немцев — 105

Латышей — 122

Литовцев — 133

Прочих — 110.

6. Социально-политическое лицо арестованных характеризуется следующими данными двух этапов операции:

1-й этап (за время с 1/VIII-37 г. по 1/III-38 г.):

1) Из 3593 колхозников — польских перебежчиков, политэмигрантов, бывших полицейских, польлегионеров и т.д. — 30%

2) Из 1716 рабочих соответствующих категорий — 45%

3) Из 685 единоличников соответствующих категорий — тоже 45%

4) Из 2837 служащих категорий — 48%.

2-й этап (за время с 1/VI по 1/IX-1938 г.):

1) Из числа 1556 колхозников — 1033 чел., или 68%, являются перебежчиками, польлегионерами, служившими в польской и белой армиях, бывшими бандитами, контрабандистами и т.д.

2) Из 326 рабочих соответствующих категорий — 73%

3) Из 1017 служащих соответствующих категорий — 58%

4) Кроме того, из 5666 арестованных за этот период — 1669 являются кулаками.

7. За период времени с 1-го июля 1938 г. возвращено в периферийные органы доследования — 996 чел.

По немецкой операции:

1. Арестовано за время операции — 563 чел.

2. Вскрыто и ликвидировано:

а) Диверсионно-повстанческих групп — 29, с количеством участников — 328 чел.

б) Консульских связей и одиночек шпионов — 224 чел.

в) Шпионских групп — 18, с количеством участников — 102 чел.

3. Из общего количества арестованных по немецкой линии 563 чел. немцев — 428.

По латвийской операции:

1. Арестовано за все время операции — 1459 чел.

2. Из общего количества репрессированных по национальному составу:

Латышей — 1089

Белорусов — 203

Поляков — 56

Евреев — 41

Литовцев — 33

Русских — 16

Украинцев — 2

Немцев — 7

Эстонцев — 8

Прочих — 4.

3. По окраскам:

Перебежчиков — 120

Дезертиров латармии — 14

Политэмигрантов — 15

Бывших контрабандистов — 146

Бывших бандитов — 27

Кулаков — 240.

4. В результате операции удалось ликвидировать:

Шпионских резидентур — 43, с количеством участников — 247

Консульских связей — 150

Диверсионно-повстанческих групп — 48, с количеством участников — 479

Контрреволюционных, националистических, фашистских формирований — 5, с числом участников — 283

Шпионов-одиночек — 275

Нац.-контрреволюц. актив — 25.

1459

Результаты рассмотрения следственных дел в НКВД СССР и на Особой тройке НКВД БССР:

1. Из числа арестованных — 15 747 чел. осуждено до 1-го июня 1938 г. решением Народного Комиссариата Внутренних Дел СССР и Прокуратуры Союза по 1-й категории — 14 037 чел.

2. Из общего количества дел, рассмотренных Особой тройкой НКВД БССР, — 6770, осуждено по 1-й категории — 4650. Помимо этого не допущено на рассмотрение тройки и возвращено пересмотру органам 196 следственных дел.

Зам. нач. 3-го отдела УГБ НКВД

Ст. лейтенант гос. безопасности

подпись (ЛАРИН)

12 декабря 1938 г.

г. Минск⁵⁸.

Такіх "контррэвалюцыйных, шпіёнскіх, шкодніцкіх" арганізацый у 30-ых гадах было "раскрыта" вельмі многа. Каб чытач мог уявіць сабе, наколькі шырокай была фантазія ў следчых НКУС, прывядзём толькі некаторыя іх назвы:

Польска арганізацыя вайскова (ПАВ);

Антысавецкая дыверсійна-тэрарыстычная арганізацыя правых;

Антысавецкая бундаўская арганізацыя;
Антысавецкая тэрарыстычная нацыянал-фашысцкая арганізацыя;

Контррэвалюцыйная паўстанцкая нацыяналістычная польская арганізацыя;

Антысавецкая нацыяналістычная арганізацыя "БНС" («Беларуская нацыянальная самапомач»);

Польская нацыяналістычная арганізацыя "Пулка Пілсудскага";

Эсэраўская шпіёнска-паўстанцкая арганізацыя;

Контррэвалюцыйная арганізацыя "Бунд";

Сіянісцкая контррэвалюцыйная арганізацыя "Левы Гехалуд";

Сіянісцкая маладзёжная арганізацыя "ЦСЮФ";

Контррэвалюцыйная арганізацыя "Працоўная сялянская партыя";

Контррэвалюцыйная антысавецкая арганізацыя "Беларуская аддзяленне сялянскага бюро меншавікоў";

Антысавецкая тэрарыстычная арганізацыя "СБЗВБ";

Контррэвалюцыйная трацкісцкая арганізацыя;

Антысавецкая тэрарыстычная арганізацыя;

Контррэвалюцыйная арганізацыя "Культурная дапамога вёсцы";

Контррэвалюцыйная латышская арганізацыя.

Шырокі спектр абвінавачванняў. Чаго толькі не было прыдуманам! Людзей прыцягвалі да адказнасці:

— як удзельнікаў антысавецкай дыверсійна-тэрарыстычнай арганізацыі;

— як агентаў польскай разведкі;

— як членаў розных контррэвалюцыйных арганізацый;

— як сацыяльна небяспечных элементаў;

— за антысавецкую агітацыю;

— за сувязь з польскай (нямецкай, латышскай) разведкай;

— за шпіянаж на карысць Польшчы і другіх дзяржаў, нават Японіі;

— за контррэвалюцыйную дзейнасць;

— за прыналежнасць да антысавецкай групы;

— за правядзенне дыверсійнай дзейнасці;

— за распаўсюджванне контррэвалюцыйных, правакацыйных чутак;

— як члена сям'і "ворага народа";

— за нелегальны пераход дзяржаўнай граніцы.

У архіўна-следчых справах на грамадзян, рэпрэсаваных у 1937—1938 гадах, няцяжка заўважыць, што следства па іх праводзілася паскорана і спрошчана. Усе яны, разглядаемыя "тройкам", вельмі аднатыпныя. У справаводстве да справы далучаліся ордэр на арышт, пратакол вобыску, матэрыялы, канфіскаваныя пры вобыску, асабістыя дакументы, анкета арыштаванага, агульна-ўліковы матэрыял, пратакол допыту і кароткае абвінавачанне. На прыгавораных да вышэйшай меры пакарання яшчэ

чэ прыкладваліся звесткі аб прывядзенні прыгавора ў выкананне. На аснове такой фармальна сабранай справы вяршыліся людскія лёсы.

"Людаеды" (а іншага слова да тых, хто ідэалагічна забяспечваў і круціў рэпрэсіі, не падбярэш) не грэбавалі нічым, нават самаедствам. Моцна пацярпела ў выніку рэпрэсій і сама партыя. За пяць гадоў, з 1932-га па 1937-ы, колькасны састаў КП(б)Б скараціўся больш як на 40%. На 1 студзеня 1932 года ў Беларусі налічвалася 59 175 членаў і кандыдатаў у члены ВКП(б), а на 1 студзеня 1937 года — 33 828 членаў партыі. Страты склалі 25 347 чалавек⁵⁹. Для параўнання адзначым, што ў час правядзення чысткі партыі ў 1929 годзе з яе радоў было выключана 10,7% членаў і кандыдатаў у члены ВКП(б)⁶⁰.

Калі абавязкі першага сакратара ЦК КП(б)Б выконваў А. А. Волкаў (з 11 жніўня 1937 г. па 19 мая 1938 г.), самавольства і кампанія па выкрыццю шпіёнаў і шкоднікаў дайшлі да кульмінацыі. У гэты перыяд стала практыкай на кожным пасяджэнні бюро ЦК здымаць з работы, выключаць з партыі, аддаваць пад суд, арыштоўваць раённых кіраўнікоў⁶¹. Сакратар ЦК КП(б)Б П. К. Панамарэнка ў дакладнай запісцы Г. М. Маленкову ў ЦК ВКП(б) ад 3 ліпеня 1939 года паведамляў: "В течение второй половины 1937 года и начала 1938 г. по прямому заданию руководства ЦК КП(б)Б по Белоруссии широко развернулись так называемые показательные процессы над районными руководителями, которых судили на глазах разложившейся части единоличников, используя показания этих единоличников, показывавших все что угодно, так как они были озлоблены за требования руководителей выполнять госпоставки. Были исключены из партии и сняты с работы 24 секретаря райкомов, 33 секретаря райкомов партии были просто сняты с работы с наложением различных партийных взысканий, около 35 секретарей райкомов были арестованы. Подавляющее большинство из них реабилитированы. Были сняты с работы и арестованы около 50 председателей райисполкомов. В подавляющем большинстве они также освобождены и реабилитированы"⁶².

Як сведчыць афіцыйная статыстыка, у СССР пацярпела ад рэпрэсій 20 тысяч супрацоўнікаў органаў НКУС. Яжовы знішчалі ягодаў, берыі яжовых, а таксама кожны з іх сам сябе, а ўсіх іх паасобку — сістэма. Не абмінуў лёс і тых, хто арганізоўваў і "праводзіў у жыццё" масавы палітычны тэрор на Беларусі, — старшынь беларускіх АДПУ — НКУС М. Д. Бермана, Л. М. Закоўскага, І. М. Ляплеўскага, А. А. Наседкіна, Ф. Я. Рапапорта, Л. Ф. Цанаву, іх намеснікаў, памочнікаў, оперупаўнаважаных. Усе яны ў розны час былі расстраляны ці атрымалі розныя тэрміны пазбаўлення волі.

Найшла каса на камень. Адрыгнуліся воўку авечыя слёзкі.

Іншы раз узнікае пытанне, а ці былі супрацьдзеянні рэпрэсіям? Былі, і рэпрэсіям, і сістэме. Былі і ў 20-ыя, і ў 30-ыя, і ў 40-ыя, і

ў 50-ыя гады. Але з сістэмай спрацацца не мэтазгодна, а з талітарнай — тым больш. Усе гэтыя выступленні, супрацьдзеянні, пратэсты душыліся, і вельмі хутка. Ідэалагічны дыктат дыктатуры пралетарыяту шукаў выйсця на шырокую прастору. І неспадзявана знайшоў яго ў неабгрунтаваных рэпрэсіях супраць свайго народа.

У другой палове 1938 года, "стаміўшыся" ад правядзення "масовак", махавік рэпрэсій некалькі збавіў абароты і заповоліў свой ход. Але ненадоўга. Не за гарамі ў Беларусі быў верасень 1939-га.

СПРАВА N 233771. "БЕЛАРУСКІ НАЦЫЯНАЛЬНЫ ЦЭНТР"

У выніку рэпрэсіўнай палітыкі таталітарнай сістэмы 20—30-ых гадоў асабліва пацярпела ад рэпрэсій інтэлігенцыя — інтэлектуальны патэнцыял нацыі.

У друку ўжо быў шэраг матэрыялаў па справе "Саюза вызвалення Беларусі" (СВБ), якая была ўзбуджана ў 1930 годзе. Па гэтай справе былі рэпрэсіраваны Я. Лёсік, В. Ластоўскі, А. Смоліч, А. Цвікевіч і другія вядомыя дзеячы беларускага нацыянальнага адраджэння, беларускай нацыянальнай інтэлігенцыі.

Але на гэтым ганенні супраць інтэлектуальнага генафонду не закончыліся. У 1933 годзе НКУС БССР была ўзбуджана справа па дзейнасці "Беларускага нацыянальнага цэнтра".

Прымаючы пад увагу, што сучаснага чытача ўсё больш прыцягваюць дакументальныя матэрыялы і што аснову ўсякіх адпавядаючых ісціне ведаў аб мінулым складаюць дакументальныя крыніцы, матэрыял, які прапаноўваецца, пабудаваны цалкам на дакументальнай аснове. Дакументы па гэтай справе доўгі час знаходзіліся ў архіве КДБ і былі недасягальнымі для даследчыкаў. Сёння яны ўбачылі свет і прапануюцца шырокаму колу чытачоў.

У жніўні 1993 года споўнілася сумная дата — 60 гадоў з дня "выкрыцця" і "ліквідацыі" Паўнамоцным Прадстаўніцтвам АДПУ па БССР "шырокаразгалінаванай контррэвалюцыйнай паўстанцкай і шпіёнска-дыверсійнай арганізацыі "Беларускі нацыянальны цэнтр" і яе філіялаў у Горках і Беразіне". Гэтая 55-томная справа сфальсіфікавана ў лепшых традыцыях дэтэктыўнага жанру, з вялікім размахам і шырокай геаграфіяй ахопу, якая распаўсюджвалася на "значную частку тэрыторыі Беларускай ССР з філіяламі ў гарадах Маскве і Ленінградзе".

З абвінаваўчага заключэння:

"В результате своей практической контрреволюционной работы контрреволюционная организация БНЦ к моменту ее ликвидации охватила своей деятельностью ряд хозяйственных и культурных учреждений, вузов, части РККА и значительное количество районов Белорусской ССР:

а) На культурном фронте: БАН, Наркомпрос, Государствен-

ная библиотека, Союз советских писателей, НТХИЗДАТ, БелТА, Радиоцентр, редакция газеты "Звезда" и др.;

б) Вузы: Горецкая сельхозакадемия, БГУ, Энергоинститут, Садово-Огородный институт, Научно-исследовательский институт рыбного хозяйства и др.;

в) Советский аппарат: Госплан, Наркомздрав, Наркомпрос, Наркомхоз, Наркомсвязь, Союзхлопкосбыт и др.;

г) Общественные организации: ЦК МОПРа;

д) Партийные организации: Истпарт при ЦК КП(б)Б, представительство КПЗБ и др.;

е) РККА — Разведуправление Штаба БВО, гарнизон гор. Борисова, 34-й полк — Старые Дороги, 192-й полк — Орша и др.;

ж) 9 крупных городов БССР;

з) 25 районов БССР.

Следствием выявлено и вскрыто:

а) Повстанческих ячеек — 59;

б) Диверсионных ячеек и групп — 19;

в) Террористических групп — 4;

г) Шпионских ячеек и резидентур — 20.

Кроме того, ликвидировано филиалов и контрреволюционных организаций:

а) в Горках — численностью 21 чел.;

б) в Березино — численностью 27 чел.;

в) молодежная организация БНГ — 47 чел.

Основными кадрами организации являлись перебежчики из Польши. Социальной же базой контрреволюционной организации БНЦ являлось кулачество, антисоветски настроенная интеллигенция, бывшие офицеры, служащие в государственных учреждениях, выходцы из социально-чуждых прослоек".

Па справе БНЦ у якасці абвінавачваемых прыцягнуты да адказнасці 97 чалавек. Трэба асобна падкрэсліць, што амаль усе яны ўнеслі значны ўклад у справу беларускага нацыянальнага адраджэння на тэрыторыі Заходняй Беларусі. Тым не менш 26 з іх па рашэнню судовай Калегіі АДПУ ад 9 студзеня 1934 года былі прыгавораны да вышэйшай меры пакарання, 16 — да вышэйшай меры пакарання з заменай на 10 гадоў папраўча-працоўных лагераў (пасля паўторнага асуджэння ўсе яны былі расстраляны ў 1937 г. — У.А.), 17 — да 10 гадоў папраўча-працоўных лагераў (ППЛ), 5 — да 8 гадоў ППЛ, а астатнія — да розных мер пакарання. Дакументы сведчаць, што "прызналіся" ў прыналежнасці да контррэвалюцыйнай арганізацыі па цэнтры — 77 чалавек і па перыферыі — 204 чалавекі. Кіраўніцтва арганізацыяй было "даручана" следчымі НКУС сямёрцы найбольш вядомых тагачасных беларускіх дзеячаў у складзе: С. А. Рак-Міхайлоўскага, П. В. Мятлы, І. А. Гаўрыліка, І. С. Дварчаніна, М. Т. Бурсевіча, Ф. І. Валынца, П. П. Валовына.

Асноўныя накірункі "дзеянасці" арганізацыі сфальсіфікаваны праз "паказанні" на допытах гэтых сямі чалавек. Чытачу трэба

мець на ўвазе, што гэтыя паказанні пісаліся ў час следства, далёка не ў ідэальных умовах, у турэмных казематах, пры крайнім напружанні духоўных і фізічных сіл, пад уздзеяннем і пільным вокам следчых НКУС.

Любая справа мае пачатак. Звернемся і мы да перадгісторыі "стварэння" гэтай арганізацыі. На думку следчых НКУС, яна наступная.

З абвінаваўчага заключэння:

"В 1926 г. Польским Главным штабом на территории Восточной Польши был создан контрреволюционный "Польско-Украинско-Белорусский Блок" в составе 3 крупных националистических организаций ("Украинский сельроб", "Белорусская Рабоче-Крестьянская Громада" и "Польска Незалежна Партия Хлопска") с задачами активной борьбы с коммунистическим движением в Восточной Польше и организации широкой повстанческой, шпионской и диверсионно-террористической работы на территории Советского Союза. По заданию того же 2-го Отдела Польского Главштаба в целях реализации задач "Блока" по Западной Белоруссии и БССР в г.Вильно в 1928 г. был создан видными националистами Островским и Луцкевичем "Белорусский политический центр".

Проводя энергичную работу по борьбе с коммунистическим и революционным движением в Западной Белоруссии, "Белорусский политический центр" в тесном контакте с польскими разведывательными органами на протяжении ряда лет перебрасывали на территорию БССР под разными предлогами шпионские диверсионные террористические и повстанческие кадры.

Для руководства работой по созданию контрреволюционной организации и активной подготовки вооруженного свержения советской власти в БССР "Политическим центром" была переброшена в БССР значительная часть его членов. Переброшенные в БССР легально и нелегально члены "Политического центра" для практического руководства контрреволюционной организацией создали "Белорусский национальный центр".

Знаёмая схема. Шырокая сетка розных "контррэвалюцыйных, антысавецкіх" арганізацый папярэднічала стварэнню і «Беларускага нацыянальнага цэнтра». Гэтыя версіі ўкладваліся ў "прызнанні" на допытах людзей, арыштаваных па гэтай справе. Звернемся да першакрыніц.

З паказанняў М. Т. Бурсевіча ад 10 кастрычніка 1933 года:

"Осенью 1922 года к выборам в Польский сейм и сенат были допущены свыше ста различных чисто буржуазных и мелкобуржуазных националистических организаций. Не была допущена к выборам только Коммунистическая партия.

Значительный успех при выборах в сейм и сенат (осенью 1922 года) имела так называемая "шестнастка" (№16), вокруг которой были объединены национальные меньшинства Поль-

ши: евреи, украинцы, белорусы, литовцы, латыши, немцы, татары, русские и др. Они собрали около одной трети голосов и провели свыше ста своих депутатов.

Сейм и сенат заседали, а положение рабочих и крестьянских масс не улучшалось, а ухудшалось. Экспроприированные от бывших русских помещиков земли раздавались присланным из Польши осадникам, налоги увеличивались, курс польской марки (так у *тэксце*. Польская грашовая адзінка — злоты. — У. А.) падал, жить становилось еще тяжелее.

Выборщики требовали от выбранных ими депутатов в сейм и сенат большей активности, большей защиты их интересов.

Началась дифференциация среди польского Клуба нацменьшинств. Появились посольские клубы: Украинский, Еврейский, Белорусский, Немецкий и другие. Национальные клубы, в свою очередь, начали распадаться и выделять из себя политические группы различных направлений.

Так, из Белорусского Национального Посольского Клуба выделились: "Клуб Белорусской Христианской демократии" (ксендз Адам Станкевич), "Клуб Белорусского Крестьянского Союза" (Яремич Фабиан, Рогуля Василий) и клуб "Белорусской Рабоче-Крестьянской Громады" (Тарашкевич, Рак-Михайловский, Метла, Волошин и Соболевский).

Появились и другие мелкобуржуазные организации, как: "Сельроб" (Западная Украина), "Незалежная Партия Хлопска" (Западная Белоруссия с римско-католическим населением), "ППС — Левица", "Самопомощь Хлопска" и другие.

При этой ситуации польской буржуазии было гораздо легче выявлять наиболее революционные элементы, которые она причисляла к коммунистам, часть которых вылавливала, судила и сажала на долгие годы в тюрьмы.

Но этот метод не давал еще полностью того, что нужно было для польской буржуазии и Второго Отдела Генштаба, так как приходилось арестовывать тысячи революционеров, но самый актив, "коммунистические агитаторы" зачастую ускользали из рук.

В начале 1925 года Польшгенштаб избрал более верный метод. Через свои разведывательные органы он начал вербовать в число сотрудников дефензивы уже известных, националистически себя проявивших лиц (Левицкий из УНДО, Луцкевич, Островский и другие из Белорусского Национального Комитета) и начал с ними договариваться относительно совместной борьбы с коммунизмом.

На этой основе были завербованы в число секретных сотрудников польской дефензивы Коханович, Тарашкевич, Рак-Михайловский, Метла, Волошин, Соболевский и я — Бурсевич, а впоследствии — Гаврилик, Дворчанин, Волянец, Веромей и другие.

Немаловажную работу в этом деле провел известный агент польской дефензивы Сильвестр Воевудский. Он всеми "ради-

кальными" националистическими группами руководил, договаривался с лидерами их, снабжал их инструкциями и деньгами, вырабатывал программы и статуты для массовых организаций и давал указания, как наиболее незаметно вылавливать коммунистов и их обезвреживать.

Кроме Воевудского каждый из перечисленных выше послов Польского сейма имел лично связь с польской дефензивой, которой периодически и докладывал о ходе дела и с которой советовался в деле дальнейшей работы, направленной против коммунистов и против СССР.

С начала 1925 года и по 20 мая 1926 года между Вторым Отделом Польского Генштаба и членами Посольского Клуба Громады велись переговоры и подготовительная работа относительно методов и тактики Громады как массовой организации, относительно размеров и способов ее финансирования и относительно мероприятий по выявлению и изъятию коммунистического актива. Переговоры и подготовительная работа окончились организацией контрреволюционного блока из трех массовых националистических организаций: Украинский "Сельроб", Польская НПХ (Незалежная Партия Хлопска) и Белорусская "Громада".

Оформление этого блока между указанными выше тремя организациями состоялось на совещании в Варшаве в начале 1926 года, куда от "Громады" выезжали Рак-Михайловский и Метла. Об этом мне лично говорил Рак-Михайловский.

Созданием блока имелось в виду показать, что польская буржуазия в рамках своей конституции дает право нацменьшинствам иметь свои националистические организации для борьбы за свою нацкультуру (ТБШ) и за свои политические права (Сельроб, Громада, НПХ).

Основными задачами указанного Польско-Украинско-Белорусского блока являлись:

1. Помогать польской дефензиве выявлять коммунистический актив, который руководит массовыми организациями.

2. Путем втягивания в массовую националистическую организацию местного рабочего и крестьянского населения выявлять революционные силы пролетарских масс вообще.

3. Выявлять наиболее охваченные коммунизмом пункты, селения, города и уезды для того, чтобы своевременно их ликвидировать.

4. Через членов ЦК Громады и "идейных" вдохновителей националистической организации Луцкевича и Островского связываться с нацдемами в БССР Лесиком, Жилуновичем, Максимом Горецким и другими и подготавливать почву в БССР для предстоящей войны СССР с Польшей. С этой целью и приезжали из Минска в Вильно в 1926 году Некрашевич и Горецкий Гавриил. В Вильно, Виленская ул., дом № 12, кв. № 6, в 1926 году состоялось совещание так называемого Заграничного Белорусского Центра. На совеща-

нии этом присутствовали Горецкий, Некрашевич, Островский, Тарашкевич, Рак-Михайловский, Метла, Трепко, Дворчанин, Янко Станкевич, я — Бурсевич, и другие.

5. Систематически перебрасывать из Польши в СССР свои испытанные контрреволюционные кадры для работы среди населения БССР по созданию шпионских, диверсионных и террористических ячеек. Лиц этих посылать под видом преследования их польской дефензивой, поездки на учебу, поездки к родным и т. д.

6. Подготовить провокационное восстание в Западной Белоруссии и Западной Украине с целью вызвать войну между Польшей и Советским Союзом.

7. Подготовить начало войны между Польшей и СССР таким образом, чтобы можно было уверить массы всего мира, что виновником начала войны является СССР, а не Польша.

8. Выиграв войну, оторвать от СССР Смоленщину, Черниговщину, Брянщину, БССР и Правобережную Украину и создать под руководством Польши Белорусскую и Украинскую буржуазные национальные республики".

З показанняў С. А. Рак-Міхайлоўскага 10 кастрычніка 1933 года: "В Варшавском сейме в 1925—1926 гг. существовал так называемый "Рабоче-Крестьянский Блок", в состав которого входили: Комфракция сейма (Сохацкий, Варский-Варшавский, Приступа, Войтюк, Скрипа, Пашчук), Независимая Крестьянская Партия (Воевудский, Балин, Федоркевич, Бон, Головач, Шакун, Шапель) и Белорусская Крестьянско-Рабочая Громада (Тарашкевич, Рак-Михайловский, Метла, Волошин). Наиболее энергичными, оказавшими крупное влияние на [всех] членов блока, были Сохацкий, Воевудский и Войтюк, а из громадовцев — Тарашкевич.

Официальной целью этого "Рабоче-Крестьянского Блока" являлось:

а) борьба с Польским правительством, проводившим ярко полонофильскую политику по отношению нацменьшинств;

б) согласованные выступления от имени указанных политических организаций с сеймовой трибуны, направленные на защиту интересов нацменьшинств, — главным образом украинцев и белорусов.

На самом же деле под этим официальным блоком скрывался организованный Польским Генеральным Штабом "Украинско-белорусский революционный блок", оформившийся в 1926 г. в Варшаве на квартире посла в Польский сейм — украинца Скрипы (Свентокржыжская ул.)".

З показанняў П. В. Мятлы ад 21 кастрычніка 1933 года:

"Поставленные перед блоком Польским Генштабом задачи сводились к следующему:

1. Борьба с коммунистическим движением в Польше, Западной Белоруссии, Западной Украине и в СССР.

2. Через созданные массовые организации помогать II Отделу Пол. Генштаба вылавливать и арестовывать коммунистический актив в Польше.

3. Вести активную работу по свержению советской власти в УССР и БССР путем создания контрреволюционных повстанческих организаций на территории Украины и Белоруссии.

4. Вносить дезорганизацию в подпольную работу коммунистической партии и, ослабляя ее, развернуть широкую работу по охвату революционных масс легальными организациями, как "Громада", "Сельроб" и другие, с тем чтобы собрать все революционные массы в легальные организации и выявлять наиболее активных и арестовывать их, а массам внедрять антикоммунистические настроения".

З показанняў П. П. Валошына ад 23 кастрычніка 1933 года:

"Вопрос: Что Вам известно о контрреволюционной деятельности Рабоче-Крестьянского Блока и Ваше участие в нем?

Ответ: В 1925 году в Польском сейме был создан Рабоче-Крестьянский Блок.

Формальной задачей этого блока являлась борьба и совместные оппозиционные выступления против Польского Правительства. Действительно же блок был создан агентом 20-го отдела Польского Главштаба Воевудским для активной борьбы с СССР и коммунистическим движением в Западной Белоруссии и Западной Украине.

Оформился этот контрреволюционный блок на совещании в квартире депутата сейма Войтюка.

В контрреволюционный блок входили:

1. От комфракции — Сохацкий, Приступа, Варский, Войтюк, Пащук, Скрипа.

2. НПХ — Воевудский, Федоркевич, Балин, Бон, Шакур, Шанель, Головач.

3. От Белорусского клуба — Тарашкевич, Рак-Михайловский, Метла, Соболевский, Рогуля, Яремич и я — Волошин.

4. От Украинского клуба — Хруцкий, Козицкий, Маковка, Васинчук, Чучмай и др.

Перед названным блоком были поставлены следующие задачи:

а) Борьба с коммунистическим движением в Польше, в Западной Белоруссии и Западной Украине и в БССР.

б) Активная работа по свержению советской власти в БССР и УССР, создание для этой цели контрреволюционных организаций в БССР и УССР".

Як бачыце — "Польска-беларуска-ўкраінскі блок", "Рабоча-сялянскі блок", гэтая ж арганізацыя мела яшчэ адну назву — "Украінска-беларускі контррэвалюцыйны (антысавецкі) блок" з тымі ж задачамі. Ці следчыя так захапіліся гэтай справай, што адну і тую ж арганізацыю называлі па-рознаму, ці не скаардынавалі гэ-

ты накірунак работы, ці патрэбна была большая сетка арганізацый — застаецца толькі здагадацца. А што на самай справе гэта аднатыпныя арганізацыі, сведчаць дакументы.

З паказанняў С. А. Рак-Міхайлоўскага ад 23 кастрычніка 1933 года:

Вопрос: Когда и при каких обстоятельствах был создан Украинско-белорусский антисоветский блок?

Ответ: Украинско-белорусский антисоветский блок создан был в Варшаве в половине 1926 года, когда в Западной Украине развил уже свою деятельность Украинский сельроб и когда в Западной Белоруссии начала организовываться Белорусская Крестьянско-Рабочая Громада. Оформление блока произошло на совещаниях в квартире бывшего Украинского посла Скрипы (улица Свентокржжская) и другого Украинского посла Войтюка (улица Пшескок).

Вопрос: Какие цели и задачи ставил перед собой этот блок?

Ответ: Цели этого блока были следующие:

а) Отвлечение широких масс Западной Украины и Западной Белоруссии от борьбы за свои насущные интересы в Польше.

б) Внедрение в массы буржуазно-националистических стремлений в целях объединения украинских земель (белорусских земель) и создания при помощи Польши независимой демократической республики (Украинской, Белорусской) под протекторатом Польши.

Блок ставил перед собой следующие задачи:

а) Агитация и пропаганда идеи создания независимых Украинской и Белорусской демократических республик.

б) Переброска для этой цели людей в Советскую Украину и Советскую Белоруссию, а также для ведения шпионажа военного и экономического характера.

в) Создание в Советской Украине и Советской Белоруссии повстанческих ячеек.

г) Снабжение ячеек оружием и подготовка к восстанию.

д) Диверсионная работа в Советской Украине и Советской Белоруссии.

е) Вооруженное восстание как средство к осуществлению указанной выше основной цели блока и как помощь интервенционным действиям польских войск".

З паказанняў Ф. І. Валынца ад 30 кастрычніка 1933 года:

"Для активной борьбы с коммунистическим движением в Западной Украине и Белоруссии, а также для подготовки вооруженного восстания в УССР и БССР Польским Генеральным Штабом в Польше в 1926 году был создан так называемый "Украинско-Белорусский контрреволюционный блок".

Непосредственными организаторами и руководителями данного блока являлись бывшие депутаты сейма — Воевудский (сотрудник дефензивы) и депутат Польского

сейма — Сохацкий, от которых исходили все инструктивные указания по вопросам охвата повстанческой работой, шпионажем и диверсией территории БССР и УССР.

По своей внешней политической окраске "Украинско-Белорусский контрреволюционный блок" представлял из себя объединение части крупных националистических организаций Восточной Польши — "Белорусской Крестьянско-Рабочей Громады", комфракции сейма и "Независимой Крестьянской Партии". Этот блок внешне якобы ставил своей целью борьбу с Польским правительством и защиту интересов национальных (украинских и белорусских) меньшинств. На самом же деле контрреволюционный блок преследовал следующие цели:

а) На территории Восточной Польши вести беспощадную борьбу с коммунистическим движением, оказывая всемерную помощь польскому фашизму в выявлении коммунистических элементов.

б) В УССР и БССР подготовить вооруженное восстание и свержение соввласти.

Фактическое оформление «Украинско-Белорусского контрреволюционного блока» относится к 1926 году на квартире депутата Польского сейма — Скрипы".

Асаблівая ўвага ў справе ўдзяляецца Беларускай Рабоча-Сялянскай Грамадзе. Для ачарнення яе дзейнасці следчыя карысталіся ўсімі прыёмамі. Вось якія звесткі "даў" на допыце 20 кастрычніка 1933 года М. Т. Бурсевіч:

"В начале июня месяца 1926 года я был кооптирован в число членов ЦК "Громады", и с этого времени меня выбрали Секретарем "Громады".

Деньги для организации "Громады" поступали ко мне от II Отдела Польского Генштаба через Островского и Метлу. Всего на дело организации "Громады" поступило около шестидесяти тысяч злотых. Для маскировки фактического источника поступления денег Островский открыл в Белорусском Национальном Банке в Вильно на мое имя текущий счет, куда Островский и Метла периодически вносили суммы в долларах и в польских злотых. Деньги из банка я получал по мере необходимости, и если выдавал их банк в долларах, то доллары эти выменивал на польские злотые в частном банке Бунимовича (Вильно, Великая ул.). Еще и в настоящее время на моем счету в банке в Вильно должно быть четыре доллара, которых я не взял для того только, чтобы хоть что-нибудь оставалось на моем счету, иначе бы, если бы все забрал, счет закрыли бы.

Кроме этого я получал непосредственно от Метлы и Островского довольно значительные суммы денег. Они расходовались на организацию "Громады", согласно утвержденной ЦК "Громады" смете. На уплату жалованья сотрудникам Центрального Секретариата "Громады", на наем платы за квартиры для сотрудников Центрального Секретариата "Громады" и для Центрального Секретариата, на финансирование белорус-

ских громадских газет и журнала "Маланка", на издание всякого рода громадской литературы и на оплату организации уездных съездов "Громады". Выдавал лично на руки представителям уездных организаций (агентам польской дефензивы) деньги — Саванцу Семену (Слоним), Балицкому Осипу (Гродно), Коляде Александру (Вилейка), Антоновичу, Гелде, Школичу, Лосенку, Вашкевичу, Иголко, целому ряду других лиц.

После того как "Громада" развила свою деятельность как массовая организация, для польской дефензивы получились значительные возможности в деле борьбы с коммунизмом. Значительную часть ее (польской дефензивы) работы стали выполнять члены ЦК "Громады": Тарашкевич, Метла, Островский, Луцкевич, Рак-Михайловский, Волошин, Соболевский, я — Бурсевич, а впоследствии — члены Посольского Клуба "Змаганье" Гаврилик, Дворчанин, Волянец, Веремей-Побединский, Грецкий-Шиманчик, Стоганович и другие.

Члены ЦК "Громады", а так равно члены клуба "Змаганье" заменяли собой сотни тайных агентов польской дефензивы, так как они и раньше уже были связаны с белорусскими массами и знали имеющийся на периферии актив, что раньше не было известно для польской дефензивы.

Создание "Громады" целиком и полностью оправдывало планы польской дефензивы в смысле выявления коммунистического актива и его изъятия.

Так были созданы процессы над коммунистами в 1927 и в 1928 годах в Вилейке (Феодор Высоцкий и др.), в Глубоком (Архип Целица и др.), в Слониме (Серафим Татарин, Александр Марчик и др.), в Пинске (Сергей Синяк и др.), в Белостоке (Шпакович и др.), в Гродно и в целом ряде других городов Западной Белоруссии.

Во всех этих процессах фигурировало обвинение над коммунистами, что они использовали "Громаду" для организации в ней коммунистических групп, которые ставили своей задачей отторгнуть от Польши Западную Белоруссию с целью присоединения ее к СССР. Обвиняемых осудили на долгие годы в тюрьмы.

Ошибся только Генштаб Польский в том, что "Громада" разовьется так быстро. Быстрый рост "Громады" поставил Польский Генштаб перед фактом, что восстание в Западной Белоруссии может начаться раньше, чем Польша подготовится к войне с СССР.

Еще в самом начале организации "Громады" Польский Генштаб, а так равно и члены ЦК "Громады" предполагали, что за год-два "Громада" сможет объединить вокруг себя не более десятка тысяч лиц. Между тем как к 15 января 1927 года "Громада" имела в своих рядах около ста тысяч членов. Кроме

этого было еще около 17 тысяч деклараций. Только от дня арестов членов ЦК "Громады" и до дня официального объявления Правительством Польши, что "Громада" ликвидируется и признается нелегальной, на имя секретариата "Громады" поступило около 680 заказных пачек, бандеролей и пакетов, в которых были десятки тысяч деклараций с желанием вступить в "Громаду".

Уже в ноябре 1926 года было видно, что "Громаду" во что бы то ни стало нужно ликвидировать. Объединенные вокруг "Громады" главным образом крестьянские бедняцкие и середняцкие массы с самого начала пошли далеко дальше, чем предполагалось вождями "Громады", а так равно и Польским Генштабом.

Массы требовали немедленного введения в жизнь всех пунктов программы "Громады" и не обращали никакого внимания на последний параграф программы, где было сказано, что "все это мы будем добиваться в межах имеющихся в Польше государственных законов".

Они требовали земли без выкупа, снижения налогов, введения единого минимального налога, требовали денежной и натуральной помощи безработным, родной школы, введения белорусского языка во всех учреждениях, свободных выборов в сельсоветы, волостные и уездные Советы; гнали со своих сходов и совещаний польскую полицию, требовали свободы слова, печати, собраний, организаций, союзов, требовали самоопределения вплоть до отделения Западной Белоруссии (27 уездов) от Польши.

Как уже упомянуто было выше, одной из главных задач Польского Генштаба являлась (да еще и сейчас она является), — это подготовить провокационное восстание в Западной Белоруссии и Западной Украине с целью вызова войны между Польшей и СССР и чтобы восстание это было начато именно в нужный для Польского Генштаба момент, т.е. в момент, когда Польша будет как следует подготовлена к вооруженному нападению на Советский Союз.

Неожиданный быстрый рост "Громады" поставил Польский Генштаб перед фактом, что восстание в Западной Белоруссии может начаться раньше, чем Польша подготовится к войне, а поэтому начались разрабатываться планы ликвидации "Громады".

Для ликвидации "Громады" были придуманы следующие моменты:

- 1) Что "Громаду" организовали специальные агенты из СССР и БССР (Бельский-Бабиц), а так равно купленные большевиками послы сейма: Тарашкевич, Рак-Михайловский, Метла, Волошин, Соболевский и я — Бурсевич, Островский, Луцкевич, Окинчиц и целый ряд других.

- 2) Что "Громада" ставила своей задачей создать в Польше коммунистическую революцию, низвергнуть существующий в

Польше буржуазный строй и создать вместо него советскую власть.

3) Что "Громада" уже подготовилась к вооруженному восстанию с целью отторгнуть от Польши земли Западной Белоруссии и присоединения таковых к СССР.

4) Что финансировали "Громаду" большевики-коммунисты из СССР, для чего и был создан специальный Белорусский Банк в Вильно.

5) Что "Громада" занимается террористическими актами (покушение на генерала Булак-Булаховича, убийство агентов польской дефензивы Ивашкевича — Дисненский уезд, Кузьма Александр — Новогрудский уезд, Иголко Павел — Пинск и др.).

6) Что "Громада" имеет склады оружия, которое было переброшено из БССР в Дисненский уезд — Соколовский Антоний, Никифоровский Михаил, в Гродненском уезде — Драгун Павел и в Коссовском уезде — Сушко и др.

7) Что со времени организации "Громады" крестьянские массы перестали платить подати, начали не подчиняться административным властям на местах, перестали посылать детей в польские школы, начали агитировать против хуторской системы, требовали повышения заработной платы в лесах, на лесопильных и других заводах и на земле как у помещиков, так и от казны.

8) Что "Громада" вела усиленную работу по разложению дисциплины в воинских частях, и в особенности среди полков в Вильно, Слониме, Барановичах, в Варшаве и других.

В ночь с 14 на 15 января 1927 года по постановлению Польского Правительства были произведены на землях Западной Белоруссии повсеместные массовые аресты, во время которых было арестовано около 2-х тысяч членов пролетарского актива.

Для видимости были арестованы и мы, члены ЦК "Громады": Тарашкевич, Рак-Михайловский, Метла, Волошин, Островский, я — Бурсевич, Головач (НПХ), Попков Александр и другие агенты польской дефензивы, как Никифоровский, Назарук Филипп, Шушкевич Викентий, Балицкий Осип, Мартинчик Николай, Антонович, Кулина-Кулиновский и масса других.

Для видимости Польским Генштабом был организован грандиознейший суд над "Громадой" в Вильно над 56-ю руководителями "Громады". Судебный процесс тянулся три месяца (с 23 февраля по 22 мая 1928 года).

Во время этого процесса уже было по суду освобождено 19 агентов дефензивы, в том числе Островский, Луцкевич, Ковш, Шнаркевич, Новаковский, Мицкевич и другие.

Через год (в 1929 году) апелляционный суд в Вильно снизил наказание каждому осужденному на 50% (мне лично на-

казание было уменьшено только на 25% — вместо восьми лет было дано шесть лет тюрьмы). 31 человек после внесения за них незначительных залогов сейчас же были освобождены из тюрьмы.

В мае 1930 года по договоренности с Польским Генштабом через Островского и Луцкевича были досрочно освобождены из польских тюрем Тарашкевич, Рак-Михайловский, я — Бурсевич, Метла и Окинчиц.

После провала белорусских нацдемов в Минске Польский Генштаб разработал план для дальнейшей своей работы, для выполнения которого и перебросил Рак-Михайловского, Метлу, меня — Бурсевича, Грецкого-Шиманчика и Веремея-Побединского в БССР.

Цель нашей переброски в БССР, как я уже указывал в своих предыдущих показаниях, заключалась в организации на территории БССР шпионских, террористических, диверсионных и повстанческих групп, для подготовки вооруженного восстания и свержения советской власти".

Ну чым не контррэвалюцыйная, шпіёнская, тэрарыстычна-дыверсійная арганізацыя! І ўсё адным чорным колерам. Тыя, хто фабрыкаваў гэтую справу, не ўзяў на сябе клопат зазірнуць крыху ў гісторыю, у 1928 год, пазнаёміцца з матэрыяламі працэсу польскіх улад над Беларускай Рабоча-Сялянскай Грамадой. Вось што пісала газета "Известия" 5 лютага 1928 года, за месяц да пачатку працэсу:

"Через четыре недели в Виленском окружном суде начнется процесс большой политической организации — "Белорусской Рабоче-Крестьянской Громады". На скамью подсудимых посажено шестьсот человек, в подавляющем большинстве белорусских крестьян, а центральными фигурами процесса являются белорусские депутаты сейма — Тарашкевич, Рак-Михайловский, Волошин и Метла.

"Белорусская Рабоче-Крестьянская Громада" в течение двух лет своего легального существования выросла в огромнейшую организацию, превосходящую численно во много раз все существующие в Польше политические партии. К марту 1927 года количество ее деревенских ячеек превысило две тысячи, а общее число членов составляло небывалую для Польши цифру — 160 000 человек. Политическое объединение широчайших рабоче-крестьянских масс Западной Белоруссии "Белорусская Громада" боролось за создание рабоче-крестьянского правительства, за экспроприацию помещичьей земли, за белорусскую школу, за национальные права белорусского крестьянства, но вместе с тем отгораживалось и от родного шовинизма, внедряя в массовое сознание, что врагом белорусского крестьянства являются не польские рабочие и крестьяне, но буржуазно-помещичьи слои, к какой бы национальности они ни принадлежали.

Грандиозный рост этой организации держал польские гос-

подставляющие классы в состоянии напряженного беспокойства. Польская пресса, особенно помещичья, неустанно была в набат, требуя крайних репрессий, которые бы в корне пресекли "преступную деятельность" белорусских депутатов. И надо констатировать, что этих репрессий было более чем достаточно. Дефензива (охранка) систематически арестовывала членов "Громады", вынуждала у них при помощи "психического воздействия" (официальный термин) нужные ей показания и "признания", а затем инсценировала массовые процессы, известные дела под номерами: "46", "33", "70", "313" и т.д. Параллельно при помощи всего правительственного аппарата дефензива вела и "политическую работу". Среди белорусской интеллигенции она отыскивала несколько "червонных валетов", вроде Павлюкевича, и создала в Западной Белоруссии "Белорусский национальный совет", заседания которого начинались обыкновенно в игорном притоне ("производственный кооператив" национального совета), а кончались в доме терпимости, с протокольной записью в... полицейском комиссариате в силу того или иного дебоша членов "национального совета".

Против "Белорусской Громады" выступала не только одна дефензива. Боролись против нее и некоторые белорусские политические группы — белорусский "Селянский союз" во главе с депутатами сейма Еремичем и Рогулей и белорусская христианская демократия во главе с ксендзом Станкевичем. Но все эти группы с их революционной фразой на устах и с готовым компромиссом в кармане оказались не в состоянии завоевать доверие белорусских масс и помешать гигантскому, просто сказочному росту "Белорусской Рабоче-Крестьянской Громады".

Против "Громады" принимались и другие меры воздействия. Организовав из хулиганов и шпикив небольшие, но хорошо сколоченные банды, дефензива стала проводить нападения на руководителей "Белорусской Громады". В Березове, во время уездного съезда "Громады", дом, где проходили заседания, был взят полицией штурмом, а депутаты Волошин и Метла жестоко избиты...

Но дефензива оказала своим хозяевам дурную услугу. Окровавленные одежды искалеченных депутатов, брошенные с парламентской трибуны в лицо вице-премьеру и воспринятые всей общественностью как позорная пощечина, создали слишком громкое эхо не только в Польше, но и за границей.

Для борьбы с "Белорусской Громадой" все предпринятые меры оказались недостаточными. Нужны были какие-то другие.

После ряда совещаний руководящих правительственных кругов было решено "политическую работу" в Западной Белоруссии вести в двух направлениях. Во-первых, должен быть уничтожен руководящий центр "Белорусской Громады", наиболее активные элементы должны быть изъяты, что в резуль-

тате неминуемо должно привести к распылению организации. Во-вторых, после "успокоения" должны наступить "реформы" в виде уступок в культурно-просветительной области и финансовых субсидий "для лояльных белорусских начинаний". В духе этого решения правительственный аппарат и развернул свою деятельность. В то время как дефензива тайно подготавливалась к разгрому "Громады", лихорадочно вербуя провокаторов-"свидетелей" на будущем процессе, некий юркий социалист (ныне, впрочем, бывший) и некий "вызволенец" — депутат сейма — начали работу в качестве посредников между правительством и национальными славянскими группами. Эти "ловцы душ" шныряли между украинцами и белорусами, стараясь соблазнить отдельных представителей национальных меньшинств различного рода обещаниями. Для правительства, однако, эта "социалистическая дипломатия" являлась лишь побочным моментом. Главной его задачей было уничтожение "Громады", и в первую очередь ее идеологического и организационного центра. Министр внутренних дел Славей-Складовский и министр юстиции помещик Мейштович блестяще разрешили эту задачу. Понимая "сущность конституции", они не постеснялись арестовать "неприкосновенных" депутатов — Тарашкевича, Рак-Михайловского, Метлу и Волошина. Генеральско-помещичий плевок на конституцию, на всю судебную и правовую практику был, как и следовало ожидать, легко и без смущения проглочен всей польской демократией. Арестованные депутаты были отвезены в... Познань, в одну из самых страшнейших тюрем — "Вронки". Одновременно на крессах были произведены грандиозные "операции". В течение трех только дней в трех белорусских уездах было произведено 692 обыска и арестовано свыше 800 белорусских деятелей — членов "Громады". Все эти обыски и аресты не дали результатов, нужных дефензиве. Никаких материалов, могущих служить основанием процесса "о государственной измене и шпионаже" и для оправдания массовых арестов, к великому огорчению правящих кругов, обнаружено не было. Тем не менее вся польская пресса, без различия оттенков, подняла крик, что "Белорусская Рабоче-Крестьянская Громада" — организация платных агентов Москвы, занимающихся шпионско-диверсионной работой, и что это установлено предварительным следствием.

К великому сожалению правящих кругов, на скамью подсудимых нельзя посадить все 160 000 платных агентов Москвы. Из этой цифры пришлось отобрать пятьсот человек, являющихся в глазах полиции наиболее опасными, наиболее преданными революционной идее освобождения рабоче-крестьянских масс. Эти пятьсот человек сидят свыше года. Целая сеть провокаторов будет использована на их грандиозном процессе. В каторжных приговорах Шемякина суда сомневаться также не приходится. Этих приговоров требуют "госу-

дарственный разум" польских правящих классов и... избирательная тактика. Но "Белорусская Рабоче-Крестьянская Громада" не умерла. Для революционных партий полицейские репрессии — не новость. Они дают революционным организациям большую классовую закалку и очищают их от налетов оппортунизма во всех его видах. Процесс революционизирования польской деревни и польского города нельзя уже остановить никакими репрессиями.

"Бюджет" революционной Москвы неустанно расширяется. Ее платных агентов в Польше стали считать уже сотнями тысяч. Именно этим объясняют создание таких грандиозных судебных процессов".

І яшчэ аб адной контррэвалюцыйнай арганізацыі, якая быццам бы мела дачыненне да стварэння "Беларускага нацыянальнага цэнтра", — Сэцэсіі.

З паказанняў А. Г. Капуцкага ад 20 кастрычніка 1933 года:

"В борьбе против коммунистического движения польская дефензива применяет разные методы — от разнузданного дикого террора, открытых провокаций до утонченных, старательно замаскированных форм, рассчитанных на более длительный период, на разложение и раскол Компартии. Эти формы борьбы с коммунистическим движением в Западной Белоруссии на разных этапах менялись от Сецессии, Громады, Змаганьня до ТБШ, и последовательно одна за другой проводились при одном целеустремлении — разбить коммунистическое движение.

Как политическая партия КПЗБ оформилась в 1923 году из окружных и районных парторганизаций КПЛ, КППРП и белорусской социалистической революционной организации. Слабость пролетарской прослойки в рядах КПЗБ дала себя очень быстро почувствовать. В январе 1925 года в КПЗБ образовалась контрреволюционная группа, т.н. Сецессия. Я в этой группе сецессионеров был одним из активных руководящих работников и вел фракционную борьбу против партийного руководства.

Сецессия — это организационный откол контрреволюционной группы от партии с целью раскола партии, дезорганизации руководства революционным движением. Организация польской дефензивой Сецессии — один из способов борьбы с коммунизмом. Основные принципиальные вопросы разногласия КПЗБ с группой сецессионеров были следующие:

а) Организационный вопрос, по которому Сецессия расходилась с КПЗБ и требовала автономного права, самостоятельности и независимости от КПП. Как автономная и независимая от КПП единица Сецессия требовала прав иметь своего представителя в ИККИ, непосредственную связь с Минском. В Польше руководство революционным движением по Сецес-

сии должно было осуществляться "партийным советом", в который входят на равных правах КПП, КПЗУ и КПЗБ.

б) Крестьянский вопрос, по которому Сецессия имела противоположную Компартии программу, отрицала классовое расслоение в деревне, утверждая, что классовая борьба в деревне Западной Белоруссии внутри самого белорусского крестьянства есть выдумка КПП, наоборот — все белорусское крестьянство заинтересовано в земле и имеет одну цель — освобождение от польских оккупантов. Отсюда лозунг: "Весь народ без классовой разницы". Сецессия отрицала руководящую роль пролетариата, т.е. диктатуру пролетариата.

в) Национальный вопрос Сецессия ставила как националистическая мелкобуржуазная партия — единый национальный фронт.

Это вытекало из предыдущего вопроса — отрицание классового расслоения. Поэтому Сецессия была за участие в блоке со всеми контрреволюционными группировками на Западной Белоруссии, против разоблачения их и борьбы с ними, что входило в расчет дефензивы.

г) Школьный вопрос Сецессия ставила совершенно изолированно от борьбы масс за школу на родном языке, а выдвигала лозунг нелегальных белорусских школ, что по существу означало срыв борьбы масс за белорусскую школу, удовлетворение требований кулачества.

д) По вопросу о перспективах революции в Польше Сецессия отрицала революционную боеспособность польского пролетариата, как и вообще гегемонию пролетариата в крестьянском и национальном вопросах, ставила ставку на развитие партизанщины, авантюристических выступлений в отдельных местах, обманывая массы надеждой, что стоит только восстать, как немедленно будет помощь со стороны Красной Армии. Этим самым Сецессия провоцировала обострение отношений Польши и СССР и подставляла наиболее активных и преданных революционно настроенных товарищей под удары польских карательных экспедиций.

Вот основные вопросы программного порядка, на которых расходилась Сецессия с КПЗБ, КПП и Коминтерном и которые в свое время я активно защищал и старался проводить в жизнь как один из руководящих работников Сецессии. Эта программа целиком и полностью является контрреволюционной и отвечала намерениям и интересам польской и белорусской буржуазии".

Вось такая яна, забытая для ўсведамлення "перадгісторыя" стварэння "Беларускага нацыянальнага цэнтра". А цяпер звернемся да "дзеянасці" гэтай "магутнай контррэвалюцыйнай шпіёнска-дыверсійнай паўстанцкай арганізацыі" і будзем знаёміцца далей з архіўнымі дакументамі.

З паказанняў І. С. Дварчаніна 22 жніўня 1933 года:

"Существующая в БССР контрреволюционная нацдемовская организация, к которой я принадлежу, ставила перед собой следующие цели и задачи:

1. Свержение советской власти в БССР путем вооруженного восстания при вооруженной помощи со стороны фашистской Польши.

2. Установление буржуазно-демократической Белорусской Республики во главе с президентом и Радой.

3. Соединение буржуазной Белорусской Республики с Западной Белоруссией и присоединение к ней части Западной и Ленинградской областей.

4. Федерация с фашистской Польшей.

5. Проведение буржуазной конституции с предоставлением наибольших прав и привилегий буржуазии — помещикам и кулакам.

6. Установление капиталистических отношений в городе и деревне:

а) возврат и передача в личную собственность капиталистам фабрик и заводов;

б) возврат помещикам их прежних владений;

в) установление частной собственности на землю и возврат на прежние места кулаков с наделением их землей за счет колхозов и бедняцко-середняцкого крестьянства, создание кулацкой базы при помощи хуторизма;

г) уничтожение всех прав и привилегий рабочих в городе (7—8-часовой рабочий день, социальное страхование, профсоюз и т. д.);

д) возрождение индивидуального ремесла и кустарничества;

е) создание буржуазной армии и полиции;

ж) установление буржуазной податной системы с наложением главной массы налогов на трудящихся;

з) восстановление в прежних правах церкви. Вышеуказанные цели и задачи контрреволюционной организации являются основной ее программой действий, вытекающей из сущности контрреволюционного нацдемократизма, сложившегося на протяжении ряда лет.

Исходя из указанных целей, ближайшими задачами контрреволюционной организации являлись:

1. Переброска из Западной Белоруссии в БССР контрреволюционных нацдемократических кадров.

2. Консолидация этих кадров вокруг руководящего центра контрреволюционной организации.

3. Внедрение контрреволюционных нацдемовских элементов во все поры государственного и партийного аппаратов, хозяйственные организации, научные учреждения, партийные и общественные организации.

4. Установление самого тесного контакта с местными нацдемами.

5. Вербовка новых кадров среди бывшей буржуазии, кулачества и националистической интеллигенции.

6. Сеяние недовольства среди населения против советской власти на почве хозяйственных и других трудностей в стране.

7. Использование легальных возможностей для контрреволюционной нацдемовской деятельности.

8. Ведение контрреволюционной нацдемовской работы в Западной области с целью отторжения части этой области от РСФСР.

9. Поддержание постоянной связи с границей.

Эти ближайшие задачи контрреволюционная нацдемовская организация проводила со всей целеустремленностью в своей повседневной практической деятельности".

3 показания М. Т. Бурсевича 30 июня 1933 года:

"Контрреволюционная националистическая организация в БССР, членом центра которой я — Бурсевич, являюсь, ставила своей задачей — свержение советской власти при непосредственной вооруженной помощи Польши и организацию контрреволюционных сил внутри БССР с целью образования буржуазной Белорусской республики во главе с Радой.

Объединение под флагом буржуазной республики всех белорусских земель — Советской Белоруссии, Черниговщины, Смоленщины, Брянщины (путем отторжения их от Советского Союза) и Западной Белоруссии.

При установлении буржуазной республики имелись в виду:

- а) реставрация капитализма в городе и в деревне;
- б) восстановление частной собственности;
- в) установление хуторской системы землепользования;
- г) ликвидация привилегии рабочего класса и его прав (7—8-часового рабочего дня, социального страхования и т. д.).

Ближайшими задачами националистической контрреволюционной организации являлось:

1. Создание широко разветвленной контрреволюционной организации из контрреволюционных националистических элементов и перебрасываемых из Западной Белоруссии в БССР националистических кадров для контрреволюционной работы.

2. Консолидация этих кадров вокруг белорусского националистического центра контрреволюционной организации.

3. Расстановка кадров контрреволюционной организации по всем советским, хозяйственным, культурным, научным, учебным и другим учреждениям — с захватом в них ответственных руководящих постов.

4. Проникновение в Компартию и КСМ с целью маскировки своей контрреволюционной деятельности.

5. Поддержка систематической связи с белорусскими национал-фашистами Западной Белоруссии.

6. Блокирование с украинскими националистами в целях

установления фронта борьбы для свержения советской власти.

7. Вербовка новых кадров из бывшей буржуазии, кулачества, националистической интеллигенции и прочего антисоветского элемента".

З абвінаваўчага заключэння:

«БНЦ вел подготовку к свержению советской власти и своей конечной целью считал установление Белорусской фашистской республики во главе с военной диктатурой, входящей на основе федерации в состав Польского государства.

Свержение советской власти контрреволюционной организацией БНЦ мыслилось путем вооруженного восстания, намечавшегося, согласно установкам Польского Главного штаба, на осень 1933 или весну 1934 года.

В осуществление поставленных перед собой задач контрреволюционная организация БНЦ вела практическую подготовку к вооруженному восстанию путем:

а) активной вербовки членов в контрреволюционную организацию и воспитания их в духе конкретных контрреволюционных задач;

б) создания на периферии БССР широкой сети контрреволюционных повстанческих ячеек с задачами повстанческой агитации, выявления, учета и сбора оружия;

в) создания специальных диверсионных групп с целью вывода из строя основных промышленных объектов военного стратегического значения;

г) подготовки к совершению террористических актов над видными партийными и советскими работниками;

д) экономического, военного и политического шпионажа в пользу польских разведорганов;

е) создания ячеек контрреволюционной организации в частях Красной Армии на территории БВО".

Наступным этапам следчай справы было размеркаванне асноўных абавязкаў па забеспячэнню дзейнасці арганізацыі.

З паказанняў Рак-Міхайлоўскага 10 кастрычніка 1933 года:

"Вопрос: Каким образом были распределены обязанности по контрреволюционной работе между членами "Национального Центра"?

Ответ: Контрреволюционную организацию "Белорусский Национальный Центр" возглавляла руководящая группа, состоящая из следующих лиц: Гаврилик, Метла, Дворчанин, я — Рак-Михайловский, Волынец, Бурсевич, Волошин.

Распределение ролей и обязанностей между вышеуказанным активом контрреволюционной организации "Национального Центра" было следующее:

1. Пропаганда целей и задач БНЦ считалась в нашей контрреволюционной организации обязанностью каждого ее члена, как входящего в состав актива, так и каждую пятерку, однако за организацию пропагандистской сетки и за умелое и

успешное ведение агитации и пропаганды в целом среди населения БССР ответственным являлся я — Рак-Михайловский. Одновременно мною велась и широкая повстанческая работа по вербовке контрреволюционных ячеек.

2. Поскольку военно-организационная работа по созданию повстанческих ячеек представляла собою наибольшие трудности и требовала очень много энергии и хотя ответственность за все это дело была возложена на Метлу, все же к нему были прикреплены и помогали ему в этом Бурсевич, Гаврилик, Дворчанин и я — Рак-Михайловский. Одновременно Метла работал в комиссии по изучению Западной Белоруссии, поддерживая связь с польразведорганами.

3. Собираанием шпионских сведений военного и экономического характера руководил Дворчанин. Однако этим делом занимались кроме Дворчанина все члены "Национального Центра".

4. Сношения с заграницей, т. е. переписка по делам и о работе БНЦ с БПЦ, а равно организация и пересылка туда же собираемых членами организации шпионских сведений, лежали на обязанности Бурсевича, также и работа в Красной Армии.

5. Приобретением необходимого оружия для повстанческих целей организации ведал Волошин. Также на него была возложена роль распределения членов контрреволюционной организации по БССР и шпионская работа.

6. Руководство террористической работой по времени начала повстанческого движения и вербовка повстанческих ячеек на периферии возлагались на Гаврилика.

7. Разработка плана диверсионных актов и руководство выполнением их (взрывы мостов, железнодорожных путей и пр.) лежали на обязанности Волинца.

Каждый из руководящего ядра должен был разработать план порученного ему участка контрреволюционной работы, подбирая себе людей на это, а равно при помощи и рекомендации других членов актива осуществлять этот план, проводить его в жизнь. Нужно при этом заметить: руководящим активом давалась каждому его члену только общая установка порученной ему области контрреволюционной работы, подробная же разработка плана и вытекающие отсюда конкретные задачи и детали этой работы, а равно и осуществление их предоставлялись инициативе каждого отдельного члена руководящего актива.

Это диктовалось как необходимостью соблюдения конспиративности работы в целом, так и побуждениями предоставления каждому по возможности шире поставить порученный ему участок работы.

Что касается порученного мне участка работы по постановке агитации и пропаганды целей и задач БНЦ, то об этом могу сказать следующее:

Агитация и пропаганда целей и задач БНЦ среди разных слоев населения БССР велась мною как через организованную пятерку (Шабловская, Гончарик, Мартинчик, Жебелева, Ринейский), так и лично мною под прикрытием разъездов по районам БССР с докладами по линии ЦК МОПРа. Агитация и пропаганда целей и задач БНЦ велась, кроме меня, в достаточной степени и всеми прочими членами Комитета при поездках их в районы.

В планах моих по дальнейшему расширению вверенного мне участка контрреволюционной работы стояло печатание и распространение листовок и воззваний к населению и пр. Это последнее намечалось мною на период, непосредственно предшествующий вооруженному восстанию повстанческих наших ячеек, так и в особенности к началу самого восстания. К этому времени предполагалось мною иметь для этих целей свою уже тайную типографию, а если бы это по каким-либо причинам осуществить не удалось, то листовки и воззвания нашего БНЦ должны были тогда печататься в Вильно БПЦентром при содействии Польского Генштаба и систематически доставляться нам в Минск для распространения среди населения БССР при посредстве наших нисходящих пятерок.

Вопрос: Какие вопросы обсуждались активом "Национального Центра" и где?

Ответ: После организации в БССР "Белорусского Национального Центра" происходили у нас совещания на квартире у Бурсевича или у меня, Рак-Михайловского. Целью этих совещаний было обсуждение следующих вопросов:

1. Усиление пропаганды и задачи нашей контрреволюционной организации;
2. Расширение нашей организации за счет более активной вербовки людей;
3. Организация повстанческих ячеек;
4. Способы добывания вооружения.

На этих совещаниях по большей части присутствовали только активные члены "Белорусского Национального Центра": Гаврилик, Метла, Бурсевич, я — Рак-Михайловский, Дворчанин, Волынец, Волошин".

3 показания П. В. Мятлы 15 листопада 1933 года:

"На Рак-Михайловского и Дворчанина было возложено общее руководство работой контрреволюционной организации (предполагалось также, что придется выпускать воззвания, листовки, — все это должны были они делать). На них же возложена была обязанность помогать остальным членам Центра на тех участках, где был прорыв или ослабление работы. Они же выделяли членов организации по учреждениям и районам БССР для контрреволюционной работы. Кроме того, у Рак-Михайловского, Дворчанина и в моих руках сосредоточены были все средства, поступающие на нужды контрреволюционной работы.

Уточнить и распределить обязанности между собой они должны были сами. Я лично по всем вопросам контрреволюционной работы в одинаковой степени был связан как с Рак-Михайловским, так и Дворчаниным.

На Гаврилика была возложена работа по вербовке членов и организации новых контрреволюционных ячеек на периферии: в школах, совхозах и деревнях. Он же должен был поддерживать связь с представителями районных ячеек и в случае надобности связывать их с кем-либо из членов Центра.

На Бурсевича возложена была работа по вербовке и организации новых ячеек по городу Минску, связь с активом контрреволюционной организации, рекомендация активистов на ту или другую работу и передача им распоряжений Центра. Он же через Гаврилика должен был связаться с некоторыми членами организации из районов БССР.

На меня — Метлу, возложено было поддерживать связь как с отдельными лицами, так и с организациями Белорусского нацифашистского движения за границей. Я должен был также поддерживать связь с одним из руководителей "Польской Военной Организации" Сохацким в Москве, а через него или же указанное им в Минске лицо — с "Польской Военной Организацией" в БССР. Здесь, на месте, я должен был по договоренности с Дворчаниным или Рак-Михайловским созывать совещания членов Центра у себя в Комиссии по изучению Западной Белоруссии.

Такое распределение обязанностей было принято на февральском совещании 1933 года, которое состоялось в Комиссии по изучению Западной Белоруссии".

А яка ж арганізацыя без сваёй палітычнай праграмы? Праўда, як рэчавы доказ убачыць яе не давялося. Ды ці можа быць у якасці рэчавага доказу тое, што ў жыцці не існавала, як не існавала і сама арганізацыя. Але па ўсіх правілах фальсіфікацыі пра праграму арганізацыі не забыліся.

З показанняў І. А. Гаўрыліка 16 верасня 1933 года:

"Членами "Белорусского Национального Центра", возглавляющими нашу Белорусскую контрреволюционную организацию в БССР, в состав которой входил, наряду с ранее указанными, и я — Гаврилик, еще за границей, в Вильно, была выработана и принята политическая программа, определяющая политический строй имеющей быть Белорусской Народной Республики и ее государственную и хозяйственную систему (основы конституции). В точности содержание этой программы я в памяти воспроизвести не могу, но главные ее пункты в основном сводились к следующему:

1. Конечной целью наших политических требований являлось образование на объединенных белорусских землях Белорусской Демократической Республики по типу капиталистических стран.

В состав этой Республики должны были войти: с одной

стороны — земли Западной Белоруссии, каковые Польша должна была нам уступить добровольно по соглашению, с другой стороны — белорусские земли, входящие в состав территории СССР (причем они простирались гораздо восточнее теперешних границ БССР), каковые предполагалось отторгнуть от СССР силой вооруженного восстания.

На юге установление границы предполагалось произвести по добровольному соглашению с имеющей быть такою же Украинской Демократической Республикой, а на севере в состав БНР намечалось включить белорусские земли, входящие в территорию теперешних Литвы и Латвии. Если последние не пошли бы на отдачу этих земель добровольно, предполагалось их занять силой военного вторжения. Как в данном случае, так и в случае военного конфликта с остальной частью СССР рассчитывалось на активную военную поддержку БНР со стороны капиталистической Польши.

Образованная таким образом БН Республика имела быть самостоятельной Республикой в тесном союзе с Республикой Украинской.

2. Хозяйственная система страны должна быть капиталистической, основанной на принципе частной собственности, провозглашенной в программе "священной".

3. Образ правления намечался республиканский, с разделением власти на законодательную, исполнительную и судебную. Законодательная власть принадлежала двухпалатному парламенту (сейм и сенат), выбираемому на основе всеобщего равного, прямого и тайного голосования на пять лет. Принимая во внимание, что восточная часть БНР, находящаяся под советской властью, до времени возникновения БНР успеет сильно обольшевизоваться и особенно большевистским духом будут пропитаны позднейшие поколения населения, — программой устанавливалось, что право для выборов в сейм имеют лица обоего пола не моложе 25 лет, а для выборов в сенат — не моложе 35 лет. Во время выборов в сейм намечалось введение так называемых "Государственных списков", для обеспечения правительственного большинства число депутатов сейма намечалось в 300 чел., а для состава сената — в количестве 100 чел., половина из них (сенаторов) проводилась по выборам, а половину должен был назначить Президент Республики. Сенату предоставлялось право решающего голоса в законодательстве.

4. Во главе исполнительной власти становился Президент Республики, выбираемый сначала Учредительным собранием, а потом парламентом на объединенном собрании сроком на 7 лет. Президент управляет страной на основании конституции, которую должно было выработать Учредительное собрание.

В программе Центра значилось, что Учредительное собрание выработает конституцию, основанную на самых широких

демократических началах, с гарантией населению БНР всех гражданских и политических свобод, но это место программы предназначалось только лишь для агитационных целей до момента захвата власти контрреволюционным "Национальным Центром". На самом же деле в программе имелся тайный пункт, по которому значилось, что с момента захвата власти "Национальным Центром" Белорусской контрреволюционной организации и захвата территории БНР — войсковая клика во главе с "Национальным Центром" выдвинет намеченную особу в Президенты БНР и даст ему неограниченные диктаторские полномочия на протяжении 3 лет, до времени "полного установления порядка в стране", и только после этого намечался созыв Учредительного собрания, причем выборы в это собрание предполагалось обставить так, чтобы состав его принял основы конституции, выработанные самим "Национальным Центром".

Кандидатом на первого Президента БНР был намечен Луцкевич или Тарашкевич, в зависимости от настроения масс.

В дальнейшем программа предвидела ответственность министерства перед сеймом (а на время диктатуры только перед президентом), но президенту давалось право в случае выражения сеймом вотума недоверия правительству ставить перед сеймом этот вопрос вторично, и если сейм остается при своем решении, выбирать, давать ли отставку правительству или же распускать парламент.

5. Земельный вопрос разрешался программой следующим образом: твердо устанавливался принцип мелкой частной собственности на землю; предельная норма количества земли в отдельных хозяйствах не должна превышать 100 га, исключения допускались в сторону увеличения для таких хозяйств, в которых хозяйство ведется культурно. (Лазейка для реставрации помещичьих владений или американский путь капитализма.) Помещичьи имения ликвидируются, но за них они (помещики) получают вознаграждение из государственной казны. Земля переходит в собственность крестьян, но стоимость ее они выплачивают казне годами и десятками лет. Леса, воды и все естественные богатства страны — национализируются (переходят в собственность государства), но за денежное вознаграждение прежним их владельцам. Часть земли остается за государством как запасной фонд и отдается желающим для обработки в аренду. Церковные и костельные земли отчуждаются, монастырские угодья тоже, причем лица — служители культа — переходят на государственное содержание и имеют право на общих арендных началах пользоваться землей из государственного фонда. Все совхозы и колхозы безусловно ликвидируются, ликвидируется также и деревенская чересполосица и вводится повсеместно хуторская система сельского хозяйства.

6. Финансовой базой страны являются доходы от эксплуатации лесов, вод и прочих естественных богатств БНР, но главным образом рассчитывалось в программе на пополнение государственной казны системой прямых и косвенных налогов. На первое время рассчитывалось получить от Польши, Франции и Англии крупные денежные суммы в виде государственного займа.

7. Программа предвидела необходимость усиленной милитаризации БНР, расширение ее административно-полицейского аппарата с тем, чтобы быть достаточно сильной не только на случай внешней обороны страны, но и для агрессивных действий по отношению к своим соседним государствам (главным образом против СССР) и для обеспечения "порядка" внутри БНР. Структура построения военного и административно-судебного аппарата целиком заимствовалась от современных форм этого аппарата в Польше со значительным участием польских инструкторских кадров. Главной задачей для всей этой государственной машины БНР ставилась программой беспощадная борьба с коммунизмом и полное искоренение большевистского влияния в массах БНР.

8. В области иностранной политики программа устанавливала пути все большего и большего сближения с Польшей, дружественные отношения с союзными с Польшей державами, а на случай — военная и политическая их поддержка, в то же время — непримиримо враждебные отношения к СССР.

9. В области народного образования программа предусматривала замену польских школ в Западной Белоруссии белорусскими (польские школы оставались там, где на это будет желание 2/3 родителей учащихся, но с обязательным преподаванием в них белорусского языка), некоторое расширение школьной сети в Западной Белоруссии и значительное сокращение ее на территории БССР. Принцип "просвещение для широких масс" признавался, но просвещение это должно было сводиться только к размеру начальной школы с трех-, четырехлетним курсом. Это начальное образование для народа предполагалось бесплатным. Средняя и высшая школа в программе тоже обещалась бесплатной для всех, но на практике имелось в виду установить оплату за науку, как будто меру временную, объясняя это материальными трудностями молодой начинающей Республики. Фактическая же цель состояла в том, чтобы не допустить широких беднейших масс к высшим ступеням науки и тем легче бороться с их большевизацией. С этой же целью намечалось возможно большее сокращение этих школ (средних и высших) общеобразовательного характера и замена их школами ремесленно-техническими и прочего профессионального характера. В средних и высших школах вводилось преподавание иностранных языков: польского, французского или английского, рус-

ский язык в средних школах не допускался. Преподавание религии в школах всех главнейших видов и вероисповеданий было обязательным.

10. В национальном вопросе программа определяла господствующей национальностью национальность белорусскую и государственным языком устанавливала белорусский язык. Из других языков в государственных учреждениях допускался только польский язык — в районах, где значительная часть населения считала себя польским элементом. Признавалось право наций на самоопределение вплоть до отделения.

11. Программа признавала широкую свободу совести и вероисповеданий. Все религии и вероисповедания объявлялись в государстве равноправными, но для зачисления служащих культа на государственное содержание требовался известный минимум лиц данной религиозной общины. В программе определенно значилось, что после освобождения территорий из-под советской власти все существовавшие там церкви, костелы и другие молитвенные дома будут реставрированы на государственный счет БНР.

В программе говорилось что-то о рабочем дне, об охране труда малолетних, об охране материнства, о больницах для народа, о государственных кредитах и кассах взаимопомощи для трудящегося населения, о социальном обеспечении и т.д., но это все предназначалось преимущественно для целей агитационных. В будущем же предполагалось, что все эти вопросы будут разрешены постольку, поскольку позволит реальная деятельность.

Проект вышеизложенной программы был составлен руководящим Политическим Центром белорусской контрреволюционной организации еще во время деятельности "Громады" в Вильно в 1926 г. Авторами его были: Рак-Михайловский, Луцкевич и Тарашкевич. Позднее, когда громадовские депутаты сидели в тюрьмах у поляков, этот проект был несколько детализирован Луцкевичем, Островским и Дворчаниным при моем личном участии и принят потом на общем заседании Политического Центра белорусской контрреволюционной организации в Вильно в 1928 г."

У адпаведнасці з праграмай "існавалі" і органы кіраўніцтва Беларускай буржуазнай рэспублікі.

З паказанняў М. Т. Бурсевіча 31 жніўня 1933 года:

"Во второй половине 1926 года в гор. Вильно на квартире Островского в присутствии Островского, Волошина и меня — Бурсевича — обсуждался вопрос о распределении министерских портфелей после свержения советской власти и образования буржуазной республики.

В премьеры были выдвинуты кандидатами Езовитов, Луцкевич и Тарашкевич. На министерские посты назначались следующие кандидаты: Игнатовский, Горецкий, Лесик, Рак-Михайловский, Ластовский, Островский, Адамович и другие.

В феврале месяце 1933 года в Минске на квартире у меня — Бурсевича, члены "Белорусского Национального Центра" контрреволюционной организации в БССР Рак-Михайловский, Метла и я — Бурсевич, при обсуждении будущего состава правительства Белорусской буржуазной Республики были намечены следующие кандидатуры на министерские посты:

Луцкевич Антон — премьер-министр
Островский Радослав — министр юстиции
Рак-Михайловский — министр по военным делам
Метла Петр — министр по внутренним делам
Бурсевич Максим — министр финансов
Тарашкевич Бронислав — министр иностранных дел
Волошин Павел — министр почт и телеграфов
Гаврилик Осип — министр просвещения
Дворчанин Игнатий — министр земледелия
Волынец Флегонт — министр транспорта
Окинчиц Фабиян — министр промышленности.

Рак-Михайловский намечался в военные министры как проявивший себя в военном деле, будучи Председателем Белорусской Военной Рады и проявивший себя по организации военных восстаний против советской власти в период гражданской войны".

Праўдападобна выглядалі і паказанні тых, хто знаходзіўся пад следствам і меў адносіны да сувязі з замежжам і шкодніцтва. І пра гэта не забыліся пры фабрыкаванні справы. Ды і як забыцца — гэта ж галоўныя тагачасныя "злачынствы"!

З паказанняў П. В. Мятлы 21 лістапада 1933 года:

Вопрос: Расскажите подробно о Вашей связи с белорусскими национал-фашистскими организациями и о их деятельности за границей.

Ответ: Я, Метла, вел переписку с отдельными лицами и организациями в Польше, Литве, Латвии, Франции и Бразилии. В Германии был связан с редакцией газеты "Барацьба".

Получал от Луцкевича и Островского через моего брата Игнатия письма, в которых он сообщал мне, что делать, а также направления Белорусского Политического Центра и установки его в работе на будущее. По этим установкам мы должны были направить работу у себя. Белорусский Политический Центр усиленно рекомендовал обратить главное внимание на деревню, использовать недовольство крестьян и активизировать работу по созданию массовой нелегальной контрреволюционной организации в деревне..

В феврале ввиду отхода брата от работы с Островским и Луцкевичем поручили увязать таковую Рак-Михайловскому через Ширму, а Дворчанину через Степовича.

Сделали ли они это — я не знаю. Кажется, как один, так и другой писали к названным лицам.

В 1933 году я пробовал завязать связь с Латвийской наци-

онал-фашистской организацией "Товарищество белорусской школы в Латвии", во главе которой стоит Езовитов. Выслал туда два письма и несколько книг, получил от Езовитова письмо и все книги на белорусском языке, изданные в Латвии. Между прочим, в письме он уже сразу давал установку о работе в Белорусской Академии Наук, работа — широчайшая информация о белорусском движении за границей, а также распространение книг Белорусской Академии Наук, в которых говорилось о положении белорусов как за границей, так и в БССР, а также просил выслать нацдемовские книги, часть которых я выслал, а другую часть не успел. Титул высланных книг я не помню.

Во Франции, в Паде-Кале, существует с 1932 г. белорусская организация под названием "Культурна-Асьветнае Таварыства імя Браніслава Тарашкевіча". Эта организация состоит из эмигрантов из Западной Белоруссии. Во главе ее стоял некто Чешик. Как сам руководитель, так и вся организация, как видно было из писем, еще не имела ясного политического лица и точного определенного плана работ, а потому во всем за советами обращались к нам. Я в своих письмах старался направить всю работу данной организации в националистическое русло, для чего выслал более 200 книг, среди которых много было нацдемовских, националистических. Пока мое сношение с Францией только этим и ограничилось, т.е. писанием писем и высылкой книг.

В Бразилию, как и во Францию, я писал довольно часто. Получал от них письма и их на стенгазеты. Называлась эта организация "Белорусско-Украинское Культурно-Асьветнае товарищество", или сокращенно "Белукрасьвет". Во главе ее стоял некто Ранецкий. Белорусы в этой организации — все эмигранты из Западной Белоруссии, главным образом бывшие громадцы. Им я выслал тоже больше 200 книг и давал такие же советы, как и Французской организации, чем пока и ограничилась работа.

В Германию я писал в газету "Барацьба" и посылал статьи других товарищей, как Борского, Фришмана. Газета была национально-освободительного направления и находилась под влиянием КПЗБ. Я рассчитывал, сотрудничая в ней, познаться хотя бы заочно с ее работниками, а через них постепенно завоевать газету и использовать для своих контрреволюционных целей. Это нам не удалось, так как гитлеровцы ее закрыли, а своих людей мы там еще не имели, которые могли бы и при новом строе продолжать работу в нашем контрреволюционном направлении.

Это все те страны, куда я писал и откуда получал письма. Правда, я еще пробовал было завязать связь с Чехо-Словакией и писал два раза на адрес студентов-белорусов (фамилий не помню, адрес достал от Шиманки, бывшего студента Пражского Университета), но ответ меня не удовлетворил, ибо

они только просили оказать им содействие приехать в СССР, а работать там не хотели, поэтому я больше им и не писал.

Вопрос: Ставил ли "Белорусский Национальный Центр" вопрос об установлении связи с германскими нацфашистами?

Ответ: Кроме связи с редакцией газеты "Барацьба", о чем я писал выше, больше я никого там не знал и ни с кем не был связан.

С приходом к власти гитлеровцев и в связи с новой их политикой в организации белорусов и украинцев я как-то говорил с Михайловским, что было бы неплохо разузнать более подробно, что там делается, и что нужно было бы узнать, какие студенты-белорусы (их фамилии) как будто были у Гитлера, что они там делали и нельзя ли с ними связаться. На это Рак-Михайловский ответил, что нужно для этого использовать кого-нибудь, едущего в Берлин, из академиков, указывая при этом на Афанасьева. Я сказал, что Афанасьева я очень мало знаю и не слышал ничего о его поездке, если же он считает это возможным, а Афанасьева — совершенно надежным человеком, то пусть попробует. Больше разговоров на эту тему у меня не было ни с Рак-Михайловским, ни с кем-нибудь другим".

Аб "шкодніцтве" 9 кастрычніка 1933 года "дае паказанні" М. М. Ганчарык:

Вопрос: Что Вам известно о подрывной работе, проводимой контрреволюционной организацией?

Ответ: Из вредительских актов, проведенных контрреволюционной организацией, являлся развал Горецкой сельхозакадемии. Горецкая сельхозакадемия, организованная от слияния двух сельскохозяйственных институтов — Минского и Горецкого (в 1928 году), получив оборудование и научный персонал двух нормально действующих сельскохозяйственных вузов, проводя в большом размере капитальное строительство, приобретая большой ценности научный инвентарь, в значительной части импортный, — сельскохозяйственная Академия представляла собой мощный вуз, вполне отвечающий требованиям подготовки специалистов социалистического земледелия. Исходя из этого, контрреволюционной организацией было намечено и проведено горецкой контрреволюционной группой вредительство по развалу сельскохозяйственной Академии. Для этой цели сельскохозяйственная Академия была разбита на целый ряд кормовых вузов, часть которых осталась существовать в Горках, а часть была вынесена в другие места БССР. Так, был выделен и перенесен в Лошицу (под Минском) Садово-Огородный Институт, в то время, когда в Горках для его работы уже была создана необходимая база — имелись садовые учреждения со старыми ценными помологическими садами, питомниками, ягодниками и шполками, имелась оборудованная лаборатория по технической переработке садово-огородных продуктов, в то время, когда многое из это-

го, в частности — лабораторию по техпереработке в Лошице, пришлось создавать наново, перевозя оборудование из Горок.

Свиноводческий Институт, который должен был быть органически связанным с Институтом крупного рогатого скота, организованным в Горках, был вынесен в г. Могилев.

При недостатке кадров научных работников по животноводству и по возможности чтения некоторых общих курсов для обоих этих вузов — привело к кризису научных работников по животноводству в обоих вузах. Кроме того, Свиноводческий Институт был оторван от существующей уже научной базы в виде организованных лабораторий, фермы, переведен в совершенно новое, неподготовленное место, где должен был некоторое время переживать организационный период, что должно было в сильной степени отражаться на постановке учебного дела. С другой стороны — в Горках был организован Аэро-Геодезический Институт, где для него никакой специальной базы не имелось, в то время, как в Могилеве имелся уже до этого Геодезический техникум, вокруг которого гораздо целесообразнее было бы развертывать организацию Аэро-Геодезического Института (впоследствии и Геодезический техникум был переведен в Горки).

В самих Горках из остатков сельскохозяйственной Академии (от которой еще ранее в Гомеле был вынесен Лесной Институт) были созданы вузы — Пряжильный, Крупного рогатого скота, Водно-Мелиоративный и Кормовой, с добавлением к ним Аэро-Геодезического. Было проведено разделение всего имущества Академии между этими институтами и вынесенными из Горок, что раздробило существующее оборудование кафедр, во многих случаях совершенно его таким образом обесценило. Создался кризис научных работников многих специальностей, так как многие, особенно общеобразовательные, дисциплины могли читаться общие для многих этих вузов. Дефицит зданий и ряда подсобных предприятий Академии между оставшимися в Горках вузами привела к путанице, усложнению и значительно дезорганизовала дело обслуживания учебной работы, значительно удорожив ее. Кроме того, являлось совершенно целесообразным существование самостоятельных административных управлений небольших вузов, существовавших на одной территории, в одних и тех же зданиях (дирекция, бухгалтерия, канцелярия и т. д.).

В результате всего этого — отсутствие укомплектованности всех вузов соответствующей квалификации научными (работниками) кадрами, отсутствие надлежащего оборудования лабораторий, чтение параллельных одних и тех же курсов каждому отдельному вузу. Учебная экспериментальная база Академии в виде учебных хозяйств, ферм при Академии и совхоза "Иваново" была оторвана от вузов, передана опытным станциям молочного животноводства и льняной, в результате чего использование их для учебных целей стало почти невозможным,

Кроме всего изложенного вредительство в области подготовки сельскохозяйственных кадров в Горках велось также по линии учебных программ, планов, производственной практики, в выработке профилей специалистов. Многие предметы, необходимые для подготовки специалиста определенного профиля, были выброшены или сокращены до минимума, не давая, таким образом, необходимой всесторонней подготовки, готовя недоучей. Вредительство велось в области методов преподавания, сведения на нет роли преподавателя, введения групповых чтений учебников на занятиях и т.п. Все детали вредительства в этом направлении мне неизвестны".

Якімі былі вынікі ўсёй гэтай сфальсіфікаванай справы, чытач ведае. Ні за што ні пра што пакутавалі сумленныя людзі, а некаторыя з іх былі пазбаўлены самага дарагога — жыцця. Нялёгкім быў і шлях да рэабілітацыі гэтых людзей.

Першы раз да перагляду гэтай справы звярнуліся ў пачатку "хрушчоўскай адлігі". Але ў заключэнні КДБ пры СМ БССР па выніках дадатковага расследавання ў снежні 1955 года адзначалася, што крымінальная дзейнасць усіх, хто праходзіў па гэтай справе, даказана і яны асуджаны правільна. І толькі ў адносінах да 15 чалавек рашэнне калегіі АПДУ СССР было адменена, справа была спынена.

Пры разглядзе гэтай справы на вышыні аказаўся Ваенны трыбунал БВА ў складзе генерал-маёра Кедрова, падпалкоўніка Сперанскага і капітана Тарасава. Ваенны трыбунал палічыў, што справа вывучана недастаткова, а матэрыялы па яе перагляду падрыхтаваны дрэнна. Справа была накіравана на паўторнае даследаванне.

Другі раз яна пераглядалася ў жніўні 1956 года. Камітэт дзяржаўнай бяспекі пры СМ БССР прызнаў, што справа была сфальсіфікавана.

З пастановы аб спыненні следчай справы ад 16 жніўня 1956 года:

"Из оперативных материалов за 1934—1935 гг., приобщенных к следственному делу, из жалоб обвиняемых Гаврилика, Бурсевича и Дворчанина за 1934—1936 годы и материалов расследования, произведенного в настоящее время, видно, что дело на них в 1933 году было сфальсифицировано. В действительности, как они заявляют, ни к каким контрреволюционным организациям не принадлежали, антисоветской работы не проводили и оговорили себя и проходящих по их показаниям лиц на следствии в 1933 году по причинам применения к ним незаконных методов ведения следствия.

Так, обвиняемый Дворчанин Игнатий 26 мая 1934 года заявил, что никакой программы БНЦ в действительности не существовало и она им была составлена в 1933 году на следствии по предложению следователя.

Как усматривается из материалов следствия, все аресто-

ванные по данному делу в 1933 году писали свои автобиографии и, как правило, после дачи ими признательных показаний о принадлежности своей и других обвиняемых к контрреволюционным организациям и бывшей польской агентуре. А из этих биографий видно, что они и проходившие по их показаниям лица, проживая на территории Польши, занимались революционной деятельностью, за которую неоднократно привлекались польскими властями к уголовной ответственности, и во избежание дальнейших преследований, с согласия ЦК КПЗБ, переходили на жительство в Советский Союз.

Тем самым они по существу еще в тот период, т.е. во время следствия в 1933 году, опровергали свои т.н. признательные показания.

Фальсификация материалов дела видна и из того, что в 1933 году в постановлениях о предъявлении обвинения всем арестованным произведены дописки различных статей обвинения, а при окончании следствия по делу обвиняемых с материалами следствия не знакомили.

Об этом же говорит и такое обстоятельство, что при рассмотрении данного дела 18 апреля 1956 года в Военном Трибунале Белорусского Военного округа была установлена невиновность 15 человек, привлеченных в 1933 году по этому же делу, осужденных, и в связи с этим дело в отношении их прекращено за отсутствием в их действиях состава преступления.

В процессе проведенной проверки и дополнительного расследования по делу существование на территории Белоруссии контрреволюционной организации БНЦ не подтвердилось, следовательно, обвинение, предъявленное проходящим по делу всем обвиняемым, является необоснованным.

Также не установлена и их принадлежность к разведывательным органам бывшей буржуазной Польши.

Из архивного дела № 3740 видно, что арестованные Шустер, Ковшик, Сологуб А., Цытович, Олехнович, Мартинчик, Иодко, Каган, Шабловская, Гриц Вера, Лихач, Гичан, Шалешко, Шуцкий, Метла А., Дрозд, Ленцевич, Баран, Метла Н., Листопад, Гриц Зоя, Тарасюк и другие прибыли из Польши в 1925—1928 гг. с разрешения ЦК КПЗБ в результате преследования их бывшими польскими властями за революционную деятельность.

По прибытии в СССР они прошли соответствующую проверку в органах госбезопасности Белоруссии, а затем были направлены на различную работу и учебу. Многие из них были восстановлены или приняты в ряды коммунистической партии и комсомол.

Революционная деятельность на территории Польши, проводимая обвиняемыми Метлой Петром, Бурсевичем, Волынцом, Сологубом А., Рак-Михайловским, Гавриликом, Капуцким, Тарасюк, Оилб, Дворчаниным, Довнаром Иосифом, Довнаром Иваном, Довнаром Сергеем и другими, под-

тверждается имеющимися в деле архивными материалами, а это свидетельствует о правдоподобности сведений, излагаемых обвиняемыми в своих автобиографиях во время следствия в 1933 году.

Эти же архивные материалы, полученные в результате проверки, свидетельствуют и о том, что большинство осужденных по настоящему делу преследовались и арестовывались за коммунистическую деятельность в период проживания их на территории бывшей буржуазной Польши.

Арестованные Рак-Михайловский, Гаврилик, Дворчанин, Бурсевич и Метла по материалам дела за 1933 год проходят как организаторы и руководители организации "Белорусская Селянско-Рабочая Громада", существовавшей в 1925—1927 гг. на территории Польши, а другие обвиняемые по данному делу — как рядовые ее члены.

Названная организация, по материалам следствия за 1933 год, характеризуется контрреволюционной, тогда как, по официальным документам государственных архивов, советской исторической литературе, а также по показаниям свидетелей и обвиняемых по настоящему делу, "Белорусская Селянско-Рабочая Громада" являлась влиятельной массовой революционно-крестьянской организацией, проводившей свою деятельность под руководством КПЗБ.

В январе 1937 года "Громада" была разгромлена правительством Пилсудского, а ее руководители и наиболее активные члены арестованы и преданы суду".

Этой постановой справа N 233771 у адносінах да 97 чалавек па абвінавачанню ў контррэвалюцыйных дзяржаўных злачынствах была "производством прекращена за отсутствием в их действиях состава преступления". Рэабілітацыя адбылася праз 33 гады.

ПУХАВІЦКАЯ СПРАВА

Гэтая гісторыя ўразіла мяне асобай жорсткасцю. У канцы 1932 — пачатку 1933 г. па сфабрыкаванай справе аб дзейнасці "контррэвалюцыйнай" кулацкай арганізацыі "Партыі вызвалення сялян", быццам бы дзейнічаючай на тэрыторыі Пухавіцкага, Мінскага раёнаў і ў горадзе Мінску, органамі ДПУ было арыштавана 108 беларускіх мужчын, уладжэнцаў Пухавіцкага раёна, і двое рускіх хлопцаў са Смаленскай і Ніжагародскай абласцей. 2 красавіка 1933 г. рашэннем "тройкі" 101 чалавек быў прыгавораны да вышэйшай меры пакарання. Прыгавор прыведзены ў выкананне праз чатыры дні, 6 красавіка 1933 г. у Мінску. Астатнім дзевяці "пашанцавала", яны атрымалі па 10 гадоў пазбаўлення волі.

У лістападзе 1956 г. з-за адсутнасці складу злачынства ўсе 110 чалавек былі поўнасцю рэабілітаваны.

Хто ж яны, "ворагі народа", якія праходзілі па данай справе? У большасці сваёй гэта сяляне-аднаасобнікі (53 чал.) і калгаснікі (26 чал.), ёсць рахункавод і настаўнік, міліцыянеры і праваднікі паяздоў, студэнты і медыцынскія работнікі, святар і дырэктар завода. У асноўным у гэтых людзей невялікі набор прафесій і спецыяльнасцей, якія і сёння характэрны для любога сельскага раёна рэспублікі. І ўзрост у іх розны. Ад 18-гадовых юнакоў да сталых бацькоў, маючых па чацвёрта-пяцёра дзяцей. У чым жа абвінавачвалі гэтых людзей, якія касілі, сеялі, гадавалі дзяцей, любілі?..

Падзеі развіваліся па тыповаму для тых гадоў сцэнарыю. Пошук "контррэвалюцыйных" арганізацый, якія быццам бы дзейнічалі супраць існуючага ладу, разгалінаваная сетка гэтых арганізацый і г. д.

А каб чытачу было больш зразумела, звернемся да матэрыялаў справы N 7458, па якой і былі неабгрунтавана рэпрэсаваны 110 чалавек. Яна захоўваецца ў архіве Камітэта дзяржаўнай бяспекі рэспублікі.

Перад намі абвінаваўчае заключэнне, зацверджанае паўнамоцным прадстаўніком АДПУ па БССР Закоўскім. Вось у чым сутнасць асноўнай формулы абвінавачвання:

"Органами ГПУ Белоруссии в мае месяце 1932 года на территории Пуховичского р-на и смежных — Осиповичского, Ста-

родорожского и Червенского районов была ликвидирована крупная контрреволюционная диверсионно-повстанческая организация численностью 126 человек.

Один из филиалов этой диверсионно-повстанческой организации на территории Пуховичского, Минского районов и в г. Минске, возглавляемый бывшим помещиком Шишеем и бывшими офицерами царской армии Муравицким и Линским¹, оставшийся в процессе следствия не вскрытым, продолжал активно разворачивать свою деятельность вплоть до момента его ликвидации — ноября месяца 1932 года.

Возникновение данного филиала контрреволюционной повстанческой организации, именовавшей себя "Партия освобождения крестьян", относится к началу 1928 года. В этот период времени быв[ший] помещик Шишей (врач), быв[шие] офицеры царской армии Муравицкий (агроном) и Линский (учитель) приступили к вербовке членов в контрреволюционную повстанческую организацию и созданию ее ячеек на территории Пуховичского, Минского районов и в г. Минске, особо активно развернув свою работу в период 1930—1932 гг. Вследствие имевшейся благоприятной почвы, благодаря чрезвычайной засоренности этих районов кулацким и антисоветским элементом, указанным руководством контрреволюционной организации "Партия освобождения крестьян" была создана широкая сеть повстанческих ячеек, охвативших своей деятельностью до 50 населенных пунктов.

Контрреволюционная повстанческая организация в целях контактирования контрреволюционной работы, в августе месяце 1932 г., через находившегося на службе в милиции г. Минска одного из активнейших деятелей организации Бадытика Владимира² установила связь с аналогичной повстанческой организацией на территории Дубровенского и Оршанского районов, а через последнюю — с контрреволюционной ячейкой таковой среди военнослужащих 192-го стрелкового полка РККА в г. Орше.

В декабре месяце прошлого года органами ГПУ БССР была вскрыта и ликвидирована крупная контрреволюционная повстанческая и диверсионно-шпионская организация в системах Белтракторцентра и Наркомзема БССР численностью свыше 100 человек, которая на протяжении 1932 года развернула широкую контрреволюционную повстанческую работу на периферии БССР, с целью подготовить вооруженное восстание для свержения советской власти весной 1933 года, в период посевной кампании.

Контрреволюционной организацией был создан центральный повстанческий штаб (в г. Минске), в составе быв[ших] дворян, который руководил организацией контрреволюционных повстанческих ячеек при МТС, устанавливал связи с существующими контрреволюционными кулацко-повстанческими ор-

ганизациями в деревне, занимался сбором сведений шпионского характера, производством диверсионных актов и проч.

В результате деятельности этого повстанческого штаба по ячейка при МТС, 57 контрреволюционных ячеек в обслуживаемых ими колхозах и установлены организационные связи с контрреволюционными повстанческими организациями в Логояском (пограничном), Пуховичском, Дубровенском, Краснопольском и Бешенковичском районах.

Основное практическое руководство и направление конкретной деятельности повстанческого подполья на периферии исходило от контрреволюционных ячеек при МТС, руководящий состав последних был непосредственно связан и в первую очередь получал установки в контрреволюционной работе от повстанческого штаба в Минске, возглавлявшего контрреволюционную организацию в системах Наркомзема БССР и Белтракторцентра.

Следствием точно установлено, что одна из таких контрреволюционных ячеек при Пуховичской МТС в количестве 8 человек во главе с агрономом Немогаем Константином с марта месяца 1932 года связалась и руководила контрреволюционной повстанческой организацией в Пуховичском районе "Партия освобождения крестьян".

Практические руководители контрреволюционной организации в лице Шишея, Линского и Муравицкого с указанного времени продолжали развертывать работу контрреволюционной организации, контактируя эту работу с контрреволюционной ячейкой при МТС и осуществляя задачи, даваемые руководящим контрреволюционным штабом из города Минска (лист справки 1—3).

Социальной базой контрреволюционной повстанческой организации в основном являлись кулаки. Так, из привлеченных по настоящему делу 120 человек (арестовывалось 124 чел., из коих 4 человека освобождены) проходят:

1. Кулаков 74 чел.
2. Быв[ших] крупных арендаторов 4 "-"
3. Бывших помещиков 2 "-"
4. Бывших полицейских 11 "-"
5. Бывших бандитов 2 "-"
6. Сельск[их] интеллигентов и служащих 16 "-"
7. Середняков (с компрометирующим прош.) 2 "-"
8. Бывших эсеров 3 "-"
9. Быв[ших] чиновников и управ. именьями 5 "-"
10. Попов 1 "-"

К моменту ликвидации контрреволюционная организация располагала 11-ю крепко сколоченными контрреволюционными повстанческими ячейками.

Сознались в принадлежности к контрреволюционной повстанческой организации 39 человек" (лист справки 4).

"Ликвидированная контрреволюционная повстанческая организация, именовавшаяся "Партия освобождения крестьян", оформилась и начала свою деятельность по насаждению повстанческих ячеек в 1929 году, причем возникновение руководящего ее ядра относится к 1928—1929 гг. За период времени 1928—1929 годов, возглавляемая быв[шим] помещиком из Польши Шишеем, быв[шим] подпоручиком царской армии Линским и б[ывшим] прапорщиком Муравицким, организация широко развернула повстанческую работу, поставив задачей охватить своей деятельностью наибольшее количество населенных пунктов. В результате этого численный состав ячеек к моменту ликвидации был доведен до 11-ти, с количеством членов организации до 150 человек (в 40—50 населенных пунктах)" (ліст справы 5).

"Ликвидированная контрреволюционная повстанческая организация "Партия освобождения крестьян" до марта месяца 1932 года идейно и практически руководилась "тройкой", в составе ее организаторов Шишей, Линского и Муравицкого. Начиная с марта месяца 1932 года, после установления связи с контрреволюционной ячейкой МТС, эти лица возглавляли контрреволюционную организацию практически, действуя в разрезе установок, исходивших от руководства контрреволюционной ячейки при МТС, в лице члена организации Тракторцентра — Немога.

В свою очередь, контрреволюционная организация имела 11 повстанческих ячеек, насажденных по территории Пуховичского, Минского районов и в городе Минске.

Новые контрреволюционные повстанческие ячейки возглавлялись наиболее активными членами контрреволюционной организации и в своей практической работе осуществляли конкретные указания, получаемые непосредственно от "тройки" (Шишей, Линский, Муравицкий), которая, таким образом (с марта 1932 г.), являлась промежуточным звеном между руководством (к.-р. ячейка при МТС) и повстанческим подпольем (низовые повстанческие ячейки "Партия освобождения крестьян") (ліст справы 6).

Контрреволюционная повстанческая организация "Партия освобождения крестьян" свои программно-политические и тактические установки сводила к следующему:

1. Поднять вооруженное восстание и свергнуть сов[етскую] власть.
2. Установить буржуазно-демократический строй.
3. Возвратить частную собственность, ликвидировав соц. сектор деревни.

Для достижения поставленных целей первоочередными задачами организаций являлись:

1. Максимальное вовлечение в свои ряды а[нти]с[оветских] и контрреволюционных кадров деревни (вербовка).

2. Подготовительная работа к вооруженному восстанию (сбор оружия и учет его у населения).

На основе программно-политических установок, под лозунгом: "Крестьянство угнетено, крестьян душат, крестьян коммунисты делают рабами" — шла практическая работа организации, в связи с чем последняя, по показаниям сознавшихся обвиняемых, именовала себя "Партия освобождения крестьян" (лист sprawy 18).

Дарэчы, праграма партыі як дакумент, які прыкладаецца да справы, адсутнічае (а як можна прыкласці тое, чаго не існавала), але ўся яна па частках выкладаецца следчымі ў абвінаваўчым заключэнні.

Даволі прымітыўна ў справе разглядаецца практычная дзейнасць "Партыі вызвалення сялян". Яна зводзіцца да трох асноўных напрамкаў. Галоўная роля адведзена падрыхтоўцы да паўстання, далей — вярбоўка членаў арганізацыі, і, нарэшце, выдуманай партыі прыпісваецца развал калгасаў і зрыў дзяржпаліткампаній.

Вось такое цяжкае абвінавачванне супраць пухавіцкіх земляробаў было сфабрыкавана ў 30-ыя гады.

РЭПРЭСІІ Ё ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ

17 верасня 1939 года. Сёння гэтую дату адзначаюць па-рознаму. Адны сцвярджаюць, што адбылася спрадвечная мара беларусаў аб'яднацца ў адзіную жыццёвую прастору, другія падмаюць праблему "ўсходніх крэсаў". Так ці інакш, але воляй гісторыі паход Чырвонай Арміі на захад у верасні 1939 года прывёў да ўстанаўлення на тэрыторыі Заходняй Беларусі савецкай улады. Чырвоную Армію сапраўды сустракалі кветкамі, хлебам і соллю, савецкую ўладу сапраўды чакалі, шчыра верачы, што з Усходу прыйдуць доўгачаканыя "свабода, роўнасць, братэрства".

Гісторыкі яшчэ дадуць адэнку гэтым падзеям, выявляць усе плюсы і мінусы, узважаць іх на шалях гісторыі.

З далучэннем заходняй часткі Беларусі амаль удвая павялічылася тэрыторыя рэспублікі і ў столькі ж разоў узрасла колькасць насельніцтва. З 5 мільёнаў жыхароў Заходняй Беларусі прыкладна 3 мільёны складалі беларусы, а астатнюю частку палікі, яўрэі, рускія, украінцы. Да 800 тысяч сялянскіх гаспадарак Савецкай Беларусі далучыліся яшчэ 652 тысячы. Уласнасцю аб'яднанай Беларусі сталі дзесяткі прамысловых прадпрыемстваў. Такім чынам, наша Беларусь пераўтварылася ў магутную краіну з тэрыторыяй у 200 тысяч квадратных кіламетраў і 10-мільённым насельніцтвам. З такой тэрыторыяй і такой колькасцю насельніцтва дзяржаў на зямным шары і сёння не вельмі многа.

Адразу ж пасля далучэння, ужо ў першыя дні, на заходнебеларускіх землях пачала ўсталёўвацца савецкая ўлада. З гэтай мэтай у верасні 1939 года ЦК КП(б)Б быў прызначаны галоўны ўпаўнаважаны па арганізацыі грамадзянскай адміністрацыі на заходнебеларускай тэрыторыі. Ім стаў І. Ф. Клімаў, вядомы партыйна-дзяржаўны дзеяч Савецкай Беларусі. Галоўнай задачай паўнамоцнага прадстаўніцтва з'яўлялася правядзенне мерапрыемстваў па адміністрацыйна-гаспадарчаму ўладкаванню, стварэнню партыйных і камсамольскіх арганізацый, пераводу эканомікі заходняй часткі Беларусі на рэйкі сацыялістычнага будаўніцтва. У кола яго абавязкаў уваходзіла таксама каардынацыя работы па выяўленню і рэпрэсіраванню рэальных і нават патэнцыяльных праціўнікаў савецкай улады на далучаных землях. Афіцыйна гэты накірунак узначальваў прадстаўнік НКУС БССР палкоўнік Пятроў, але на самай справе рэпрэсіўныя мерапрыемствы ў Заходняй

Беларусі ажыццяўляліся ў "лепшых традыцыях" органаў НКУС, у адпаведнасці з загадзя падрыхтаванымі планамі.

Рэпрэсіўная палітыка ўлад з Усходу адразу і ў поўным аб'ёме перамясцілася на Заходнюю Беларусь. У ліку першых падвергліся рэпрэсіям асаднікі — адстаўныя афіцэры і унтэр-афіцэры польскай арміі, якія вызначыліся ў савецка-польскай вайне 1918—1920 гг. і якія былі надзелены зямлёй на заходнебеларускіх і заходнеўкраінскіх тэрыторыях з мэтай стварэння там трывалай сацыяльна-палітычнай апоры польскай дзяржавы, а таксама работнікі лясной вартавой аховы. 5 снежня 1939 года, у гадавіну сталінскай канстытуцыі, СНК СССР прыняў пастанову аб высяленні гэтай катэгорыі грамадзян у Сібір, Казахстан і другія аддаленыя раёны краіны. На канец 1939 года НКУС БССР было ўзята на ўлік 8000 гаспадарак асаднікаў і работнікаў лясной вартавой аховы з агульнай колькасцю 45 409 чалавек³.

Партыйныя, савецкія, гаспадарчыя і праваахоўныя органы старанна рыхтаваліся да правядзення "баявых" аперацый па дэпартацыі асаднікаў. У снежні 1939 года, за два месяцы да правядзення першага вялікага "перасялення народаў" з заходняй часткі Беларусі, ЦК КП(б)Б ужо ўносіць прапанову аб парадку выкарыстання нерухомай маёмасці, жывёлы і інвентару:

"Москва, Центральный Комитет ВКП(б) — товарищу Сталину И.В.

Предложение о порядке использования недвижимого имущества выселяемых осадников, их скота и инвентаря.

В настоящее время органами НКВД взяты на учет около 5,5 тысячи хозяйств осадников. Эти хозяйства имеют, каждое, как минимум, 35—40 гектаров земли, 3—4 и более лошади, и в очень редких случаях — 2 лошади; 5—6, иногда 10 и более, коров, и в очень редких случаях только 2—3 коровы.

В хозяйствах осадников имеются запасы хлеба, точно подсчитать которые трудно. Однако следует заметить, что во многих хозяйствах осадников имеется хлеб не только этого года, но и стоит в скирдах необмолоченный за 2—3 прошедших года.

В каждом хозяйстве осадника имеются плуги, бороны, веялки, у большинства — сеялки, у многих — молотилки с машинным приводом и другие машины. Почти в каждом хозяйстве имеется, как минимум, один велосипед, многие хозяйства имеют по 2—3 велосипеда и даже мотоциклы.

Хозяйства осадников все расположены на хуторах, имеют много солидных хозяйственных построек: амбары, сараи, конюшни, навесы и большие избы — пятистенки. Некоторое исключение представляют хозяйства осадников, осевших в последние годы, не успевших обустроиться.

Наши предложения о порядке использования недвижимого

имущества выселяемых осадников, их скота и инвентаря следующие:

1. Земли осадников (около 200 тысяч гектаров) через Крестьянские комитеты разделить между крестьянами. В районах, прилегающих к нашей бывшей границе с Польшей, помещичьи земли поляками были розданы осадникам. Поэтому раздел помещичьих и монастырских земель не удовлетворил во многих местах крестьян. Крестьяне настроены против осадников и требуют раздела их земли, в ряде случаев сами никого не спрашивая.
 2. Молочно-продуктивный скот осадников (30—40 тысяч голов ориентировочно) раздать бескоровным батракам и беднякам крестьянам.
 3. Лошади осадников (15—20 тысяч голов) сильные и упитанные. Много годных для кавалерии и, особенно, для артиллерии. Использовать лошадей осадников необходимо следующим образом: лучших лошадей отобрать для кавалерийских и артиллерийских частей РККА. Наберется 6—7 тысяч. 1000 лошадей для конной милиции Белоруссии; 1000 лошадей для райисполкомов; 1000 для погранвойск, остальные (свыше 10 тысяч) раздать безлошадным батракам и крестьянам-беднякам.
 4. Все постройки осадников необходимо перевезти в деревни и восстановить их там, используя для общественных нужд деревни (школа, сельсовет, изба-читальня, общественный амбар, кооперативная лавка, фельдшерский пункт). Такое использование построек будет соответствовать настроениям крестьянства. Перевозка строений осадников с хуторов в деревни, кроме того, будет означать ликвидацию 5 тысяч хуторов и целиком совпадет с желанием крестьян-бедняков и середняков согнать не только осадников, но и уничтожить осадничьи гнезда.
 5. Мелкий сельскохозяйственный инвентарь: плуги, бороны и т. д. — раздать крестьянам.
 6. Машинный инвентарь: веялки, сеялки, конные и механические молотилки — сосредоточить из всех хозяйств по волостям в одном месте и организовать машинопрокатные пункты. Выбор места пункта произвести, учитывая, что машинопрокатный пункт явится базой для будущей МТС.
 7. Весь хлеб, имеющийся у осадников, объявить общественным добром, перевезти в волостные, сельские общественные амбары, составив, таким образом, семенные фонды для весны. Озимые также предназначить для этих целей. На более вероятно, что после того, как райисполкомы учтут все ресурсы более или менее точно, озимое зерно придется использовать как обменный фонд при недостатке семенного материала.
- После учета зерна в общественных амбарах, в зависимости

от его количества и обстоятельств, может быть поставлен вопрос об израсходовании части зерна и на другие нужды.

8. Домашние вещи, оставшиеся после выселения осадников, описать и использовать по решению Крестьянских комитетов. Велосипеды и мотоциклы поступают в распоряжение местных органов власти, главным образом для служебного пользования.

Секретарь ЦК КП(б) Белоруссии (ПОНОМАРЕНКО)⁴.

7 студзеня 1940 года пад старшынствам П. К. Панамарэнкі ў ЦК КП(б)Б была праведзена спецыяльная нарада па пытанню аб высяленні асаднікаў. З дакладам аб арганізацыі "мерапрыемства" выступіў наркам НКУС Л. Ф. Цанава. Вельмі падрабязна разглядаліся тут пытанні правядзення аперацыі. Вось некалькі фрагментаў са стэнаграмы нарады:

"Как практически они проведут эту операцию. К рассвету эта группа товарищей (3 чал. — У.А.) направляется в семью осадника, принимает все меры для того, чтобы не было бегства и сопротивления и других каких-нибудь эксцессов. После этого объявляет семье осадника, что на основании всяких вещей он надлежит выселению и что он имеет право с собой взять то, что ему необходимо для месячного прожиточного минимума, постельные принадлежности для всех членов семьи, одежду и т. д., и приступает немедленно к практическому проведению, складыванию вещей и его выселению. После этого направляется в другое хозяйство и в третье, если этой группе товарищей поручено провести 3 операции.

Есть другой вариант. Многие товарищи подсказали, что этим самым мы можем кое-где операцию провалить, или, вернее, проводя операцию в одной семье, может узнать другая семья и те могут убежать. Значит, есть второй вариант такого порядка. Примерно эта группа товарищей — тройка направляется в семью осадника, берет мужчин оттуда, которые могут оказать сопротивление или кричать, и с ними вместе направляется в другую семью осадника, затем в третью. Потом возвращается и объявляет о выселении, дает им срок час-два, сколько хватит для приведения в порядок того, что они хотят взять с собой, окружает кругом и ведет в назначенное место"⁵.

"Вопрос: У меня имеются 2—3 селения, где сплошные осадники, деревницелые.

Цанава: Выселим всех"⁶.

І на самай справе, наркам НКУС не кідаў словы на вецер. 19 студзеня 1940 года Бюро ЦК КП(б)Б зацвердзіла план мерапрыемстваў па высяленню.

Першая масавая аперацыя па высяленню асаднікаў і работнікаў лясной вартавой аховы пачалася на досвітку 10 лютага 1940 года і да канца дня ў асноўным завяршылася.

Вось аб чым рапартаваў П. К. Панамарэнка "бацьку народаў":

"Центральный Комитет ВКП(б) —товарищу Сталину И. В.
Информация по вопросу о выселении осадников.

1. Всего осадников и лесной сторожевой охраны выселено 9755 семей — 50 732 человека. Все эшелоны уже вывезены за пределы Белорусской ССР.

2. Население повсеместно встретило выселение с огромным удовлетворением и оказывало оперативным группам всяческую помощь. Крестьяне предоставили для вывозки необходимое количество подвод совершенно безвозмездно. Около 15 тысяч местных активистов участвовало в операции по выселению и сейчас продолжает охрану имущества, инвентаря и скота выселенных.

3. За исключением отдельных случаев, осадники не оказали сопротивления и не делали попыток к бегству. Более того, они, жившие под угрозой истребления со стороны ненавидящих их крестьян, были обрадованы возможностью выехать из этих мест, захватив с собой кое-какие припасы и инвентарь, и тем сохранить свою жизнь. В эшелонах радостное возбуждение по поводу того, что им удалось выбраться из Западной Белоруссии, и разговоры о возможных условиях существования и труда на новых местах.

4. У осадников было учтено: 8 тысяч лошадей, 20 тысяч коров, 18 тысяч голов мелкого скота, 4500 единиц крупного сельхозинвентаря, 8 тысяч подвод, 20 тысяч жилых и хозяйственных построек и 103 тысячи га земли.

Секретарь ЦК КП(б) Белоруссии (ПОНОМАРЕНКО)"⁸.

Каб яшчэ раз пацвердзіць, што ўлік рэпрэсiраваных і іх маёмасці вёўся дасканалы, прафесійна, дакладна прывядзём два дакументы па выніках усё той жа аперацыі 10 лютага 1940 года:

"Совершенно секретно"⁹

ТАБЛИЦА

общего количества погруженных в эшелоны осадников
и лесников из западных областей БССР

Наименование областей	Репрессировано						
	Из них:						
	Хоз.	Душ	Арестовано	Убито	Умерло	Погружено	
						Хоз.	Душ
Барановичская	3282	16680	9	—	—	3182	693
Белостокская	2278	11679	81	1	3	2202	11516
Брестская	662	3828	21	—	—	662	3802
Вилейская	1789	9159	49	—	—	1789	9097
Пинская	1749	9206	67	—	—	1749	9116
ВСЕГО:	9755	50732	307	1	3	9584	50224
							197

С П Р А В К А ¹⁰

о наличии движимого и недвижимого имущества,
изъятого из хозяйств бывших осадников и работников лесной охраны

Название областей	Кол-во скота			Кол-во земли		Кол-во построек		Крупный с/х инвентарь (молотилки, сеялки, культиваторы, силосорезки, конные грабли, жнейки, косилки)	Зерно в цнт	Картофеля в цнт	Грубые корма в цнт
	Лошадей	Коров	Мелкота (овцы, свин.)	Всего в (га)	Из них пахотной	Жилых	Хозяйственных				
Пинская	1501	5083	4292	25146	15284	2162	1711	744			
Брестская	1120	2977	5425	10605	6360	626	1070	804	4900	10821	14000
Вилейская	1299	2364	5101	19000	11400	1600	3700	1527	9392	25176	
Барановичская	2282	4391	9176	29265	17559	2570	3482	1543	4380	30200	15250
Белостокская	1192	3074	3561	19170	11317	1932	2584	1156			
ИТОГО:	7403	17889	27555	103186	61920	8890	12547	5774	8672	66197	29250

Новая (другая па ліку) аперацыя па высяленню насельніцтва была праведзена 13 красавіка 1940 года. Па яе выніках было выслана за межы рэспублікі 8055 сем'яў (26 777 чалавек)¹¹. Гэта былі члены сем'яў тых, хто знаходзіўся ў лагерах для ваеннапалонных, у турмах, збегшых за мяжу і г. д. І пры правядзенні гэтай аперацыі не засталіся ўбаку партыйныя органы. 8 красавіка 1940 года сакратарам абкамаў КП(б)Б у Баранавічы, Беласток, Брэст, Вілейку, Пінск была накіравана тэлеграма Бюро ЦК КП(б)Б наступнага зместу:

"13 апреля с. г. органы НКУС будут проводить выселение семей репрессированных помещиков, офицеров, полицейских и др.

ЦК КП(б)Б обязывает вас обсудить на закрытом заседании обкома партии доклад начальника областного НКВД и определить все необходимые мероприятия по оказанию помощи органам НКВД в проведении операции.

Секретарь ЦК КП(б)Б

ПОНОМАРЕНКО¹².

29 чэрвеня 1940 года органамі НКУС была праведзена трэцяя па ліку дэпартацыя людзей у аддаленыя раёны СССР. Яна датычылася вялікай колькасці бежанцаў, якія шукалі прытулку ад гітлераўскага тэрору ў Польшчы. Усяго ў гэты дзень з пяці заходніх абласцей рэспублікі было пераселена 7224 сям'і (22 879 чалавек). Але, на наш погляд, лічыць гэта перасяленне рэпрэсіямі нельга, хоць яго і праводзілі органы НКУС. Бежанцы, якія ў выніку акупацыі Германіяй Польшчы апынуліся на тэрыторыі Беларусі, былі выселены з прыгранічных тэрыторый у глыбіню краіны.

Чацвёртая па ліку масавая дэпартацыя людзей з заходніх абласцей рэспублікі была праведзена органамі НКУС 19—20 чэрвеня 1941 года, за два дні да пачатку вайны. Вось аб чым пісаў наркам НКУС Л. Ф. Цанава ў ЦК КП(б)Б 21 чэрвеня 1941 года:

"Совершенно секретно

Секретарю ЦК КП(б) Белоруссии
товарищу Пономаренко

СПЕЦСООБЩЕНИЕ

Доношу итоговые данные проведенной операции по аресту участников различных контрреволюционных организаций и формирований и выселению членов их семей и другого контингента, подлежащих выселению:

1. Операция, по заранее утвержденным планам, была начата в ночь с 19-го на 20-е июня одновременно по всем западным областям Белорусской ССР и в основном закончена в тот же день — 20 июня до 15 часов дня.

2. В результате проведенной операции всего репрессировано — 24 412 душ;

В том числе:

1. Арестовано и заключено в тюрьмы руководителей и членов различных польских, белорусских, украинских, русских и еврейских контрреволюционных организаций и формирований, чиновников быв. польского государства, белогвардейских офицеров, бежавших из Советского Союза, и другой к-р элемент — 2059 чел.

2. Выселено — 22 353 души;

В том числе:

а) членов семей вышеуказанного нами арестованного контингента — 6655 душ;

б) членов семей приговоренных к ВМН — 1293 души;

в) членов семей перешедших на нелегальное положение — 3752 души;

г) членов семей бежавших за границу — 7105 душ;

д) членов семей арестованных руководителей и активных членов к-р повстанческих организаций, находящихся под следствием, — 2093 души;

е) членов семей репрессированных помещиков — 47 душ;

ж) членов семей репрессированных жандармов и полицейских — 231 душа;

з) купцов, фабрикантов, торговцев и членов их семей — 708 душ;

и) членов семей репрессированных крупных чиновников и офицеров быв. польской армии — 469 душ¹³.

У перадаваенныя гады рэпрэсіі ў Заходняй Беларусі мелі не толькі масавы характар. "Ворагаў народа" шукалі ў розных месцах. Імі становіліся прадстаўнікі розных катэгорый насельніцтва. Зноў на паверхню выйшлі "контррэвалюцыйныя дыверсійна-паўстанцкія арганізацыі".

Па даных НКУС БССР, з кастрычніка 1939 па ліпень 1940 года ў заходніх абласцях рэспублікі было выяўлена і ліквідавана 109 розных падпольных паўстанцкіх арганізацый, якія аб'ядноўвалі 3231 удзельніка. Сярод іх 2904 палякі, 184 беларусы, 8 яўрэяў, 37 літоўцаў і 98 чалавек іншых нацыянальнасцей. Акрамя гэтага, было арыштавана 5584 члены партый і арганізацый: ППС*, Бунда, "Стронніцтва нарадова", ОЗОН, Саюза стральцоў, Нацыянальна-працоўнага саюза, ПАВ** і іншых¹⁴.

Пасля прыходу ўлады Саветаў на заходнія землі Беларусі рэпрэсіі закранулі і шэраг беларускіх грамадскіх дзеячаў, займаўшых незалежную пазіцыю. Так, 30 верасня 1939 года ў Вільні быў арыштаваны Антон Луцкевіч. Такі ж лёс напаткаў і заходнебеларускага паэта Макара Краўцова (псеўданім Макара Касцевіча), аўтара вядомага "Ваяцкага гімна" ("Мы выйдзем шчыльнымі радамі"). Абодва яны загінулі. Абставіны іх смерці да гэтага пары дакладна не ўстаноўлены. Па афіцыйных даных, А.Луцкевіч, пры-

* Польска партыя сацыялістычна.

** Польска арганізацыя вайскова.

гавораны 14 чэрвеня 1941 года Асобай нарадай пры НКУС СССР да шасці гадоў папраўча-працоўных лагераў, памёр у 1946 годзе ў Сяміпалацінскай вобласці. Аднак найбольш верагоднай лічыцца версія, што ён загінуў паміж 22 і 30 чэрвеня 1941 года ў дарозе паміж Мінскам і Бабруйскім у час эвакуацыі зняволеных з Мінска, паколькі дакладна вядома, што на пачатку вайны ён знаходзіўся ў мінскай турме. А можа, свет на яго лёс праліць гэтыя радкі з пратакола пасяджэння Бюро ЦК КП(б)Б ад 22 чэрвеня 1941 года:

"С л у ш а л и: О заключенных, содержащихся в тюрьмах западных областей, приговоренных к ВМН.

П о с т а н о в и л и: Поручить тт. Цанаве и Матвееву передать директиву об исполнении приговоров в отношении осужденных к ВМН, содержащихся в тюрьмах западных областей БССР"¹⁵.

У пачатку вайны такі дакумент развязаў рукі ў адносінах да ўсіх катэгорый зняволеных.

У турме аказаўся і былы рэдактар "Нашай нівы" Аляксандр Уласаў. Пасля падзей 17 верасня ён з'явіўся ў мясцовай газеце ў Маладзечне, каб прапанаваць свае паслугі. Калі ён напісаў аўтабіяграфію, у якой расказаў аб сваім удзеле ў беларускім нацыянальным руху, яго накіравалі ў органы НКУС, дзе ён і быў арыштаваны. А. Уласаў памёр у Марыйскай АССР па дарозе ў лагер¹⁶.

У красавіку 1940 года з Вілейкі ў Казахстан была выслана беларуская паэтэса Наталля Арсеньева. У архівах захаваліся два, на погляд аўтара, цікавыя дакументы, якія датычацца гэтай падзеі.

Пісьмо сакратара Вілейскага абкама КП(б)Б М. Клімковіча:

"Секретарю ЦК КП(б)Б тов. Пономаренко

В середине апреля из Вилейки была выслана вместе с двумя детьми белорусская поэтесса Арсеньева-Кушель Наталья Алексеевна, по-видимому, как жена бывшего польского офицера. Судя по ее творчеству, которое никогда не было направлено против народа, против советской власти еще во время польской оккупации (а творчество в советское время было, безусловно, и искренне советским), судя по ее работе в газете, по отношению к делу, к людям — здесь могла произойти и ошибка, которая лишает белорусскую литературу очень культурного поэта-лирика, а западную белорусскую поэзию почти одной четверти. Если она была замешана каким-либо образом в предосудительных делах, тогда, конечно, высылка ее — дело вполне естественное и о ней жалеть нечего. Если же она выслана только как жена офицера, то, по всей вероятности, можно было бы и не применять такой меры, сохранив ее для литературы.

Просьба к вам, тов. Пономаренко, затребовать материалы об Арсеньевой и, ознакомившись с ними, решить, не будет ли целесообразным и возможным вернуть ее.

М. Климкович

26.IV.40 г."¹⁷.

На пісьме рэзалюцыя П. К. Панамарэнкі:

"Тов. Цанава! Надо было посоветоваться с нами. Прошу Ваше мнение.

Пономаренко

28.IV.1940 г."¹⁸

4 ліпеня Л. Ф. Цанава дае адказ:

"Т. Пономаренко лично

г. Минск

Кушель Наталья Алексеевна — литературный псевдоним "Арсеньева" — жена кадрового офицера бывшей польской армии.

Муж ее — Кушель Франц Викентьевич, 1895 г. рожд., служил офицером в бывшей польской армии в течение 18 лет, в последнее время в чине капитана.

В настоящее время Кушель Франц Викентьевич находится в Старобельских лагерях военнопленных.

На основании этих данных Кушель Н. А. была выселена 13 апреля 1940 года.

Со своей стороны считаю, что возвращать ее на жительство в г. Вилейку нежелательно.

**Народный комиссар
внутренних дел**

Л. ЦАНАВА¹⁹.

Больш года знаходзілася беларуская паэтэса Н. Арсеньева з двума дзецьмі на высылцы ў Казахстане.

У патэнцыяльныя "воратні народа" была залічана значная частка былых удзельнікаў камуністычнага падполля, членаў КПП, КПЗБ, КПЗУ. Гэта было звязана з тым, што яшчэ ў 1938 годзе неабгрунтаваным рашэннем Камінтэрна КПП і ўваходзіўшыя ў яе склад КПЗБ і КПЗУ былі распушчаны як быццам бы правакатарскія арганізацыі, папаўшыя пад кантроль польскай палітычнай паліцыі (дэфензівы). У сувязі з гэтым некаторыя члены КПЗБ былі арыштаваны. Так, напрыклад, былы член КПЗБ М. С. Пятровіч быў асуджаны Асобай нарадай НКУС БССР на 5 гадоў як "сацыяльна-небяспечны элемент" за тое, што даў згоду балаціравацца ў дэпутаты Вярхоўнага Савета БССР без санкцыі райкама партыі²⁰.

Тых жа, хто застаўся на свабодзе, не прымалі ў ВКП(б). І толькі ў кастрычніку 1940 года спецыяльнай пастановай ЦК ВКП(б) быў дадзены дазвол аб прыёме ў партыю на агульных падставах пры ўмове дачы рэкамендацыі пяццю членамі ВКП(б), а затым 11 красавіка 1941 года была прынята Пастанова ЦК КП(б)Б "Аб падрыхтоўцы спраў і разглядзе заяў на пераводу ў ВКП(б) былых членаў Кампартыі Польшчы, Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны". Да пачатку вайны²¹ 46 былых членаў КПП, КПЗБ і КПЗУ былі адноўлены ў партыі. Так, напрыклад, Бюро ЦК КП(б)Б толькі 12 мая 1941 года прыняло рашэнне аб пераводзе ў члены ВКП(б) С. О. Прытыцкага, залічыўшы яму партыйны стаж са снежня 1932 года, аднак указаўшы перапынак у партста-

жы з 1938 па май 1941 года²². У маі 1941 года С. О. Прытыцкі працаваў намеснікам старшыні Беластоцкага аблвыканкама.

У першыя ж дні ўстанаўлення савецкай улады на заходніх тэрыторыях зноў узнікла на гарызонце пытанне аб "раскулачванні" найбольш заможных сялян. З гэтай нагоды ЦК КП(б)Б была падрыхтавана асобная інфармацыя "Аб кулаку". Прывядзём некаторыя фрагменты з гэтага дакумента:

"Большой интерес представляют данные, собранные Белостокским обкомом КП(б)Б. В настоящее время, согласно этим данным, в Белостокской области имеет свыше 20 гектар[ов] земли 10 971 хозяйство. Причем произведено негласное выборочное обследование экономической мощности этих хозяйств.

Согласно статистике и этим выборочным данным, хозяйства, имеющие свыше 20 гектаров земли, как правило, применяют наемную силу, имеют 3—4 лошади, от 3 и до 15 коров, мелкий скот, крупный сельскохозяйственный инвентарь и т.д., т.е. являются кулацкими хозяйствами.

Однако следует иметь в виду, что некоторое число кулацких хозяйств встречается и среди имеющих ниже 20 гектаров — 13, 15, 17 гектаров, они имеют много скота и постоянное применение наемной рабочей силы. И наоборот, некоторое число хозяйств имеется с землей выше 20 гектаров, не применяющих наемную рабочую силу, многосемейные, которые могут быть отнесены к зажиточным середнякам.

Для Полесской области количество земли не может служить показателем экономической мощности хозяйства, так как большинство земель являются непахотными, неудобными.

На основании изучения статистики, выборочного обследования и данных наших органов в Западной Белоруссии, число кулацких хозяйств исчисляется в пределах от 35 до 40 тыс., включая и середняков, без осадников 30—35 тыс.

Как уже указано, кулацкие хозяйства достаточно мощные, в особенности в Белостокской и Вилейской областях. Земли они имеют от 20 и до 60 гектаров, а иногда и выше, скота — от 3 до 15, а иногда и выше. По количеству применяемой наемной рабочей силы — батраков, иногда во многих случаях эти хозяйства переросли в мелкопомещичьи хозяйства, применяя 15—20 постоянных батраков. Эти хозяйства обладают запасами хлеба, во многих случаях в необмолоченном виде за один-два года, и в более редких случаях за три года. Ведут себя активно — контрреволюционно. Прекрасно знают о лозунге — ликвидация кулачества на базе сплошной коллективизации по опыту Советского Союза — и дают себе ясный отчет, что это представляет для них. Поэтому сейчас уже, после периода некоторой растерянности, начинают выступать активно против колхозов и против всех мероприятий партийных, советских органов, крестьянских комитетов и т. д. Отмечается это многочисленными выступлениями, начавшимися появляться террористическими актами против сельского актива, появ-

лением противоколхозных листовок и т. д. Наряду с этим усиленно сбрасывается скот, продают и режут. Нарезали столько для себя, что в результате недостатка соли мясо гниет, и на рынке, несмотря на общую нивелировку цен, мясо держится по большинству мест не более 2 рубл. за килограмм. Обладая большими запасами хлеба и сена, продавать хлеб, сено или скот нашим заготовительным организациям отказываются категорически и даже издеваются. Имея сотни пудов хлеба и сена, на предложение продать отвечают: "Хорошо, если уже вам так нужно, полпуда хлеба я вам продам и пудов пять сена". Причем заламывают такие цены, которые превосходят далеко даже рыночные.

Имея такую материальную базу, влияют на некоторую часть середняка. Последнее характерно для Белостокской области, в ряде мест которой преобладает середняк-поляк, где наряду с классовыми моментами имеются моменты польского национализма. В уездах же Пинской и Барановичской областей, и во многих уездах Вилейской области, кулак никакого влияния на середняков и бедняков не имеет. Наоборот, в этих областях беднота и середняки настойчиво требуют раздела земель кулаков между всеми крестьянами по подушному принципу, т.е. требуют передела земли.

Что же касается осадников, хозяйства которых являются сплошь кулацкими, и лесной стражи, хозяйства которых тоже в абсолютном большинстве являются кулацкими, крестьяне готовы их уничтожить в любой момент, что в некоторых местах уже и сделано, так как крестьянство от них натерпелось и справедливо видит в них агентов бывшего польского государства. Требование о ликвидации осадничьих и лесной стражи хозяйств является поголовным²³.

Як бачна з даследавання, асноўная "ўвага" на тэрыторыі Заходняй Беларусі ў перадавае гадзі ўдзялялася рэпрэсіям у адміністрацыйным парадку. Аб гэтым гавораць лічбы і факты, прыведзеныя вышэй. Але судовыя і несудовыя органы ўсіх рангаў не забывалі шукаць і другіх "ворагаў народа". Як сведчаць дакументы, выяўленне іх ішло паступова і планамерна. Так, па стану на 15 кастрычніка 1939 года было арыштавана 3535 чалавек, якія не былі пажаданы новай уладзе. Сярод іх:

"1) Крупных представителей из помещиков, князей, дворян и капиталистов, подозреваемых в шпионаже, — 389 чел.

2) Реакционных представителей правительственной администрации:

а) воевод, старост, их заместителей, бургомистров и их помощников — 354 чел.;

б) руководителей местных органов полиции, жандармерии, пограничной охраны и 2-го отдела Польского Генштаба — 648 чел.

3) руководителей и активных членов контрреволюционных партий — 348 чел.

4) бандитов — 108 чел.

- 5) кулаков, бежавших из СССР в Польшу и связанных с польской разведкой, — 74 чел.
- 6) агентов польской разведки и провокаторов — 409 чел.
- 7) участников белогвардейской монархической организации — 28 чел.
- 8) агентов полиции — 398 чел.
- 9) осадников, связанных с польской разведкой, — 117 чел.
- 10) агентов германской разведки — 3 чел.
- 11) обвиняемых в шпионаже — 392 чел.
- 12) прочий контрреволюционный элемент — 267 чел.

Справка: по Новогрудскому воеводству сведения о количестве арестованных включены на 12.10, по Пинскому — на 14.10²⁴

Па стану на 22 кастрычніка 1939 года агульная колькасць арыштаваных узрасла ўжо да 4315 чалавек²⁵. Як правіла, справы на арыштаваных за контррэвалюцыйныя злачынствы разглядаліся несудовымі органамі, а толькі невялікая іх частка разглядалася ва ўстаноўленым парадку праз суды. Так, напрыклад, у I паўгоддзі 1940 года Вярхоўным судом БССР разгледжана 67 спраў, паступіўшых з пяці заходніх абласцей Беларусі²⁶, у II паўгоддзі — 58²⁷. Рэпрэсіі супраць насельніцтва заходняй часткі Беларусі прадаўжаліся да самага пачатку Вялікай Айчыннай вайны.

Другая хваля рэпрэсій супраць жыхароў заходніх тэрыторый Беларусі пракацілася ў другой палове 40 — пачатку 50-ых гадоў. Самым цяжкім і пашыраным абвінавачваннем гэтага перыяду было супрацоўніцтва з немцамі ў гады вайны. Сапраўды, было няма і такіх. Але ярлык з такой афарбоўкай "ворага народа" мог таксама вельмі лёгка атрымаць грамадзянін, які ў час вайны застаўся на акупіраванай тэрыторыі.

Пачалі лічыцца вялікімі злачынствамі і адпаведна карацца дэзерцірства са школ ФЗН, самавольны адыход і спазненне на працу, пазбяганне працоўнай павіннасці і інш. Юрыдычнай падставай рэпрэсій быў Указ Прэзідыума Вярхоўнага Савета СССР ад 28 снежня 1940 г. "Аб адказнасці навучэнцаў рамесных, чыгуначных вучылішчаў і школ ФЗН за парушэнне дысцыпліны і за самавольны адыход з вучылішча (школы)"²⁸. Ахвярамі Указа найперш сталі падлеткі. Падпісаны Старшынёй Прэзідыума Вярхоўнага Савета СССР М. І. Калініным, Указ прадугледжваў, што за названыя вышэй "злачынствы" вінаватых можна было накіроўваць у працоўныя калоніі і трымаць там да аднаго года.

Праз 2 тыдні як дадатак да гэтага Указа выйшаў загад № 250 наркама ўнутраных спраў СССР Л. П. Берыі. Наркам "клапаціўся" пра дзяцей, загадваючы трымаць іх у калоніях, прыёмніках-размеркавальніках НКУС і г. д. асобна ад іншых пакараных. Начальніку ГУЛАГа Народнага камісарыята ўнутраных спраў СССР Чарнышову прадпісвалася да 1 лютага 1941 г. стварыць 15 спецыяльных калоній, каб размясціць там асуджаных паводле Указа ад 28 снежня 1940 г. і арганізаваць з імі "навучальна-выхаваўчую" і вытворчую дзейнасць²⁹.

У Заходняй Беларусі наборы-мабілізацыі ў рамесныя, чыгунач-

ныя вучылішчы, у школы ФЗН пачаліся пасля Вялікай Айчыннай вайны. Тых, хто не мог па розных прычынах вучыцца ў гэтых установах, абвінавачвалі ў "злачынствах", прадугледжаных Указам.

Затым успомнілі і пра тых, у каго было больш дзесяці гектараў зямлі ці хто служыў у арміі генерала Андэрска.

Зноў пайшло масавае перасяленне сялянства ў глыбінныя раёны СССР. Гэты цяжар прынялі на сябе ў Беларусі яе заходнія раёны. З усходняй часткі ўсіх ужо выселілі ў 30-ыя гады. Першая пасляваенная аперацыя па перасяленню праходзіла з 2 чэрвеня па 2 жніўня 1951 года. За гэты перыяд ва Усольскі, Чарамхоўскі, Галумецкі, Альхонскі раёны Іркуцкай вобласці пад нагляд органаў МДБ было выселена 1024 сям'і (каля 4000 чалавек), а маёмасць іх канфіскавана. Якія ж злачынствы здзейснілі гэтыя людзі? У пастанове Асобай нарады пры міністры дзяржаўнай бяспекі Саюза СССР толькі два матывы іх прыцягнення да адказнасці: служыў у арміі Андэрска ці ўдзельнік нелегальнай секты іегавістаў³⁰.

У красавіку 1952 года адбылося другое пасляваеннае масавае высяленне "ворагаў народа" з заходнебеларускіх земляў. І, на шчасце, калі можна так сказаць, апошняе. Калі папярэднія высяленні (чатыры даваенныя і 1951 года) праводзіліся органамі НКУС у адпаведнасці з пастановамі СНК ці СМ СССР, то высяленне 1952 года было арганізавана з санкцыі СМ СССР у адпаведнасці з Пастановай Савета Міністраў БССР № 436 ад 7 красавіка 1952 года. Прывядзём гэты дакумент поўнасцю:

"Постановление Совета Министров БССР
№ 436 от 7 апреля 1952 г.

**О РАССМОТРЕНИИ СПИСКОВ КУЛАЦКИХ ХОЗЯЙСТВ,
представленных исполкомами Полоцкого,
Пинского, Молодечненского, Гродненского,
Барановичского, Брестского обласных Советов
депутатов трудящихся**

Совет Министров БССР постановляет:

1. Выселить из Полоцкой, Пинской, Молодечненской, Гродненской, Барановичской, Брестской областей в отдаленные районы Советского Союза кулаков с семьями, враждебно действующих против колхозов, согласно приложениям № 1 и 1-а.

2. Поручить М.Г.Б. БССР перечисленных в приложениях № 1 и 1-а лиц, подлежащих выселению, выехавших из прежних мест жительства в другие области Советского Союза и скрывающихся на территории БССР, разыскать и выселить в соответствии с пунктом 1 настоящего постановления.

3. Перечисленных в приложениях № 1 и 1-а глав и отдельных членов кулацких семей, отбывающих срок наказания по суду за различные преступления, в соответствии с Указом ВС СССР от 11 марта 1952 года № 118/1 по истечении срока наказания направлять этапом на спецпоселение под надзор ор-

ганов Министерства Государственной Безопасности СССР по месту жительства их семей.

4. Оставить на прежних местах жительства кулацкие семьи и отдельных членов семей кулаков ввиду их престарелости и нетрудоспособности, согласно приложению № 2.

5. Не выселять из пределов области кулацкие семьи, в составе которых имеются члены семей, служившие в период Отечественной войны или служащие в настоящее время в СА, активно участвовавшие в партизанском движении или имеющие другие заслуги перед государством.

6. Предложить исполкомам областных Советов депутатов трудящихся пересмотреть кулацкие хозяйства на предмет исключения их из списков кулаков, согласно приложению № 4.

7. Установить, что все оставшееся имущество выселенных кулаков принимается исполкомами районных Советов депутатов трудящихся.

*Председатель Совета Министров
Белорусской ССР
Управляющий делами
Совета Министров*

А. КЛЕЩЕЕВ

*И. КАРНЯКОВ*³¹

Спісы людзей на гэтае высяленне складаліся райвыканкамамі з вядомымі атрыбутамі, што гаспадарка аднесена да ліку кулацкіх, з дакладным пералікам колькасці гектараў зямлі, коней, кароў, авечак, свіней, пчоласем'яў, дробнай жывёлы, сельскагаспадарчых машын і г. д. На гэты раз 1065 сем'яў агульнай колькасцю каля 5000 чалавек былі па этапу адпраўлены на спецпасяленне³².

Такім чынам, у 1939—1941 гг. і ў пасляваенны перыяд за шэсць масавых "аперацый", улічваючы перасяленне бежанцаў з тэрыторыі акупіраванай Польшчы, з Заходняй Беларусі было выселена ў глыбінныя і паўночныя раёны СССР звыш 130 тысяч чалавек, больш 30 тысяч былі прыцягнуты да адказнасці судовымі і несудовымі органамі. Афіцыйная лічба рэпрэсіраваных у адміністрацыйным парадку на тэрыторыі Заходняй Беларусі ў перадаенныя і пасляваенныя гады — 87 729 чалавек. Гэта ніяк не стасуецца з лічбай у 400 тысяч ахвяр палітычных рэпрэсій у Заходняй Беларусі, якую называлі ў друку без усякіх аргументаў і дакументальных матэрыялаў і А. Карпюк, і М. Іваноў³³.

Па нацыянальнаму складу сярод рэпрэсіраваных жыхароў Заходняй Беларусі пераважалі асобы польскай нацыянальнасці, якім у асноўным інкрымінаваліся сувязі з былымі польскімі ўладамі і антысавецкая агітацыя.

Праваахоўнымі органамі прымяняліся ў асноўным выпрабаваныя метады прымянення рэпрэсій: прыцягненне да адказнасці за контррэвалюцыйныя злачынствы, антысавецкую агітацыю, шпіянаж ці масавае раскулачванне, якое заканчвалася ссылкай, высылкай ці накіраваннем на спецпасяленне.

Рэпрэсіі праводзіліся органамі НКУС пры актыўным удзеле, падтрымцы і дапамозе партыйных і савецкіх органаў.

У выніку ад рэпрэсій пацярпелі розныя катэгорыі грамадзян,

але ў першую чаргу сялянства і інтэлігенцыя. Сярод пацярпеўшых у большасці сваёй сціплыя, даверлівыя, памяркоўныя людзі, працаўнікі, якія ні ў чым не былі вінаваты, але і нічога не маглі проціпаставіць адладжанай рэпрэсіўнай машыне таталітарнай сістэмы.

У наступным раздзеле на прыкладзе даваенных рэпрэсій у Вілейскай вобласці і пасляваенных у Маладзечанскай вобласці чытачу будзе прадастаўлена магчымасць больш поўна пазнаёміцца з тэхналогіяй рэпрэсій і адчуць, колькі слёз, колькі гора людскога яны прынеслі.

ЛЁСЫ ЛЮДСКІЯ

Паход Чырвонай Арміі на захад 17 верасня 1939 года прывёў да ўстанаўлення савецкай улады і на Вілейшчыне. Але не толькі жаданае вызваленне прыйшло на старажытную вілейскую зямлю, якога сапраўды чакала насельніцтва. Мусіць, ніхто ў той час нават і не задумваўся, колькі пакалечаных лёсаў людскіх прынясе таксама гэтая вызваленчая місія. Толькі ў спісе прыцягнутых да адказнасці Асобай нарадай НКУС Вілейскай вобласці па стану на 25 снежня 1940 года — 1603 чалавекі.

Ужо 2 лістапада 1939 года была арыштавана Я. І. Міхайлоц — хатняя гаспадыня, маці траіх маленькіх дзяцей, "за вядзенне нацыяналістычнай агітацыі супраць савецкай улады і Чырвонай Арміі" на агульным сходзе грамадзян мястэчка Жупраны.

Вось як растлумачвае гэта яе муж:

"Моя жена до сего времени никакого участия никогда в общественной жизни не принимала, под судом никогда не стояла и, когда нашлась на митинге, думала, что может говорить, что только вздумается, поэтому совсем бессознательно сказала несколько слов, за которые привлечена к судебной ответственности".

Ваенны трыбунал г. Ашмяны асудзіў Я. І. Міхайлоц да 3 гадоў прымусовых работ. Вось так пачыналася на Вілейшчыне дэмакратыя і свабода слова.

Але асноўная ўвага была накіравана на барацьбу з "контррэвалюцыйнымі арганізацыямі". На працягу 1939—1941 гг. былі "раскрыты" і "ліквідаваны" "контррэвалюцыйная арганізацыя ОЗОН" у Пастаўскім павеце, "Польская вайсковая арганізацыя" ў Ашмянскім павеце, а таксама шэраг больш дробных "шкодніцкіх, нацыянал-фашысцкіх, паўстанцкіх арганізацый"² ці "контррэвалюцыйных" арганізацый невядома якога накірунку, аб якіх расказваюць наступныя дакументы.

У пастанове ад 17 чэрвеня 1940 года аб прадаўжэнні тэрміну вядзення следства і ўтрымання пад вартай членаў «контррэвалюцыйнай» паўстанцкай арганізацыі м. Кабыльнік, у прыватнасці, гаворыцца:

"Я, ст. следователь УНКВД Вилейской области, сержант Гос. безопасности Лебедев, сего числа рассмотрев материалы

следственного дела за № 66777 по обвинению Писаренко Казимира Константиновича, Шалая Осипа Антоновича, Казакевича Антона Антоновича, Можейко Мечеслава Осиповича, Жук Иосифа Адамовича, Жук Ивана Адамовича, Тарулевича Чеслава Костантиновича, Вербицкого Франца Феликсовича, Муравского Болеслава Казимировича, Збрадыго Александра Петровича и Крыштафовича Адольфа Францевича по стст. 64, 70, 72, 22-120 и 76 УК БССР.

Н а ш е л:

17 апреля 1940 года в местечке Кобыльник Мядельского района была вскрыта и ликвидирована контрреволюционная повстанческая организация в составе: Писаренко К. К., Шалая О. А., Казакевича А. А., Можейко М. О., Жук И. А., Жук И. А., Тарулевича Ч. К., Вербицкого Ф. Ф., Муравского В. К., Збрадыго А. П. и Крыштафовича А. Ф.

По следственному делу за № 66777 все проходящие лица в качестве обвиняемых допрошены, часть из которых призналась в своей контрреволюционной повстанческой деятельности, а часть не призналась. Для изобличения неосознавших в их контрреволюционной повстанческой деятельности необходимо проделать ряд оперативных мероприятий, а именно: провести очные ставки и допросить свидетелей, для чего необходимо время, а срок ведения следствия и содержания под стражей обвиняемых истек, поэтому, руководствуясь статьей 159 УПК БССР,

П о с т а н о в и л:

- Возбудить ходатайство перед прокурором по спец. делам Вилейской области о продлении срока ведения следствия и содержания под стражей обвиняемых: Писаренко, Шалая, Казакевича, Можейко, Жук А. И., Жук А. И., Тарулевича, Вербицкого, Муравского, Збрадыго и Крыштафовича А. Ф. сроком на один месяц, т. е. с 17 июня 1940 года по 17 июля 1940 года.

Ходатайство возбуждается впервые.

Ст. следователь УНКВД

Сержант Гос. безопасности

Согласен Нач. след. части УНКВД

Лейтенант Госбезопасности

(ЛЕБЕДЕВ)

(СОСНОВ)"³.

Пасля таго як хадайніцтва старшага следчага УНКУС Лебедзева было задаволена, неабходныя " доказы віны " членаў Кабыльніцкай "контррэвалюцыйнай паўстанцкай" арганізацыі, відаць, былі сабраны, як ні спрабавалі сваякі асуджаных даказаць невінаватасць сваіх блізкіх.

Вось ліст бацькі аднаго з членаў гэтай арганізацыі Тарулевіча К. К., заручаны подпісамі 50 аднасяльчан.

"Тов. прокурору при Областной
Юстиции Вилейской области
Гражданина Тарулевича Константина
Константиновича, проживающего
в м. Кобыльники
Кобыльникского с/Совета

ЗАЯВЛЕНИЕ

17 апреля сего года по распоряжению надлежащих властей родной сын мой Тарулевич Чеслав Константинович арестован и заключен под стражу, по какой именно причине, мне неизвестно, а равно неизвестно, за кем числится содержанием и по какому постановлению приняты меры пресечения о заключении моего сына под стражу. При этом присовокупляю, что вышеупомянутый сын мой Тарулевич Чеслав Константинович, имеющий от роду 18 лет, при бывшей оккупационной польской власти ни в каких партиях и организациях не состоял и политикой никакой не занимался, а только с самых малых дней занимался физическим трудом как чернорабочий, работая поденно у кулаков и других за кусок хлеба, ибо происходящий из батраков, не имеющий своей земли ни одного гектара, с живого инвентаря тоже ничего не имеется: ни коровы, ни лошади, а также и мелкого скота. Семья моя состоит из меня, имеющего 50 лет, жены 48 лет, сына 14 лет и дочерей 16 лет и 12 лет. Со дня ареста сына моего в семействе моем произошел видный тяжелый материальный удар, а это потому, что лишены самой помощи как единственного работника в семействе, в нашем горемычном житье, о котором подробно говорить не стану.

А посему прошу товарища прокурора областной юстиции сделать соответствующие распоряжения об освобождении сына моего как невиновно терпящего.

Излагающий заявление
30/IV.1940.

КОНСТАНТИН ТАРУЛЕВИЧ

Изложенные обстоятельства в заявлении удостоверяем своими собственноручными подписями⁴.

Аб фальсіфікацыі, аб надуманасці такіх спраў сведчыць і ліст сялян маёнтка Шэкелева Пінскай воласці ў абарону Мацулевіча Генрыха, таксама члена яшчэ адной "контррэвалюцыйнай" арганізацыі, быццам бы рыхтаваўшай узброенае паўстанне супраць савецкай улады.

"УДОСТОВЕРЕНИЕ

Мы, нижеподписавшиеся граждане, сим удостоверяем, что Мацулевича Генриха Иосифовича знаем от малых лет, что происходит он из бедного рабоче-трудящегося семейства, ра-

ботающего в имении Шепелево. Мацулевич Генрих все время находился дома, никакими подозрительными действиями не занимался, сейчас имеет всего 18 лет, поэтому как неполного возраста не мог заниматься какими-либо важнейшими политическими делами.

Мацулевича Генриха вообще одобряем и удостоверяем, что он не вреден для Советского Союза, в чем собственноручно подписываемся 2 декабря 1939 года (подтверждается 51 подписью)⁵.

А вось справа Гарадоцкай "контррэвалюцыйнай арганізацыі".

Яе ўдзельнікі — 4 жыхары Радашковіцкага раёна. На іх ліку рэальная справа — арганізацыя контррэвалюцыйнага выступлення на базарнай плошчы м. Гарадок Радашковіцкага раёна 26 сакавіка 1940 года. Не будзем галаслоўнымі: звернемся да дакумента. Перад вамі абвінаваўчае заключэнне.

"Утверждаю

Нач. УНКВД по Вилейской обл.

Капитан Госбезопасности

(Соколов)

" " июня 1940 г.

ОБВИНИТЕЛЬНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ

По следственному делу № 56756 по обвинению: Дараховича Андрея Леонтьевича, Ненартовича Владимира Антоновича, Квятковского Ивана Ивановича, Продухо Петра Петровича по ст. 72 "б" УК БССР.

25 апреля 1940 года Радошковичским РО НКВД арестованы Дарахович Андрей Леонтьевич, Ненартович Владимир Антонович, Квятковский Иван Иванович, Продухо Петр Петрович.

Произведенным по делу расследованием установлено, что Дарахович Андрей Леонтьевич является инвалидом США, откуда до прихода Красной Армии на территорию Западной Белоруссии получал 60 долларов в месяц, имел 47 га земли, 4 лошади, 12 коров, эксплуатировал крестьян, состоял членом контрреволюционной организации "Пулка Рольничья". Ненартович Владимир Антонович является сыном крупного землевладельца-эксплуататора. При установлении советской власти на территории Западной Белоруссии производил контрреволюционную работу. 26 марта 1940 г. на базаре м. Городок Радошковичского р-на работники Городковского сельпо у граждан, имеющих более 16 кг льноволокна, начали отбирать его и отправлять на базу Городковского сельпо. Контрреволюционные элементы Дарахович Андрей Леонтьевич, Ненартович Владимир Антонович, Продухо Петр Петрович, Квятковский Иван Иванович использовали этот момент в провокационных

целях для выступления против советской власти. Дарахович, Ненартович, Продухо, Квятковский организовали вокруг себя спекулянтов и ходили по базарной площади м. Городок с криками бить евреев, спасти Россию, выступать против советской власти.

На основании вышеизложенного

Дарахович Андрей Леонтьевич, 1890 года рождения, по национальности белорус, уроженец д. Петровщина Петровского с/Совета Радощковичского р-на, житель д. Кулеши Прончейковского с/Совета Радощковичского р-на, происхождения из крестьян, имеющих 10 га земли, 1 лошадь, 2 коровы, по соц. положению крестьянин, имеет 47 га земли, 2 лошади, 5 коров, грамотный, не судим.

Ненартович Владимир Антонович, 1919 года рождения, по национальности белорус, уроженец и житель м. Городок Радощковичского р-на, по происхождению из крестьян, крупный землевладелец, имеет 40 га земли, 3 лошади, 7 коров, грамотный, б/п, не судим.

Продухо Петр Петрович, 1923 года рождения, по национальности белорус, уроженец и житель м. Городок Радощковичского р-на, по происхождению из крестьян, имевших 6 га земли, 1 лошадь, 2 коровы, по соц. положению крестьянин, вместе с отцом имеет 6,5 га земли, 1 лошадь, 2 коровы, грамотный, б/п, не судим.

Квятковский Иван Иванович, 1920 года рождения, по национальности белорус, уроженец и житель м. Городок Радощковичского р-на, происхождения из крестьян, имевших 7 га земли, 1 корову, грамотный, б/п, не судим.

Обвиняются

в том, что они являются активными участниками контрреволюционного выступления на базарной площади м. Городок Радощковичского р-на 26 марта 1940 года, призывали бить евреев и выступать против советской власти, т. е. совершили преступления, предусмотренные ст. 72 "б" УК БССР.

Допрошенные в качестве обвиняемых Дарахович Андрей Леонтьевич, Ненартович Владимир Антонович, Продухо Петр Петрович, Квятковский Иван Иванович виновными себя не признали, но изобличаются показаниями свидетелей Рудмана Лейбы Абрамовича, Изыгзона Абрама Ицковича, Шапира Абрама Шаевича, Дыкштэйна Вули Матусевича и др.

Следственное дело № 56756 по обвинению Дараховича Андрея Леонтьевича, Ненартовича Владимира Антоновича, Продухо Петра Петровича, Квятковского Ивана Ивановича считать законченным и направить на рассмотрение Особого Сопещения НКВД СССР.

Арестованных Дараховича Андрея Леонтьевича, Ненартовича Владимира Антоновича, Продухо Петра Петровича, Квятковского Ивана Ивановича с дальнейшим содержанием под

стражей с сего числа перечислить за Особым Совещанием при НКВД СССР.

Обвинительное заключение составлено 21 июня 1940 года в г. Радошковичи.

Оперуполномоченный
Радошковичского РО НКВД

(ШЕРШНЕВ)

Согласен:

Нач. Радошковичского РО НКВД

Сержант Госбезопасности

(ПУШИСТОВ)

СПРАВКА:

1. Вещественных доказательств по делу нет.
2. Арестованные Дарахович Андрей Леонтьевич, Ненартович Владимир Антонович, Продухо Петр Петрович, Квятковский Иван Иванович с 25 апреля 1940 года содержатся под стражей в Молодечненской тюрьме № 933 гор. Молодечно.

Оперуполномоченный
Радошковичского РО НКВД

(ШЕРШНЕВ)" 6.

Вось за такое "контррэвалюцыйнае" выступленне яго ўдзельнікі атрымалі па 8 гадоў ППЛ.

"Злачынства" і пакаранне несутразмерныя, таму так кранаюць пісьмы сваякоў "контры" ў іх спробах дастукацца ў высокія інстанцыі, каб знайсці праўду.

З пісьма маці У. А. Ненартовіча:

"Гражданину Прокурору
по специальным делам
Вилейской облпрокуратуры
от Ядвиги Ненартович,
прож. в м. Городок
Радошковичского р-на
Вилейской обл.

ЗАЯВЛЕНИЕ

Сего дня получила от Вас письменное сообщение за № 3329 по делу сына моего Владимира Антоновича Ненартовича, в котором Вы сообщаете, что нет никаких оснований рассматривать дело сына. Гражданин прокурор! Прошу отпустить пару минут и поделиться с моим горем, которое до гроба клонит меня в материнских мечтах о безвинно заключенном сыне. Кажется, не ошибаюсь и не ошибочно понимаю Вас Человеком, Отцом и Хозяином правды вверенной Вам области. Вы как хранитель закона Советского Союза в силах и возможности подавить ложь всякую, и ту, на фундаменте которой сын мой остался заключенным. Я, бедная чувстви-

тельная мать, происхожу из бедной семьи, оставшись с детства сиротой, служила у кулаков, битая, руганая, в голоде и нищете, прошу Вас и уверена, что Вы добрый Прокурор, хранитель правды и закона Советского Союза:

1) Разрешите мне видеть Вас лично, рассказать и выяснить ложь, на основании которой сын мой остался арестован.

2) Вызовите меня в Вашу канцелярию на день и время Вам свободное.

3) О решении на сие заявление сообщите мне письменно.

Я. НЕНАРТОВИЧ⁴⁷

У бацькі Пятра Прадухі гора і надзея выліліся ў вершы, якія хоць і не з'яўляюцца класічным узорам, але пранікнуты верай у дапамогу Вялікага, Магутнага, Добрага, Роднага бацьку і правадыра — Сталіна.

«Великому Сталину
Москва, Кремль
Западная Белоруссия,
п/о Городок Вилейской обл.
Радомовичского р-на
Продухо Петр Михайлович,
отец осужденного
Продухо Петра Петровича

У Маскве падчас сабрання,
Ёсць шмат сведак,
Наш ацц, Вялікі Сталін,
Сказаў, помню, гэтак:
"Стукайце, і вам адчыняць;
Прасіце і дасца.
Як адно, так і другое,
Верце, што ўдасца".
Я, сыноч раллі і плуга
Беларускай вёскі,
За падставы просьбы стаўлю
Сказу адгалоскі
І на гэтай-та аснове
Смела, як да таты,
Пруся з просьбаю аб сыне,
Што папаў за краты.

ПРОСЬБА О ПОМИЛОВАНИИ

9 октября 1940 г. на особом совещании сын мой Продухо Петр Петрович, арестованный 25 апреля 1940 г., был осужден на восемь лет исправительно-трудовых лагерей и выслан на ст. Ерцево сев. жел. дор., ящ. 233/17.

Все мотивы, ставленные как мною, так и осужденным сы-

ном, не знаю, на каком основании, не были приняты следователем, и обвинение было вынесено только на основании показаний лиц, донесших на моего сына. Эти же лица, сделавшие донесение на моего сына, сами были виноваты перед властью за свой противозаконный поступок, а именно: 26 марта 1940 г. на вольном рынке в м.Городок они, или их мужья, начали насильно отнимать лен у купивших, не стесняясь количеством, платя цены государственные. Такое отнимание льна производилось еще в два предшествующих базарных дня. А в роковой день, предвидя на базаре бунт и недовольство населения при отнятии льна, вызвали себе в помощь пожарную охрану. За этот проступок, могущий довести население до погрома, им грозил суд, и они сложили вину на моего шестнадцатилетнего сына, как на подстрекателя.

Донос был сделан и на меня, будто бы я участвовал в одной из противобольшевистских армий, но они не знали, что во время борьбы за власть я находился в германском плену, а возвратившись, служил на почте телеграфистом и считался мобилизованным, призыву в Красную Армию не подлежал. Представленными мною документами вопрос обо мне был исчерпан. А если бы мне не удалось в течение 20 лет сохранить свой пленный документ, правда была бы на стороне доносителей и я был бы осужден. Это еще больше доказывает ложность доносов.

Сын мой родился 5 сентября 1932 г., от природы тихий и спокойный мальчик, никогда не вмешивающийся ни в какие авантюры, в чем представлено удостоверение в НКВД граждан м/Совета. В польскую гимназию сын не был принят, ибо являлся сыном бедняка-белоруса, неблагонадежного, учился за 100 км в г. Вильно в белорусской гимназии в 8-м классе, а в последнее время в Новогрудской белорусской средней школе, где был выбран заведующим интернатом. Ввиду переходного времени почта еще не принимала ни денег, ни посылок, и он в середине месяца марта приехал домой, желая экстерном окончить восьмилетку.

Я, его отец, имея 4 десятины плохой песчаной земли, 1 коня и 1 корову, с трудом учил сына в городе и за науку в белорусской школе подвергался вечному преследованию со стороны польских властей.

31/XII.1940 послал жалобу прокурору Союза с просьбой о пересмотре моего дела с опросом моих свидетелей или хотя всего местечка, но ответа не получил.

1/II.1941 и 13/III того же года посылал просьбу Великому Сталину, но также ответа ни на одно не получил. Что за причина, не знаю. Не получили в Москве моих просьб или по другим причинам, но я не могу получить никакого ответа.

Глубоко веря Вашим словам, сказанным на съезде в Москве: "Просите и будет дано", мы, родители, обращаемся к Вам, как к отцу народов всего мира. Вы только поймете боль роди-

телей, которые убеждены в невинности своего сына. А если бы даже этот в то время 16-летний ребенок и был виновен, то он за этот год уже вполне наказан.

Умоляюще и слезно просим о помиловании, тем более что он является единственным нашим ребенком, а мы уже в преклонных летах, и некому поддержать нас в старости.

О Сталин, Великий, Могучий!

Кто в мире сравнится с Тобой?

Не страшны Тебе грозны тучи,

Со всеми готовый на бой.

Ты сила, ты мощь, Солнце ясно.

Ты греешь в трескучий мороз.

Где ты есть, там жить так прекрасно,

Как будто сидишь среди роз.

Где бедные мучатся, плачут,

Без хлеба сидят, без работ.

Пусть красные только прискачут,

Все будет дано без забот.

Ты стонов и слезок неносишь,

Все муки, что зрело пшено,

В мгновение ока покосишь,

Тебе на то право дано.

Премудрый наш Вождь всенародный,

Ты всех угнетенных кумир,

Далеким, чужим ты как родной,

Тобою гордится весь мир:

Весь мир пролетарский загнанный,

Что в слезках купался века,

А ты залечил их все раны:

Сильна твоя воля, рука!

Вот к этой-то мощи всеильной

Подряд третью просьбу пишу,

Помиловать юношу-сына

Сердечно и слезно прошу.

Вот год, как стучусь во все двери,

К Великому третий разок.

И все без ответа, хоть веры.

Так много, что сдвинет возок.

Без сына я труп, я калека,

Сын — сердце, надежда моя.

Я выбился с сил за полвека,

Помиловать так прошу я!..

И буду просить, что есть силы,

Пока с горя, слез упаду,

Иль выпущен будет сын милый,

Иль сам я в тюрьму попаду.

П. ПРОДУХО, Е. ПРОДУХО⁸.

Вера ў вялікасць і ўсемагутнасць, дабрату і справядлівасць

Сталіна была апошняя надзея людзей. Да яго, Правадыра і Бацькі, а таксама да яго намеснікаў на гэтай зямлі — Калініна, Молатава, пракурораў усіх узроўняў, прадстаўнікоў савецкай улады звярталіся многія сваякі людзей, неабгрунтавана рэпрэсаваных па палітычных матывах.

Вось пісьмы іх жонак, маці, дзяцей. Два лісты пракурору Вілейскай вобласці ад жонкі І. Ф. Смольскага:

"Тов. Прокурору Вилейской области
Олимпия Ивановна Смольская,
Застенок Яценики Свирского р-на
Свирский с/с

ЗАЯВЛЕНИЕ

30 апреля 1940 г. был арестован мой муж Иосиф Иванович Смольский, 45 лет, и я не знаю, за какое преступление он арестован, потому что муж мой, как хозяин-бедняк, имеющий в том же застенке 3 гектара земли и семейство, состоящее из меня, жены, и 6 малолетних детей, не мог быть государственным преступником, который бы шел против советской власти, а наоборот, поддерживал эту власть всеми силами, потому что только за советской властью как бедняк получил должность государственного лесника, которая позволила ему иметь средства на удержание семьи, а сейчас, после его ареста, наша семья осталась без всяких средств для житья, потому что дети малолетние.

А потому убедительно прошу тов. Прокурора о скорейшем проведении следствия над моим мужем и вызволении его из-под ареста, потому что я как его жена твердо знаю, что он никаких преступлений государственных и гражданских не сделал, что, если нужно, могут засвидетельствовать жители нашего застенка и окрестных деревень и поселков.

Яценики, 4 мая 1940 г.
Olimpja Smolska".

"Товарищу Прокурору в г. Вилейке (тюрьма)
Олимпии Ивановны Смольской,
дер. Яценики Свирского р-на
Вилейской области

ЗАЯВЛЕНИЕ

Я, нижеподписавшаяся, прошу объяснить мне письменно, где находится мой муж Смольский Осип Иванович, который был арестован 30 апреля 1940 г. Некоторое время он находился в Вилейке (в тюрьме), теперь я не знаю, в этом же месте он или отослан в другое. Прошу письменно объяснить мне

это, так как я не могу лично прибыть в г. Вилейку. Пешком 70 км не могу пройти, имея слабое здоровье, ехать нечем, так как лошади не имею, а нанять подводу не на что. Нахожусь на 3 га всей земли с 8 душами семейства, без мужчины, с семью девочками.

Яценики, 30 августа 1940 г.
СМОЛЬСКАЯ О.

Пракурору Вілейскай вобласці ад маці М. В. Святкоўскага:

"В прокуратуру в Вилейке
Анна Казимировна Святковская,
проживающая в г. Докшицы,
ул. Ворошиловская, 21

ПРОШЕНИЕ

Вся тварь живая в мире чувствует и питает какую-то жалость к своим детям. И вот прошу областного Прокурора прислушаться к моей просьбе и оказать кой-какую помощь. Ведь я, мать, воспитывала своего детеныша в горе, в недостатке, и все же было жаль с ним расставаться.

И в настоящее время я не знаю ни дня ни ночи, омываю всю свою постель слезами. И тогда бы я была спокойна, если бы я хоть узнала про его местонахождение. Итак, всепокорнейше прошу, Уважаемый Прокурор, дайте совет, куда обращаться за содействием, если только в Вашем распоряжении его не было. Это из г. Докшиц, задержанный в день 1939 г. Николай Викентьевич Святковский. А просительница — его мать Анна Казимировна Святковская.

С большим нетерпением ожидаю ответа и думаю, что к торжественным праздникам 23-й годовщины возрадуюсь и я.

Докшицы, 30 октября" 10.

Розныя гэтыя пісьмы: граматныя і напісаныя рукой, зусім не прывыкшай да ручкі і паперы, жаласлівыя і дзелавыя. Часам яны выклікаюць слёзы, часам неразуменне. Але калі такі ліст, поўны гора і адчаю, напісаны дзіцячай рукой — становіцца страшна. І вельмі сорамна. Сорамна за тых бессардэчных людзей, якія прымусілі дзяцей так жорстка расплаціцца за рэальныя і выдуманя памылкі і злачынствы сваіх бацькоў. "Сын за бацьку не адказвае", — сказаў Вялікі Сталін і забраў бацькоў, дзяцінства, веру ў пяці хлопчыкаў Савасцьянаў, 9-гадовай Ганны Зэйгер, у траіх дзяцей Рамуальда Матусевіча і яшчэ ў вельмі многіх хлопчыкаў і дзяўчынак.

А яны звярталіся да яго са сваімі недзіцячымі праблемамі і горами:

"ПРОСЬБА К ВОЖДЮ,
Иосифу Виссарионовичу Сталину

Просим дорогого товарища Сталина.

Просим, чтобы нам посоветовал, как жить, потому что мы маленькие, а татку нашего забрали. А нас осталось пять маленьких мальчиков, мамаша больная, работать не может. Бабушка тоже старая, лет, может, 70. Весна подходит, а на земле нет кому работать. Дорогой Иосиф Виссарионович Сталин, просим мы Вас, руки, ноги целуем. И просим, может, как-нибудь сжалиться над нами, бедными сиротами, может бы, нам было можно вернуть своего татку. Дорогой наш Иосиф Виссарионович Сталин, просим прощения мы у Вас, может, что мы и не так написали.

Савостьян Левонтьевич "11".

"Годутишки,
26.1.1941 год.

ДОРОГОЙ ТОВАРИЩ СТАЛИН!

Мне девятый год. Меня зовут Анна Зейгер. Я ученица 3-го класса. Занимаюсь хорошо, по всем предметам отлично. Читаю очень много о тов. Сталине. И поэтому обращаюсь к тебе, дорогой отец, с большой просьбой, зная из книжек, что ты любишь детей и помогаешь им во всем. Помоги мне в нашей беде. Два месяца тому назад арестовали моего папочку, который являлся глав. врачом больницы гор. Поставы. И мы не знаем, за что. Как мне трудно дорогого папочки не видеть, и не известно, когда мы его увидим. У меня есть братик, которого зовут Иосиф, ему два годика, и он, бедный, тоскует и постоянно, как только открываются двери, кричит: "Папа". Мы остались совсем без денег, мама пока работу не получает. Страшно беспокоится, как сможет меня, братика и дедушку прокормить. На днях от огорчения умерла бабушка, мать папы. Дедушка стонет и плачет. Мамочка тоже постоянно плачет, по ночам не спит.

Дорогой, помоги нам, ты же такой хороший, добродушный. Мой папочка не виновен и должен пока так терпеть. Вчера мама поехала в Вилейку, там в тюрьме находится папочка. У меня сегодня выходной, и поэтому, имея весь день свободный, постановила обратиться к дорогому отцу Сталину.

Дорогой, любимый Сталин! С горячей просьбой прошу помочь в нашей беде и вернуть нам дорогого папочку. Зная, что дорогой тов. Сталин, так говорят нам учителя, никому из детей не отказывает в просьбе, дорогой, помоги и нам. Надеюсь, что, дорогой, любимый тов. Сталин, ответишь на мое письмо и поможешь нам. Я Тебя вечно буду любить и поста-

раюсь хорошо заниматься. Горячий привет шлем тебе, дорогой, любимый Сталин! Анна Зейгер.
Годутишки Б.С.С.Р. Ленинская, 3. Р-н Свенцянский. Папочка находится в Вилейке (област. тюрьма)"¹².

"Москва, т. Михаилу Ивановичу Калинин.
Чеслава Ромуальдовича Матусевича,
жителя села Еленовки
Кокшетауского р-на
Северо-Казахстанской обл.

ЗАЯВЛЕНИЕ

Мне от роду 10 лет. Научился я по-русски уже писать и читать, а ввиду очень тяжелого положения решил обратиться с просьбой. Дня 13 апреля с. г. вывезло нас (т. е. меня) НКВД, мою мать Леонарду Матусевич, брата Иреньуша 5 лет, сестренку Луцию 1 г. и бабушку 80 лет Елену Матусевич в Северо-Казахстан. Отца же нашего Ромуальда Матусевича вывезли 10.11 с. г. в неизвестном нам направлении, и до сих пор ничего о нем не знаем. Жили же мы в Западной Белоруссии, в Вилейской области Свирского р-на, хутор Нистанишки. Собственной земли мы не имели, так что отец купил кусок земли с помощью банка, и мы его выплачивали, но еще имели много долга. За что забрали и нас вывезли, нам неизвестно, нигде мой отец ни в каких организациях не участвовал.

Мать моя в продолжение этих 6 месяцев билась, чтобы нас прокормить, все, что имела с собой, уже продала, и теперь, с наступлением зимы, нет средств к дальнейшему существованию.

Просьба возвратить на Родину, где нам была бы возможность прожить. Там, среди родственников, не пропадешь. Вторая моя просьба — это возвратить нам нашего отца, нашего кормителя. Вы наш опекун, и в вашей силе это сделать. Здесь же мы все погибнем с голоду. Пожалейте меня... граждан маленьких.

24.X.40 г.

Почта Еленовка.

Чеслав Матусевич "13.

Закончылася Вялікая Айчынная вайна. Але не многа часу было адведзена беларусу на аднаўленне разбуранай вайной гаспадаркі.

У другой палове 40 — пачатку 50-ых гадоў на вілейскі край, цяпер ужо Маладзечанскую вобласць, як і на ўсю тэрыторыю Заходняй Беларусі, накацілася другая хваля рэпрэсій. І цярпела не сыпаліся ў пасляваенныя гады супраць сялян Маладзечаншчыны. Гэта і нявыплата сельгаспадатку, сабатаж, дэзерцёрства са школ ФЗН, невыкананне планаў "трудгужповинности"...

Вось, напрыклад, пастанова ад 4 чэрвеня 1945 г. пра абвінавачанне Карась Ядвігі Міхайлаўны, 1928 года нараджэння, жыхаркі вёскі Вялікае Палачанскага сельсавета Маладзечанскага раёна. Народны следчы раённай пракуратуры юрыст 3-га класа Лучкін, "рассмотрев настоящее дело по обвинению Карась Ядвиги Михайловны и принимая во внимание наличие достаточных данных, изобличающих гр-ку Карась Я. М. в том, что, являясь ученицей школы ФЗО № 21 г. Первоуральска по призыву, на основании Указа Президиума Верховного Совета СССР от 2 октября 1940 г. "О государственных трудовых резервах", она 25 марта 1945 г. самовольно оставила школу ФЗО (дезертировала) и выехала к прежнему месту жительства в д. Великое Полочанского сельсовета Молодечненского района БССР, где скрывалась от властей по день ее ареста, а потому на основании стст. 128—129 Уголовно-Процессуального Кодекса БССР

Постановил

гр. Карась Ядвигу Михайловну привлечь в качестве обвиняемой по Указу от 28 декабря 1940 г."¹⁴

Аднак дзяўчыне пашанцавала, ёй не давялося адчуць на сабе "навучальна-выхаваўчы працэс" берыеўскіх спецкалоній, бо якраз трапіла пад амністыю ад 7 ліпеня 1945 г., і справа была спынена.

Цяжка караліся ў тыя часы такія "злачынствы", як "самавольны адыход з працы". Прыводзіцца цалкам "Пошукавае заданне" на грамадзянку З. В. Юдзіну.

"Прокуратура СССР

Прокурор Красногорского р-на

Свердловской обл.

20 октября 1947 г.

При заполнении сов. секретно

Начальнику РОМ

Ильянского р-на Вилейской области

981

РОЗЫСКОЕ ЗАДАНИЕ

На основании постановления следователя Красногорского района 29 октября 1947 г. прошу произвести розыск.

Сведения о разыскиваемом

Фамилия, имя, отчество разыскиваемого — Юдина Зинаида Васильевна. Год и место рождения — 1923 г., Вилейской обл., Ильянского р-на, д. Маливичи. Другие имеющиеся о ней сведения — не имеются. По задержании Юдиной арестовать ее и направить с настоящим розыскным заданием прокурору района по месту задержания.

Арест Юдиной мной санкционирован.

Об исполнении поставьте меня в известность.

*Прокурор Красногорского р-на
Свердловской обл.*

Юрист 3-го класса

*Подпись*¹⁵

Вядома ж, Зінаїду Юдзіну затрималі. У час допыту яна рассказвала: "С 1944 г. я работала на УАЗ в качестве разнорабочей, где проработала до 5 июня 1947 г. Я была отпущена в отпуск, по истечении которого должна была возвратиться на место прежней работы, но не возвратилась по той причине, что у меня мать одна, уже старая. Отец мой в 1944 г. также был мобилизован на трудовые работы и в настоящее время находится на Дальнем Востоке. Приехав домой, я вышла замуж"¹⁶.

Чытаючы гэты дакумент, міжвольна ловіш сябе на думцы, што, можа, гаворка тут ідзе не пра 40-ыя гады нашага стагоддзя, а пра Расію, у якой яшчэ не паспелі скасаваць прыгон...

Выратавала Зінаїду Юдзіну медыцынская даведка, дзе гаварылася, што "ў яе маецца цяжарнасць тэрмінам 24 тыдні і неўроз сэрца. Фізіпрацу выконваць не можа"¹⁷.

А вось яшчэ адзін узор такой справы. У жніўні 1948 г. пракуратура Крывіцкага раёна вырашала лёс Веры Машэнскай. Следчы зафіксаваў:

"Гр-ка Машенская (Чернявская) состояла на работе в шахте "Капитальная" гор. Нижний Тагил Свердловской обл. в должности уборщицы с сентября 1944 г. по 2 октября 1946 г., после чего дезертировала с производства и приехала на родину в д. Замошье Мильчанского с/с Кривичского р-на Молодечненской обл., где и проживала до ареста согласно розыскному заданию прокурора Руинского р-на гор. Н.Тагил Свердловской обл.

Гр-ку Машенскую (Чернявскую) Веру Тимофеевну, 1927 г. рождения, уроженку д. Замошье Мильчанского с/с Кривичского р-на, происходившую из крестьян, малограмотную, замужнюю, имеет одного сына 4 месяцев, не судимую, б/п, проживающую в дер.Солоное Мильчанского с/с Кривичского р-на, предать суду Кривичского р-на по Указу Президиума Верховного Совета СССР от 26 июня 1940 г.

Нар. следователь

*АНУШЕНКОВ*¹⁸

У архівах не захаваўся прыгавор Крывіцкага райнарсуда, аднак страшны сам факт: судзілі жанчыну, маці 4-месячнага дзіцяці, за тое, што самавольна пакінула "адказную" працу прыбіральшчыцы!

Прыгонніцкія карані і ў той катэгорыі спраў, што датычаць абвінавачання грамадзян паводле арт. 94 КК БССР — "за злоснае ўхіленне ад выезду на лесараспрацоўкі і лесавывазкі". Прыклад таму — справа аб злачыннай дзейнасці "Друтель Ванды Владимировны, 1925 г. рождения, уроженки и жительницы хут. Вельбутово Крейванцевского с/с Ошмянского р-на, б/п, неза-

мужней, образ. 4 класса польской школы, происходит из крестьян-кулаков", якую асудзілі менавіта паводле артыкула 94.

15 кастрычніка 1947 г. В. У. Друцель атрымала як "глава кулацкаго хозяйства" (бацька быў хворы і непрацаздольны) мабілізацыйны квіток на лесавывазку ў Юрацішкаўскім раёне за асенне-зімовы сезон 1947/48 г. 150 кубаметраў лесу. Аднак да 1 студзеня 1948 г. Ванда Уладзіміраўна ўправілася вывезці толькі 12 кубаметраў.

Узяўшы пад увагу, што "при всем желании полной квартальной нормы я выполнить не могла, могла бы, возможно, выполнить немного больше чем 12 к/метров, так как лошадь у нас после ожеребления была худая и совершенно слабая, ехать в одну сторону 50 километров требовалось 2 дня, а оттуда хоть самой ее вези, были сломаны сани, сельсовет частично отвлекал неудачной организацией обозов для коллективной вывозки леса, но эти обозы никогда не собирались, тогда как я всегда выезжала, к тому же я женщина и по своему физическому состоянию не могла выполнить одинаково со здоровыми мужчинами", народны суд Ашмянскага раёна 31 студзеня 1948 г. пастанавіў пазбавіць волі В. У. Друцель тэрмінам на 3 гады, без пазбаўлення правоў і канфіскацыі маёмасці.

Аднак у касацыйным пратэсце пракурор Ашмянскага раёна юрыст 1-га класа Параня даводзіў, што жанчына заслугоўвае больш суровага пакарання.

13 лютага 1948 г. судовая калегія па крымінальных справах Маладзечанскага абласнога суда пастанавіла:

"Народный суд не учел личности (!) осужденной и важности невыполнения Друтель доведенного ей плана. Мера наказания определил не в соответствии с содеянным и санкцией ст. 94 ч. 3 УК БССР: такая мера наказания не обеспечивает борьбы с лицами, совершившими преступления по такой категории дел, как невыполнение плана лесовывозки.

О п р е д е л и л и:

Приговор народного суда Ошмянского района от 31 января 1948 г. отменить, дело для нового рассмотрения возвратить в тот же народный суд в другом составе"¹⁹.

19 сакавіка 1948 г. В. У. Друцель была асуджана на 8 гадоў пазбаўлення волі з канфіскацыяй маёмасці.

9 ліпеня 1948 г. Вярхоўны суд адмяніў гэты прысуд, і справу перадалі ў Маладзечанскі абласны суд для разгляду па першай інстанцыі.

13 снежня 1950 г. Маладзечанскі абласны суд пацвердзіў рашэнне нарсуда Ашмянскага раёна ад 19 сакавіка 1948 г. Так дзяўчына аказалася ў КАРЛАГу МУС СССР — на ст. Джэзказган Карагандзінскай вобласці.

Часам падобныя справы канчаліся яшчэ горш. Так было з Хрысцінай Патапаўнай Клюбанавай з вёскі Пузыры Пузыроўскага сельсавета Крывіцкага раёна, якую арыштавалі "за то, что она

отказалась от выполнения плана лесозаготовки, занималась агитацией с целью подрыва последнего".

"Произведенным по делу расследованием установлено, что Клюбанова Христина Потаповна, получив в течение трех дней — от 26 по 28 декабря 1944 г. — три наказа председателя сельсовета идти в лес вместе с другими гражданами д. Пузыри и выполнять план лесозаготовки, она до 1 декабря 1944 г. ни разу не вышла на работу, а, наоборот, занималась саботажем и агитацией с целью подрыва данного мероприятия. 28 ноября 1944 г., уходя из сельсовета, она при всех говорила: "20 лет, как я прожила в Советском Союзе, и не видела таких прав, это выдумал председатель сельсовета, он хочет заработать премию, я ему премию зарабатывать не буду и выполнять не буду и т. п.", что и вызвало недовольство жителями д. Пузыри, в результате чего последние отказались на общем собрании, проведенном 28 ноября, от быстрого выполнения планов лесозаготовок.

Допрошенная по делу в качестве обвиняемой, гр-ка Клюбанова Христина Потаповна в предъявленном ей обвинении по ст. 75 УК БССР виновной себя не признала и в оправдание себе добавила, что на работу она не шла, потому что она была разутая и не имела зимней одежды, а говорила при всех против выполнения планов лесозаготовок, потому что она была в расстроенном виде.

А потому, на основании вышеизложенного, гр-ка Клюбанова Христина Потаповна, 1896 г. рождения, урож. Витебской обл., Дубровенского р-на, Разсковского сельсовета, д. Михаиново, прож. в д. Пузыри Кривичского района Молодечненской обл., беспартийная, грамотная, по национальности русская, по происхождению из крестьян-бедняков, ранее не судима,

обвиняется

в том, что она отказалась от выполнения плана лесозаготовок, занималась саботажем и агитацией с целью подрыва последнего, т.е. в совершении преступлений, предусмотренных ст. 76 УК БССР.

*Пом. оперуполномоченного
Кривичского НКВД*

ЦИМЕРМАН.

Гербовая печать

Согласен.

*Зам. нач. Кривичского НКВД
ст. л-т милиции ЯКУНИЧЕВ*" 20

Што "давалі" за сабатаж і антысавецкую дзейнасць — ужо вядома. І, мусіць, несправядліва, што асуджаных паводле Указа 1940 г. не датычыць рэабілітацыя.

Не быў забыты і такі традыцыйны, добра зарэкамендаваўшы

сябе метады ў 20—30-ыя гады, як "раскулачванне", якое працягвалася да пачатку 50-ых гадоў. Годам "вялікага пералому" для заходнебеларускай вёскі стаў 1947 год. 6 верасня 1947 года Савет Міністраў рэспублікі прыняў Пастанову "Аб падатковым абкладанні кулацкіх гаспадарак заходніх абласцей БССР". На яе аснове выдаў сваю пастанову кожны раённы і абласны выканкам Заходняй Беларусі. Вось адзін з фрагментаў такога дакумента, прынятага Івянецкім райвыканкам.

"1. Обложение сельскохозяйственным налогом кулацких хозяйств на территории Ивенецкого района производится путем подбавок к облагаемым доходам всех источников в следующих размерах:

при доходе до 10 000 руб. — 20%,

при доходе свыше 10 000 руб. до 15 000 руб. — 30%,

при доходе свыше 15 000 руб. — 50%.

Все льготы, предусмотренные законом о сельскохозяйственном налоге, кулацким хозяйствам не предоставляются..."²¹.

І далей слова ў слова пераказваецца пастанова Савета Міністраў, дзе пералічваюцца прыкметы кулацкіх гаспадарак. Да іх адносіліся тыя, хто выкарыстоўваў наёмных рабочых (нават у сезон), атрымліваў даходы за выкарыстанне сельгасмашын, млыноў, маслабоек, купляў сельгаспрадукцыю ў другіх сялян і г. д.

А вось архіўны дакумент — рашэнне Маладзечанскага райвыканкама аб прызнанні сялянскай гаспадаркі кулацкай.

Адбывалася гэта так:

"С л у ш а л и: Об отнесении в списки кулацких хозяйств по Мяотскому сельсовету.

Рассмотрев предоставленный материал исполкомом Мяотского сельсовета об отнесении к кулацкому хозяйству гр. дер. Костюшки Мяотского сельсовета Молодечненского района Пахом Анны Адамовны, 1888 года рождения, семья состоит:

1. Пахом Мария Романовна, 1912 года рождения, невестка.

2. Пахом Антон Петрович, 1940 года рождения, внук.

3. Пахом Михаил Петрович, 1941 года рождения, внук.

В хозяйстве гр. Пахом Анны Адамовны имеется земля и имущество:

а) пашни — 7,95 га,

б) огорода — 0,04 га,

в) сада — 0,05 га,

г) луга — 5 га.

Из скота: 1 лошадь, 1 корова, 2 овцы, 2 свиньи.

В хозяйстве Пахом Анны Адамовны, как в период немецкой оккупации, также и в настоящее время, используется систематически постоянная сезонная наемная рабочая сила на сельском хозяйстве.

Исполком райсовета решил:

1. Утвердить решение исполкома Мяотского сельского Совета от 4 сентября 1947 года об отнесении хозяйства Пахом Анны Адамовны дер. Костюшки к кулацким хозяйствам"²².

Уявіць, які быў узровень дабрабыту падобных "кулацкіх" сем'яў, можна па пераліку канфіскаванай маёмасці. Вось, напрыклад, якое "багацце" было канфіскавана 25 сакавіка 1951 года ў У. М. Трэпашка з в. Каштанаўкі Валожынскага раёна.

Наименование имущества	Ед. измер.	Кол-во	Примеч.
Дом деревянный 7х7 м ²	шт.	1	старый
Сарай рубленый	"	1	
Сени (две стены)	"	1	
Гумно рубленый	"	1	старый
Шкаф	"	1	старый
Кровати деревян.	"	2	
Стол	"	1	
Скамейки	"	2	
Кадушки	"	7	
Сани	"	1	
Телега	"	1	
Соломорезка (дерев.)	"	1	
Хомут	"	1	
Седелка	"	1	
Шляя	"	1	
Седелка	"	1	
Вожжи	"	1	
Дуга	"	1	
Уздечка	"	1	
Бубенцы	"	1	
Лошадь 5 лет (гнедая)	"	1	
Корова 10 лет	"	1	
Поросенок 1 мес.	"	1	
Поросенок 3 мес.	"	1	
Теленок 10 мес.	"	1	
Утки	"	4	
Кур	"	4	
Рожь	кг	80	
Ячмень	"	150	
Овес	"	50	
Картофель	"	1100	
Льносемя	"	40	
Полба	"	40	
Лук	"	4	
Шерсть	"	1,5	
Ларь (для засыпки хлеба)	шт.	1	
Доски длиной 2 м	"	27	
Дрова	куб. м	4	

ВСЕГО: 38 (тридцать восемь) наименований²³.

Ці яшчэ адзін прыклад. 18 сакавіка 1952 года з "кулацкай" гаспадаркі М. Ф. Жалнаркевіч з в. Янаўшчына Радашковіцкага раёна было канфіскавана на карысць калгаса "Іскра":

"Два шкафа, две койки, три стула, корова тельная, коза масты серой, картошки — 20 пудов, дом деревянный"²⁴.

У выніку палітыкі раскулачвання сялянскія сем'і разам са старымі бацькамі і малалетнімі дзецьмі высылаліся ў аддаленыя раёны краіны.

У сярэдзіне 50-ых гадоў у органы савецкай улады хлынуў патак заяў з просьбай вярнуцца на бацькаўшчыну з месцаў спецпасялення. Гэтыя дакументы яшчэ раз падкрэсліваюць, што палітыка неабгрунтаваных рэпрэсій круціла чалавека як хацела. Прывядзём толькі адзін прыклад, які пралівае свет на лёс Іосіфа Міхайлавіча Валадзько.

«Секретно

СПРАВКА

(По заявлению Володько Иосифа Михайловича)

Володько Иосиф Михайлович, находящийся на спецпоселении в Южно-Казахстанской области, обратился с заявлением в Президиум Верховного Совета СССР с ходатайством об освобождении его вместе с семьей из специального поселения по мотивам, что он и члены его семьи к числу кулацких хозяйств отнесены неправильно.

Произведенной проверкой установлено: Володько Иосиф Михайлович по соцпроисхождению из крестьян-середняков, до декабря 1947 года проживал вместе со своим отцом в дер. Подольцы Свирского района Молодечненской области.

В 1947 году вступил в брак с гражданкой Володько Ядвигой Игнатьевной 1924 года рождения, проживавшей в дер. Подольцы Свирского района, и перешел жить в дом отца жены однофамильца Володько Игната Матвеевича, в хозяйстве которого имелось: пахотной земли 8,11 га, луга 2,25 га, одна лошадь, две коровы, молодняка — 1, свиней — 3, овец — 4, молотилка, соломорезка и веялка.

По решению исполкома Свирского райсовета депутатов трудящихся № 276 от 26 августа 1948 года, хозяйство Володько Игната Матвеевича было отнесено к числу кулацких с начислением налога с процентной надбавкой, как применявшего в своем хозяйстве постоянную наемную рабочую силу.

В 1948 году на Володько Игната Матвеевича был начислен сельхозналог в сумме 11 168 рублей. За неуплату сельхозналога Володько Игнат Матвеевич народным судом Свирского района был осужден на 10 лет ИТЛ с конфискацией имущества.

После осуждения главы семьи Володько Игната Матвеевича его члены семьи выехали на жительство на хутор Нерадишки Падрадского района Литовской ССР.

По решению Совета Министров БССР члены семьи Володько Игната Матвеевича в составе: жены — Володько Павлины Ефимовны 1896 года рождения, замужней дочери

Володько Ядвиги Игнатьевны 1924 года рождения и зятя — Володько Иосифа Михайловича 1915 года рождения, 18 апреля 1952 года были выселены в Южно-Казахстанскую область.

Глава кулацкой семьи Володько Игнат Матвеевич в 1953 году по амнистии из заключения был освобожден и направлен к месту жительства выселенной семьи.

В решении исполкома Свирского райисполкома депутатов трудящихся указывается, что в хозяйстве Володько Игната Матвеевича с 1943 по 1944 год постоянно работали жители дер. Подольцы Свирского района, как-то: Макевич Осип Францевич, Ляхович Бронислав Казимирович и Буйко Михаил Иосифович.

Допрошенный Ляхович Бронислав Казимирович показал, что он в 1946 году у Володько Игната Матвеевича во вновь строившемся доме делал и вставлял оконные рамы, других каких-либо работ Ляхович больше не выполнял.

Буйко Михаил Иосифович указывает, что он в хозяйстве Володько Игната Матвеевича никогда не работал, но одновременно пояснил, что были случаи, когда его мать принимала участие в уборке урожая в хозяйстве Володько Игната Матвеевича, но когда и сколько времени, он не помнит (мать его умерла).

Допрошенные жители дер. Подольцы: Володько Матвей Францевич, Бакевич Иосиф Францевич, Цильвинский Иосиф, Володько Иван Адамович, Ляхович Иосиф Казимирович заявили, что в хозяйстве Володько Игната Матвеевича постоянной и сезонной рабочей силы не применялось.

Допрошенный житель дер. Подольцы Володько Франц Матвеевич указал, что Володько Игнат Матвеевич принадлежавшую ему конную молотилку сдавал в пользование крестьянам, которые за пользование молотилкой отрабатывали в хозяйстве Володько Игната Матвеевича. Но в каком году и сколько времени они отрабатывали в хозяйстве, он не помнит, а другие лица, опрашивавшиеся по данному вопросу, эти данные не подтверждают.

Из материалов произведенной дополнительной проверки усматривается, что хозяйство Володько Игната Матвеевича к числу кулацких хозяйств отнесено необоснованно за отсутствием данных в применении постоянной и сезонной рабочей силы.

Заявление Володько Иосифа Михайловича и материалы проверки по его заявлению представить на рассмотрение Молодечненскому облисполкому.

**Ст. оперуполномоченный
1 спецотдела УМВД**

Молодечненской обл. Капитан (СТЕПАЧЕВ)
Начальник 1 спецотдела УМВД
Молодечненской области Подполковник (ЖЕВНОВ)

«Согласен»

Начальник УМВД
Молодечненской области Подполковник (ОДИНЦОВ)

«18» апреля 1955 г.
г. Молодечно»²⁵

Рашэннем Маладзечанскага аблвыканкама ад 18 лістапада 1955 года просьба І. М. Валадзько была падтрымана.

«Секретно»

ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 23
Заседания исполкома
Молодечненского областного Совета
депутатов трудящихся
От 18 ноября 1956 года г. Молодечно

С л у ш а л и: Заявление спецпоселенца Володько Иосифа Михайловича. Рассмотрев заявление спецпоселенца Володько И. М., жителя Южно-Казахстанской области, Келесского района, села Абай-Базар, об освобождении его из спецпоселения и материал проверки, установлено, что Володько Иосиф Михайлович вступил в брак с гр-кой Ядвигой Игнатьевной Володько и перешел на жительство в семью отца жены, хозяйство которого в 1948 году было отнесено к числу кулацких с начислением налога с процентной надбавкой. За неуплату сельхозналога глава семьи Володько Игнат Матвеевич (отец жены) народным судом был осужден с конфискацией имущества. В 1952 году Володько И. М. с другими членами семьи были направлены на спецпоселение. Дополнительной проверкой выяснено, что факты применения наемной постоянной рабочей силы в хозяйстве Володько не подтвердились.

Р е ш и л и:

Просить Совет Министров Белорусской ССР разрешить возвратиться из спецпоселения Володько Иосифу Михайловичу с членами его семьи.

Председатель исполнительного комитета
Молодечненского областного Совета
депутатов трудящихся

(П. БОРИСОВ)

Секретарь исполнительного комитета
Молодечненского областного Совета
депутатов трудящихся

(Н. ТОМИЛИН)»²⁶

У гэтым жа годзе Савет Міністраў БССР дазволіў Іосіфу Міхайлавічу разам з членамі сям'і вярнуцца на радзіму.

І такіх прыкладаў шмат. Гэта не аўтарская фантазія. Такая мова дакументаў. І як ні горка ўсведамляць — гэта суровая рэальнасць. Суровая рэальнасць нашай эпохі.

РЭАБІТАЦЫЯ НЕВІНАВАТЫХ

Рана ці позна людзі, якія неабгрунтавана былі прыцягнуты да адказнасці, пачынаюць звяртацца ў розныя органы, шукаць шляхі сваёй палітычнай, маральнай рэабілітацыі. Так яно і было на працягу ўсяго перыяду 20 — 50-ых гадоў. Як ні дзіўна, але справы на ахвяр палітычных рэпрэсій пераглядаліся і ў 30-ыя, і ў 40-ыя, і ў 50-ыя гады. Да 1954 года на грамадзян Беларусі было перагледжана 29 тысяч спраў і рэабілітавана звыш 35 тысяч чалавек. Гэта праходзіла, як правіла, па заявах сваякоў рэпрэсіраваных. І некаторыя без віны пацярпеўшыя ўжо тым часам былі рэабілітаваны. Але як масавая кампанія рэабілітацыя пачалася ў 50-ыя гады, пасля смерці Сталіна.

Пачатак ёй паклаў ліпеньскі (1953 г.) пленум ЦК КПСС. Шэсць дзён, з 2 па 7 ліпеня, праходзіў гэты пленум. Рэдкая з'ява па працягласці для такіх мерапрыемстваў. З дакладам Прэзідыума ЦК "Аб злачынных антыпартыйных і дзяржаўных дзеяннях Л. П. Берыі" выступіў Г. М. Маленкоў. Хаця спроба зваліць усе злачынствы сістэмы на аднаго Берыю, на наш погляд, — геніяльны прапагандысцкі ход свайго часу. Размова на пленуме выйшла за рамкі "справы Берыі". Тут упершыню было ўзнята пытанне аб кульце асобы Сталіна. І не толькі ўзнята. Яго ўдзельнікі абмяркоўвалі праблемы ліквідацыі вынікаў культу асобы, у прыватнасці неабходнасці рэабілітацыі грамадзян, якія сталі ахвярамі самавольства ў 30-ыя гады. Пасля гэтага пленума ў СССР была разгорнута даволі маштабная па тых часах работа па арганізацыі перагляду спраў на асоб, асуджаных па палітычных матывах. Быў прыняты шэраг дакументаў, якія садзейнічалі рэабілітацыі.

1 верасня 1953 года Прэзідыум Вярхоўнага Савета СССР прыняў Указ "Аб ліквідацыі Асобай нарады пры міністры ўнутраных спраў СССР". Указам ад 8 верасня 1953 года была адменена забарона прымяняць амністыю да асоб, якія былі асуджаны за раскраданне сацыялістычнай уласнасці і за спекуляцыю, г. зн. злачынствы, зацверджаныя пастановай ЦВК і СНК СССР 7 і 22 жніўня 1932 г. Адначасова з гэтым была адменена ўстаноўленая непасрэдна перад вайной і ў ваенныя гады крымінальная адказнасць за самавольны выхад рабочых і служачых з прадпрыемстваў і ўстаноў, прагулы, дэзерцёрства з прадпрыемстваў ваеннай прамысловасці,

невипрацоўку калгаснікамі абавязковага мінімуму працадзён і інш. За гэтыя правапарушэнні ў 1946 — 1953 гг. кожны год асуджаліся ў сярэднім каля 300 тысяч чалавек.

4 мая 1954 года ЦК КПСС прыняў Пастанову "Аб пераглядзе спраў на асоб, асуджаных за контррэвалюцыйныя злачынствы, якія ўтрымліваюцца ў лагерах, калоніях і турмах МУС і знаходзяцца ў ссылцы і на пасяленні"². Гэты дакумент адыграў важную ролю ў разгортванні працэсу рэабілітацыі, больш хуткага аднаўлення справядлівасці ў адносінах да грамадзян, неабгрунтавана асуджаных за "контррэвалюцыйныя злачынствы".

Далей гэтая справа атрымала працяг у Пастанове Савета Міністраў СССР № 1655 ад 8 верасня 1955 года "Аб працоўным стажы, працаўладкаванні і пенсійным забеспячэнні грамадзян, неабгрунтавана прыцягнутых да крымінальнай адказнасці і ў далейшым рэабілітаваных". У адпаведнасці з гэтым дакументам ахвярам рэпрэсій час знаходжання ў месцах зняволення, а таксама ў ссылцы залічваўся ў агульны працоўны стаж і ў стаж работы па спецыяльнасці, выплачвалася двухмесячная заробатная плата, пенсіі па старасці прызначаліся незалежна ад таго, працавалі гэтыя грамадзяне пасля вызвалення з месцаў зняволення або ссылкі. Гэты дакумент быў першай нясмелай спробай прызнаць невіноўнасць неабгрунтавана асуджаных грамадзян і ў нейкай меры кампенсаваць нанесеныя маральныя і матэрыяльныя страты.

Працэсы дэмакратызацыі грамадства, актывізацыі грамадскай думкі стваралі абставіны, у якіх лінія на пераадольванне вынікаў культу асобы без выкрыцця суб'екта культу ўсё больш паказвала сваю непаслядоўнасць, палітычную абмежаванасць і шкоднасць. Усё вастрэй стаяла пытанне аб прамым віноўніку, аб асабістай адказнасці за здзейсненае беззаконне. Прамое выкрыццё культу асобы Сталіна становілася неадкладнай справай. Гэтую сітуацыю зразумеў і аданіў М. С. Хрушчоў. Пазней ён напісаў у сваіх успамінах: "Гэтыя пытанні паспелі, і іх трэба было ўзняць. Калі б я іх не ўзняў, іх узнялі б другія. І гэта было б пагібеллю для кіраўніцтва, якое не прыслухоўвалася да наказу часу"³.

Напярэдадні XX з'езда КПСС 31 снежня 1956 года Прэзідыум ЦК КПСС утварыў камісію для вывучэння матэрыялаў аб масавых рэпрэсіях членаў і кандыдатаў у члены ЦК ВКП(б), выбранных XVII з'ездам партыі. У яе склад уваходзілі сакратар ЦК КПСС П. М. Паспелаў, старшыня ВЦСПС М. М. Швернік, намеснік старшыні КПК пры ЦК КПСС П. Ц. Кісялёў. Камісія на працягу двух месяцаў знаёмілася з вялікай колькасцю матэрыялаў у архівах НКУС, з другімі дакументамі і ўстанавіла мнагалікія факты фальсіфікацыі спраў супраць грамадзян, ілжывых абвінавачванняў, у выніку чаго загінулі невінаватыя людзі. Высветлілася, што многія партыйныя, савецкія, гаспадарчыя работнікі, якіх у 30-ыя гады абвінавачвалі як "ворагаў народа", у сапраўднасці ніколі ворагамі, шпіёнамі, шкоднікамі і г. д. не з'яўляліся, што на іх быў узведзены паклёп, і яны, не вытры-

маўшы здзекаў,самі абгаварылі сябе і ні ў чым не павінных людзей. Матэрыялы работы гэтай камісіі ляглі ў аснову даклада М. С. Хрушчова на XX з'езде партыі.

І ўсё ж не зусім шчырым быў Мікіта Сяргеевіч. Галоўнае значэнне ён надаваў ідэалагічнаму боку справы: выкрыццю культу асобы, выказванню праўды аб злачынствах 30-ых гадоў. Але гэтая праўда была палавінчатай, няпоўнай. Хрушчоў ніколі не падымаў праблему асабістай адказнасці ў гэтай справе, бо многія з яго саратнікаў па партыі ведалі аб той ролі, якую ён сыграў ў праследванні кадраў на Украіне і ў маскоўскай партыйнай арганізацыі. Не сказаўшы праўды аб сабе, ён не мог сказаць ўсёй праўды аб другіх.

Тым не менш 13 лютага 1956 года Прэзідыумам ЦК КПСС была прынята пастанова аб правядзенні закрытага пасяджэння з'езда і выступленні на ім М. С. Хрушчова з дакладам "Аб кульце асобы і яго выніках". У гэты ж тыдзень пленум ЦК прыняў гэтую прапанову⁴. Доклад, з якім М. С. Хрушчоў выступіў 25 лютага 1956 года⁵ на закрытым пасяджэнні XX з'езда КПСС, меў выключна важнае значэнне для пачатку масавай рэабілітацыі ахвяр палітычных рэпрэсій.

На аснове рашэнняў XX з'езда КПСС 19 сакавіка 1956 года ЦК партыі прыняў Пастанову "Аб разглядзе спраў на асоб, адбываючых пакаранне за палітычныя, службовыя і гаспадарчыя злачынствы"⁶. Яна прадугледжвала, што перагляд спраў на асуджаных за контррэвалюцыйныя злачынствы, адбыўшых пакаранне, расстраляных ці памёршых у месцах пазбаўлення волі, можна было б праводзіць у пазасудовым парадку, г. зн. спецыяльнымі камісіямі, створанымі з ліку партыйных і савецкіх работнікаў з прыцягненнем спецыялістаў з суда, пракуратуры, МУС і КДБ.

Заканадаўча асноўныя палажэнні гэтай пастановы былі замацаваны ў аднайменным Указе Прэзідыума Вярхоўнага Савета СССР ад 24 сакавіка 1956 г.⁷. Гэтым Указам камісіям было прадастаўлена права прымаць на месцы канчатковыя рашэнні аб вызваленні з месц зняволення асоб, неабгрунтавана пацярпеўшых, і грамадзян, асуджаных па палітычных матывах, далейшае ўтрыманне якіх пад вартай не выклікалася неабходнасцю. Паўнамоцтвы рашэнняў камісіі па рэабілітацыі былі пацверджаны Пастановай Прэзідыума Вярхоўнага Савета СССР "Аб парадку перагляду судовымі органамі крымінальных спраў на асуджаных, у адносіх да якіх былі прыняты рашэнні камісій Прэзідыума Вярхоўнага Савета СССР". У ім адзначалася, што судовыя органы мелі права пераглядаць у парадку нагляду ці зноў адкрыўшыміся абставінамі крымінальныя справы асуджаных, у адносінах да якіх адбыліся рашэнні камісій аб вызваленні ці зніжэнні тэрмінаў пакарання. Прынцыпова важным з'яўлялася рашэнне аб тым, што не падлягалі перагляду ў судовым парадку крымінальныя справы па абвінавачванню грамадзян, прызнаных камісіямі Прэзідыума Вярхоўнага Савета СССР неабгрунтавана асуджанымі.

Гэтыя заканадаўчыя і падзаконныя акты і вызначалі з 50-ых да

сярэдзіны 80-ых гадоў прававую базу працэсу рэабілітацыі грамадзян, асуджаных за контррэвалюцыйныя злачынствы ў 30 — 50-ыя гады.

3 верасня 1953 года да перагляду спраў аб "контррэвалюцыйных злачынствах" прыступілі Вярхоўныя суды СССР, БССР, Ваенная калегія Вярхоўнага суда СССР, ваенны трыбунал Беларускай ваеннай акругі (БВА).

У 1954 — 1956 гг. Вярхоўны суд СССР перагледзеў каля 2400 спраў у адносінах больш за 4 тысячы чалавек, у асноўным асуджаных па рашэнню несудовых органаў у перыяд 1937 — 1938 гг.⁸ 3 агульнай колькасці рэабілітаваных да 70% былі асуджаны рашэннямі "асобых нарад" і "троек", каля 10% — па Закону ад 7 жніўня 1932 года. Асноўная работа па рэабілітацыі была праведзена пленумамі Вярхоўнага суда СССР, на якіх у перыяд 1954 — 1956 гг. у асноўным пераглядаліся справы за 1937 — 1938, 1947 — 1951 гг. У сярэднім за год у перыяд 1956 — 1960 гг. пленумамі Вярхоўнага суда СССР пераглядалася да 1,5 тысячы спраў, па якіх было рэабілітавана звыш 15 тысяч чалавек, у тым ліку каля 2 тысяч грамадзян, асуджаных у 30 — 40-ыя гады судовымі і несудовымі органамі былой БССР.⁹

Вярхоўны суд БССР пачаў работу па перагляду спраў асуджаных па артыкулах 63 — 76 Крымінальнага кодэкса (КК) БССР, артыкулу 58 КК РСФСР са студзеня 1954 года. У першай палове гэтага года было перагледжана толькі некалькі дзесяткаў спраў. У асноўным яны датычыліся грамадзян, якія адбывалі пакаранне за "контррэвалюцыйныя злачынствы". Асноўная работа па рэабілітацыі грамадзян, неабгрунтаваных асуджаных у 30 — 40-ыя гады, была праведзена Вярхоўным судом БССР у другой палове 1956 — першай палове 1961 года. За гэты час было разгледжана звыш 30 тысяч спраў у адносінах больш як да 50 тысяч чалавек і рэабілітавана каля 40 тысяч жыхароў Беларусі. Значную работу па рэабілітацыі ахвяр рэпрэсій на тэрыторыі рэспублікі правялі ваенна-судовыя органы: ваенная пракуратура, Ваенная калегія Вярхоўнага суда СССР, ваенны трыбунал Беларускай ваеннай акругі. За перыяд з 1954 па 1961 год Ваенная калегія Вярхоўнага суда СССР рэабілітавала разам з ваеннымі трыбуналамі акруг звыш 300 тысяч чалавек¹⁰, у тым ліку па прадстаўленню ваеннай пракуратуры БВА звыш 20 тысяч жыхароў Беларусі¹¹. Практычна каля 70% асоб, асуджаных несудовымі органамі, былі рэабілітаваны ў 1954 — 1966 гадах ваеннымі трыбуналамі БВА.

Сярод рэабілітаваных у 1953 — 1961 гг., у асноўным, кіруючыя партыйныя, савецкія і ваенныя кадры, якія былі асуджаны ў 1937 — 1938 гадах.

Працэс рэабілітацыі, які бурна пачаўся ў 50-ых — пачатку 60-ых гадоў, рэзка пайшоў на спад. Гэтую з'яву можна растлумачыць тым, што ён прыняў характар чарговай кампаніі, якая стварыла бачнасць, што справядлівасць у адносінах да ахвяр рэпрэсій ужо адноўлена. Да таго ж пасля прыняцця ХХІІ з'езда КПСС у кастрычніку 1961 года праграмы "будаўніцтва камунізму", па не-

галоснаму ўказанню кіраўніцтва КПСС, рэабілітацыя практычна была спыненая. З 1961 года колькасць перагледжаных спраў рэзка знізілася і ў далейшым складала не больш 10 у год па кожнаму абласнаму суду.

Пасля згортвання ў пачатку 60-ых гадоў работы па рэабілітацыі пачаўся доўгі перыяд "маўклівага" апраўдання беззаконняў. Скупыя радкі нашай прэсы 60-ых гадоў "паў ахвярай неабгрунтаваных рэпрэсій" не растлумачвалі, а, хутчэй, адводзілі ўбок ад даследаванняў прычыны масавых злачынных дзеянняў сталіншчыны. У 70-ыя гады выкрэсліваліся нават гэтыя стандартныя радкі. У гістарычных даследаваннях, артыкулах, дакументальных кінафільмах, тэле- і радыёперадачах аб вядомых партыйных, савецкіх, ваенных кіраўніках 30-ых гадоў гаварылася, як яны храбра ваявалі ў гады грамадзянскай вайны, аднаўлялі разбураную гаспадарку, якія пасады займалі. І ніводнага радка аб тым, як, пры якіх абставінах пайшлі з жыцця. Як усё роўна нейкі неведомы мор скасіў большасць з іх у 30-ыя гады, ды і даты іх жыцця замоўчваліся.

Новы віток рэабілітацыі пачаўся ў канцы 80-ых гадоў. Штуршок гэтаму паклалі працэсы дэмакратызацыі і галоснасці, якія пачаліся ў краіне. Работу па рэабілітацыі патрэбна было прадаўжаць. Яшчэ не адышлі ў мінулае спробы адварнуцца ад "белых плям" нашай гісторыі, замаўчаць іх, зрабіць выгляд, быццам бы нічога асаблівага не здарылася. Такая пазіцыя была б яўным грэбаваннем гістарычнай праўды, непавагай да памяці тых, хто аказаўся нявіннай ахвярай беззаконня і самавольства.

27 верасня 1987 года для грунтоўнага вывучэння фактаў і дакументаў, звязаных з рэпрэсіямі ў перыяд 30 — 40-ых і пачатку 50-ых гадоў, была створана камісія Палітбюро ЦК КПСС, якую ўзначаліў М. С. Саломенцаў. Згодна з Пастановай Палітбюро ЦК КПСС ад 11 ліпеня 1988 года "Аб дадатковых мерах па завяршэнню работы, звязанай з рэабілітацыяй асоб, неабгрунтавана рэпрэсіраваных у 30 — 40-ыя гады і пачатку 50-ых гадоў"¹² Пракуратуры СССР было даручана арганізаваць работу па перагляду спраў на грамадзян, рэпрэсіраваных у 30 — 50-ыя гады, незалежна ад наяўнасці заяў і скаргаў грамадзян, а судовым органам разглядаць гэтыя справы ў першую чаргу.

Для паскарэння працэсу рэабілітацыі, аднаўлення сацыяльнай справядлівасці і ліквідацыі вынікаў беззаконняў Прэзідыум Вярхоўнага Савета СССР 16 студзеня 1989 года прыняў Указ "Аб дадатковых мерах па аднаўленню справядлівасці ў адносінах ахвяр рэпрэсій, меўшых месца ў перыяд 30 — 40-ых і пачатку 50-ых гадоў"¹³. У адпаведнасці з гэтым дакументам адмяняліся несудовыя рашэнні, вынесеныя ў перыяд 30 — 40-ых і пачатку 50-ых гадоў "тройкамі" НКУС — УНКУС, калегіямі АДПУ і "асобымі нарадамі" НКУС — МДБ — МУС СССР. Усе грамадзяне, якія былі рэпрэсіраваны рашэннямі гэтых органаў, лічыліся рэабілітаванымі. Гэтае правіла не распаўсюджвалася на здраднікаў Радзімы і карнікаў перыяду Вялікай Айчыннай вайны, нацысцкіх злачынцаў, удзельнікаў нацыяналісцкіх бандыцкіх фарміраванняў і іх памагатых, работнікаў, якія займаліся фальсіфікацыяй

крымінальных спраў, а таксама асоб, якія зрабілі наўмысныя забойствы і другія крымінальныя злачынствы.

Мясцовым Саветам народных дэпутатаў разам з грамадскімі арганізацыямі было даручана забяспечыць аказанне неабходнай дапамогі рэабілітаваным у здзяйсненні іх правоў і інтарэсаў, а таксама ў стварэнні помнікаў ахвярам рэпрэсій, утрыманні ў належным стане месц іх пахавання. З гэтай мэтай пры абласных, гарадскіх Саветах народных дэпутатаў, Вярхоўным Савеце БССР былі створаны камісіі па аказанню садзейнічання ў забеспячэнні правоў ахвяр палітычных рэпрэсій 30 — 40-ых і пачатку 50-ых гадоў і ўвекавечанню іх памяці.

Трэба адзначыць, што да канца 80-ых — пачатку 90-ых гадоў у дачыненні да рэабілітацыі ахвяр палітычных рэпрэсій мы ў рэспубліцы карысталіся асновамі саюзнага заканадаўства. Сваіх заканадаўчых актаў не было. Першым заканадаўчым актам па забеспячэнню неабгрунтавана рэпрэсіраваных грамадзян Беларусі стала "Палажэнне аб парадку аднаўлення правоў грамадзян, пацярпеўшых ад рэпрэсій у 20 — 50-ых гадах", зацверджанае Вярхоўным Саветам Беларускай ССР 21 снежня 1990 г.¹⁴. Гэты дакумент прадугледжваў парадок аднаўлення працоўных, пенсійных, жыллёвых і другіх правоў грамадзян, пацярпеўшых ад рэпрэсій, а таксама кампенсацыю прычыненых ім маёмасных і іншых страт.

У адпаведнасці з гэтым рашэннем Вярхоўнага Савета рэспублікі 29 снежня 1990 года Савет Міністраў Беларусі прыняў Пастанову "Аб прадастаўленні льгот асобам, неабгрунтавана прыцянутым да крымінальнай адказнасці ў перыяд рэпрэсій 20 — 50-ых гадоў і ў далейшым рэабілітаваным".¹⁵

Упершыню ў гісторыі рэспублікі ахвяры палітычных рэпрэсій увайшлі ў катэгорыю грамадзян, якія карыстаюцца льготамі. Праўда, вельмі не суразмерныя гэтыя льготы тым жыццёвым нягодам, якія выпалі на долю гэтых людзей. Яны ні ў якім разе не кампенсуюць нанесеную жыццёвую траўму.

З усяго шэрагу прынятых дакументаў па гэтай праблеме асабліва трэба адзначыць Пастанову Вярхоўнага Савета Беларусі ад 6 чэрвеня 1991 года "Аб парадку рэабілітацыі ахвяр палітычных рэпрэсій 20 — 50-ых гадоў у Беларускай ССР".¹⁶ Аўтару гэтых радкоў давалося стаяць у вытоку выпрацоўкі гэтага дакумента. Ідэя яго стварэння належала Камітэту па архівах і справаходстве пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь і Камісіі пры Вярхоўным Савеце па аказанню садзейнічання ў забеспячэнні правоў ахвяр палітычных рэпрэсій 20 — 50-ых гадоў і ўвекавечанню іх памяці. На той час ні ў адной з рэспублік былога СССР нічога падобнага не было. Мы былі піянерамі ў гэтай справе. Упершыню ў заканадаўчай практыцы краіны гэтым дакументам вызначалася, якая катэгорыя грамадзян з'яўляецца ахвярамі палітычных рэпрэсій. Пастановай прадугледжваліся катэгорыі грамадзян, якія падлягаюць рэабілітацыі, а якія не, вызначаўся парадок рэабілітацыі і выдача даведак.

У адпаведнасці з дакументам і ў мэтах скарачэння часу на рэабілітацыю органам пракуратуры было прадастаўлена права пры-

няцця канчатковага рашэння па справах, якія разглядаліся несудовымі органамі, судам па судовых рашэннях, органам унутраных спраў — на асоб, якія былі рэпрэсіраваны ў адміністрацыйным парадку. Такое рашэнне пытання па рэабілітацыі грамадзян і спрашчала працэдуру па разгляду крымінальных спраў. З мэтай увекавечання памяці ахвяр рэпрэсій было вырашана публікаваць спісы рэабілітаваных грамадзян у мясцовых газетах і Кнігах Памяці. На працягу апошніх чатырох гадоў Вярхоўным Саветам і урадам рэспублікі было прынята яшчэ некалькі дапаўненняў да пастановаў і падзаконных актаў. Імі прадугледжаны не толькі рэабілітацыя грамадзян, але і аднаўленне страчаных імі ў сувязі з рэпрэсіямі сацыяльна-палітычных і маёмасных правоў. Устаноўлены парадак кампенсацыі ўрон і прадастаўлення льгот.

Прыняцце гэтых заканадаўчых актаў садзейнічала вырашэнню пытання рэабілітацыі неабгрунтаваных рэпрэсіраваных грамадзян, забеспячэнню іх правоў. І як вынік за 1990 — 1993 гады органамі пракуратуры і КДБ у асноўным завершана вывучэнне крымінальных спраў, разгледжаных у несудовым парадку, і па іх рэабілітавана 17 258 чалавек. Па прадстаўленню пракуратуры судамі разгледжана 3972 справы з рэабілітацыяй 4078 чалавек.

29 336 чалавек рэабілітавана органамі ўнутраных спраў. Гэта тыя людзі, да якіх прымяняліся адміністрацыйныя меры ўздзеяння.

Такім чынам, за чатыры гады рэабілітавана 50 672 чалавекі. Адказана ў рэабілітацыі 4860 асобам.

На сённяшні дзень у Рэспубліцы Беларусь рэабілітавана звыш 130 тысяч чалавек, прыцягнутых да адказнасці судовымі і несудовымі органамі, каля 30 тысяч чалавек, рэпрэсіраваных у адміністрацыйным парадку. Усяго з пачатку 50-ых гадоў рэабілітавана звыш 160 тысяч грамадзян. Трэба зазначыць, што рэабілітаваны амаль усе жыхары Беларусі, справу якіх вялі несудовыя органы. Засталося перагледзець каля 60 тысяч спраў у адносінах амаль на 100 тысяч асоб, якія былі асуджаны судамі і ваеннымі трыбуналамі, а таксама на грамадзян, якія пацярпелі ў адміністрацыйным парадку. Гэта асобая катэгорыя грамадзян. Іх звыш 300 тысяч. Крымінальныя справы на іх не заводзіліся. І разглядаецца пытанне ў адносінах да іх па заявах, матэрыялы амаль не захаваліся, збіраюцца па крупіцах як на месцы прымянення рэпрэсій, так і ў месцах адбывання пакарання.

Працэс рэабілітацыі актыўна прадаўжаецца, але яшчэ далёка да яго завяршэння. Тэрмін заканчэння гэтай работы, 31 снежня 1996 года, які вызначаны Прэзідыумам Вярхоўнага Савета, хутчэй за ўсё пры цяперашнім штатным і матэрыяльным забеспячэнні будзе парушаны. Аналіз даных працэсаў рэпрэсій і рэабілітацыі паказвае, што ў перыяд з 1953 па 1993 год у рэспубліцы рэабілітавана каля 30% ад агульнай колькасці грамадзян рэспублікі, рэпрэсіраваных у 20 — 50-ыя гады. Гэтая работа працягвалася 40 гадоў. Колькі ж яшчэ патрэбна часу, каб была рэабілітавана апошняя ахвяра тых складаных часоў?

Заклучэнне

Прасвятлілася яшчэ адна "чорная старонка" з гісторыі нашай дзяржавы. На жаль, нельга павярнуць кола гісторыі назад, каб вярнуць "на круги своя" 600 тысяч бязвінна пацярпеўшых нашых суайчыннікаў, дзядоў, бацькоў, братоў, сясцёр. Забыцца пра іх, не зрабіць выноў з урокаў гістарычнай трагедыі мы не маем права. Але і зласлівае капанне ў мінулым, нагрувашчванне канфліктаў, падазронасці, супрацьстаяння не дапамогуць вырашыць складанейшыя праблемы сённяшняга дня і цвяроза ацаніць гістарычную спадчыну, якую пакідае адыходзячая сістэма. Калі мы ў прамым сэнсе пацягнем у будучыню наша мінулае, нічога лепшага, чым было, не атрымаецца. Ва ўсякім разе — будучыня не ў мінулым. Але ўрокі з мінулага трэба браць, ідучы ў будучыню, і больш таго, не паўтараць іх памылак.

КПСС, СССР і сацыялізм (у тэарэтычным сэнсе) згубілі не "гарбачоўская перабудова", не "віскулёўская" СНД, не прошукі сусветнага імперыялізму, а таталітарны рэжым з яго палітычнымі рэпрэсіямі, масавым прымусам, жалезнай дысцыплінай, парушэннем элементарных асноў дэмакратыі. Другімі словамі, вытокі іх гібелі ўзыходзяць да 20—30-ых гадоў. Такая палітыка не магла не прывесці іх да гібелі, яны аказаліся калосамі на гліняных нагах. А ў нашы дні праявіліся ў поўнай меры і з надзвычайнай сілай унутраныя сацыяльныя супярэчнасці, закладзеныя палітыкай 20—30-ых гадоў. І, як вынік, на абарону паміраючага ладу не прыйшлі мільёны. Цяжка і доўга хварэўшая сістэма памірае паступова, супраціўляючыся, але канец яе непазбежны.

Сярод бедстваў, народжаных сістэмай на працягу больш чым сямідзесяцігадовай яе гісторыі, першае месца, безумоўна, займаюць палітычныя рэпрэсіі, якія, як паказвае вывучэнне гэтай праблемы, уяўляюць сабой не што іншае, як генацыд супраць свайго ж народа.

Генацыд, які не мае аналага ў сусветнай гісторыі, які нічым не падмацаваны і нічым не апраўданы. Каля 600 тысяч толькі прамых ахвяр палітычных рэпрэсій у маёй Бацькаўшчыны. Рэп-

рэсіраваны кожны дзесяты жыхар Беларусі (па СССР — кожны восьмы). А колькі скалечаных лёсаў? Гэта падлічыць немагчыма.

Чаму так здарылася? Сама ідэя рэпрэсій, на погляд аўтара, была ўжо закладзена ў самой сутнасці новаўладдзя пасля кастрычніка 1917-га. Дыктатура пралетарыату, на аснове якой меркавалася пабудова "светлай будучыні", пераўтварылася ў жорсткую дыктатуру ўлад у дачыненні да свайго народа. З абвяшчэннем кампаній фарсіраванай індустрыялізацыі і суцэльнай калектывізацыі завяршылася стварэнне сваёй, савецкай адміністрацыйна-каманднай сістэмы. У краіне ўсталяваўся талітарны рэжым. На словах дэмакратычны, а на справе што ні на ёсць жорсткі цэнтралізм. Ва ўсіх баках грамадскага жыцця стаўка была зроблена на дыктат.

Сістэма паступова, крок за крокам, рыхтавала свядомасць людзей да бяспрэчнага падпарадкавання, да апраўдання тэрору тых гадоў, душачы галоснасць, права думаць інакш. І трэба аддаць ёй належнае, рабіла гэта настойліва і планамерна.

Многія (і такіх было нямала) падтрымлівалі і шчыра ўхвалялі палітыку рэпрэсій, ахвотна раскулачвалі, дабравольна і ахвотна даносілі на суседзяў, знаёмых, шукаючы сярод іх "ворагаў народа".

Шырока вядомы лозунг тых гадоў: чым большых поспехаў дасягае краіна, тым мацней ворагі аказваюць супраціўленне. Гэтая памылковая канцэпцыя быццам бы непазбежнасці ўхвалення класавай барацьбы патрабавала пастаяннага пацвярджэння. І кіруючы сістэмай, партыйны апарат патрабаваў, каб спецслужбы ўсюды знаходзілі ворагаў.

Для барацьбы з "ворагамі народа" была створана добра прадуманая, матэрыяльна і заканадаўча забяспечаная рэпрэсіўная сістэма. Людзі прыцягваліся да адказнасці судовымі і несудовымі органамі, высяляліся з абжытых месцаў у адміністрацыйным парадку. Безадказна працавала сістэма ГУЛАГа. Для іх бесперабойнай і паўсядзённай работы было створана і адпаведнае заканадаўства.

Паступова цень чорных крылаў "хапуна" накрыў ўсё грамадства. Вынішчаліся ці ізаляваліся дзяржаўныя і палітычныя дзеячы, гаспадарчыя работнікі, арганізатары нацыянальна-дзяржаўнага будаўніцтва, военачальнікі, інтэлігенцыя, рабочыя і сяляне, масава перасяляліся цэлыя групы нацыянальных меншасцей.

Хто ж быў аўтарам гэтых бесчалавечных адносін да свайго народа, сваіх суайчыннікаў? Хто дырыжыраваў гэтым "аркестрам", хто быў сярод яго выканаўцаў і хто іграў першую скрыпку? Даследчыкі доўгі час пры адказе на гэтае пытанне аддавалі прыярытэт культу асобы Сталіна. На думку аўтара, сам лад, сама сістэма стварылі перадумову і спрыялі ажыццяўленню шырокамаштабнай трагедыі народа. За яе дырыжорскім пультам стаялі вылучаныя гэ-

тай жа сістэмай правадыры розных узроўняў, ад "яфрэйтара" мясцовага маштабу да "генералісімуса" ўсесаюзнага, якія аднадушна тварылі свавольства на "даручаным ім участку работы". Сацыяльная дактрына кіруючай партыі заканамерна нарадзіла дыктатара са страшэннай машынай знішчэння. Шырокая прапагандысцкая кампанія, ад з'ездаў партыі і масавых мітынгаў да сфальсіфікаваных працэсаў, якія рэкламаваліся ў сродках масавай інфармацыі, стварала ў краіне бачнасць дэмакратыі і магчымасць зрабіць спасылку на "меркаванне" і "аднагалоснасць" народа аб ачышчэнні грамадства ад "ворагаў працоўных". Вянчалі гэтую схему і вялі партыю першай скрыпкі пры выкананні "планаў партыі і ўрада" па прыцягненню грамадзян сваёй краіны да палітычных рэпрэсій органы ВЧК, ДПУ, АДПУ, НКУС, МГБ. Іншымі словамі, што вырашалі заканадаўцы і партыйцы, тое "карным мячом рэвалюцыі" прыводзілася ў рух і выкананне. Гэты механізм у створанай сістэме працаваў бесперабойна і надзейна.

Даследчыкаў, ды і ўсё грамадства, сёння хвалююць адказы на многія балючыя пытанні, звязаныя з гэтай праблемай. Якія вынікі палітычных рэпрэсій для краіны, для народа, для нацыі? Як адбіваецца на нацыі 90-ых гадоў рэпрэсіўная палітыка 20—50-ых гадоў? Які ж у выніку чалавечы матэрыял атрымаўся, каго выдаў "на-гора" сацыялістычны эксперымент?

Падымаць такія пытанні вельмі няпроста, але і замоўчваць, пакідаць іх без адказу таксама нельга. На аснове зробленага даследавання аўтар прыйшоў да наступных высноў.

Рэпрэсіі, тэрор, парушэнне элементарных правоў членаў грамадства, жорсткасць, антыгуманнасць вядуць да канфліктнасці, аслаблення дзяржаўных асноў і да гібелі рэжыму, які праводзіць такую палітыку. Гэта галоўны ўрок з таго трагічнага перыяду нашай гісторыі для нас, для ўсіх часоў і народаў.

Рэпрэсіўнай палітыкай не дасягаецца жаданае, а прыносяцца вельмі адчувальныя і непараўнальныя страты. Так здарылася і ў Беларусі. Была вынішчана ці значна пацярпела самая маладая, самая дужая, самая працаздольная частка грамадства, нанесены значны ўрон генафонду, распадаліся сем'і. Ніяк нельга падлічыць дэмаграфічныя страты краіны, а тым больш нельга падлічыць эканамічны бок гэтых страт.

Карэнным чынам падверглася змене псіхалогія рэпрэсіраваных, членаў іх сем'яў, сяброў, знаёмых. Як мінімум, гэта адмоўна адбілася на жыцці 5—6 пакаленняў.

Рэпрэсіі супраць сялянства прывялі да таго, што вёска пазбавілася сапраўдных гаспадароў-уласнікаў, вытворцаў. І гэта галоўная прычына сённяшняга становішча выміраючай вёскі.

Тысячы людзей па прымусу сталі спецперасяленцамі. Узмацніліся міграцыйныя працэсы. З захаду на ўсход і з поўдня на

поўнач прыйшла ў рух уся краіна. Людзі лічылі, што ў другім месцы яны схаваюцца ад рукі НКУС. Як следства, тысячы нашых суайчыннікаў перамясціліся на ўсход па гэтай і другіх прычынах, назаўсёды пакінуўшы сваю Бацькаўшчыну.

Разгром камандных кадраў ва Узброеных Сілах у 30-ыя гады адгукнуўся тысячамі ахвяр у час Вялікай Айчыннай вайны. Хто ведае, як павярнуўся б ход вайны, калі б афіцэрскі корпус арміі не быў абясцроўлены сталінскім тэрорам.

Вынішчэнне нацыянальнай інтэлігенцыі ў 20—50-ых гадах прама прапарцыянальна адбілася на праблемах навукі, адукацыі, літаратуры, культуры, аховы здар’я, вытворчасці і іншых галін сёння.

У выніку рэпрэсій да кіраўніцтва дзяржаўным грамадска-палітычным жыццём і вытворчасцю пачалі прыходзіць некампетэнтныя, прафесійна непадрыхтаваныя, а іншы раз і проста непісьменныя, неадукаваныя людзі. І тут мы ў канцы стагоддзя атрымалі тое, што маем.

Рэпрэсіі былі крыніцамі азлаблення, нянавісці да савецкай улады і партыі. Яны не маглі ў гады вайны не нарадзіць здраднікаў, паліцэйскіх, карнікаў, якія пайшлі службыць ворагу. Яны нарадзілі і такую з’яву, як калабарацыянізм.

І, напэўна, самы цяжкі вынік рэпрэсіўнай палітыкі 20—50-ых гадоў — гэта амаль поўная згуба суверэнітэту, духоўных каштоўнасцей, нацыянальнай самасвядомасці, традыцый, годнасці беларусаў. Дзіва, дый годзе. Больш чым праз 70 гадоў савецкай улады на Беларусі, якая абвясціла "вечную і непарушную дружбу народаў", у пачатку 90-ых гадоў мы пачынаем распрацоўваць палітыку "нацыянальнага адраджэння", узнімаем пытанне дзяржаўнай мовы.

Хрушчоўская "адліга" сярэдзіны 50-ых гадоў паклала пачатак масавай рэабілітацыі ахвяр палітычных рэпрэсій, але яна мела характар чарговай кампаніі, якая ў пачатку 60-ых гадоў была згорнута. Новы імпульс гэты працэс атрымаў у канцы 80-ых гадоў у перыяд "гарбачоўскай перабудовы". З пачатку 90-ых гадоў у нашай суверэннай дзяржаве пачала фарміравацца свая заканадаўчая база па пытаннях рэабілітацыі. На яе аснове праходзіць рэабілітацыя і забяспечваюцца правы беларускіх грамадзян, пацярпеўшых у гады рэпрэсій. На пачатак 1994 г., пачынаючы з 1954 г., у Рэспубліцы Беларусь было рэабілітавана каля 160 тысяч неабгрунтаваных рэпрэсіраваных грамадзян, яшчэ больш патрэбна рэабілітаваць. Задача нашага пакалення — знайсці і ўвекавечыць імя кожнага пацярпеўшага ад палітычных рэпрэсій, забяспечыць іх правы. А гэта ў многім будзе залежаць ад палітычнай сітуацыі ў нашай краіне.

На жаль, вельмі часта і сёння ў палітыкаў, як злева, так і

справа, яскрава чуваць заклікі да пошуку "ворагаў, здраднікаў, шкоднікаў" у Вярхоўным Савеце, ва ўрадзе, у войску, у бізнесе, расійскіх і заходніх шпіёнаў ва ўсіх сферах грамадскага жыцця. І гучыць гэта зноў, як і ў 30-ыя гады, з парламенцкіх трыбун і мітынгаў, са старонак газет, з экрана тэлевізара і па радыё. Апамятайцеся, палітыкі, апамятайцеся, усе людзі добрай волі, такое ўжо было ў нашай гісторыі! Не выдумвайце веласіпед, звярніцеся да дакументаў і матэрыялаў тых страшных гадоў (архівы адкрыты), зрабіце з іх высновы. Шукайце кампраміс. Адмоўцеся ад нападкаў адзін на аднаго. Бацькаўшчына чакае ад вас нацыянальнай згоды, дабрабыту для народа, спакою. Толькі ў гэтым выпадку пачне адраджацца Беларусь.

На жаль, беларускі народ і сёння ў палітыцы, як і тады, так і ў нашай гісторыі, апамятайцеся, усе людзі добрай волі, такое ўжо было ў нашай гісторыі! Не выдумвайце веласіпед, звярніцеся да дакументаў і матэрыялаў тых страшных гадоў (архівы адкрыты), зрабіце з іх высновы. Шукайце кампраміс. Адмоўцеся ад нападкаў адзін на аднаго. Бацькаўшчына чакае ад вас нацыянальнай згоды, дабрабыту для народа, спакою. Толькі ў гэтым выпадку пачне адраджацца Беларусь.

Заўвагі

ПРАДМОВА

1. Гл.: Адамушка У. Лічбы на сэрцы // Беларуская думка. 1992. № 7. С. 21 — 22; Адамушка У. Жудасная статыстыка // Тайны, сенсачыі, адкрыцці. 1992, сентябрь; Адамушка У. І. Некаторыя праблемы даследавання палітычных рэпрэсій на Беларусі (20 — 50-ыя гг.) // Усебеларуская канферэнцыя гісторыкаў. Тэзісы. Мн., 1993. С. 210 — 211; Адамушка У. Колькі ж іх, ахвяр палітычных рэпрэсій? // ЛіМ. 1993. 3 верасня і інш.

2. Правда історыі: памяць і боль. Мн.: Беларусь, 1991; М. Касцюк, У. Міхнюк. Рэпрэсіі — самае цяжкае злачынства таталітарнага рэжыму: У зб. Крыжовы шлях. Мн.: Згода, 1993; У. Міхнюк. Справа Вацлава Ластоўскага // Маладосць. 1993. № 8, 9; Міхнюк У. М. Захоўваць вечна: справа N 20951-с // Маладосць. 1992. № 6; Р. Платонаў, В. Велічко. Облава // Беларуская думка. 1991. № 12. 1992. № 1; Р. Платонаў. Под каток тэрора // Беларуская думка. 1992. № 7; Р. Платонаў, Н. Сташкевіч, А. Гесь. Так пачыналася нацыянальная трагедыя // Неман. 1992. № 9; Р. Платонаў. Эпідемія зла // Беларуская думка. 1993. № 1 — 2; Р. Платонаў, М. Сташкевіч. Дзве аперацыі супраць "ворагаў на-рода" // Беларускі гістарычны часопіс. 1993. № 1; Р. Платонаў. Тайна смерці Мікалая Галадзёда // Беларусь. 1993. № 10; А. П. Врублевскі, Т. С. Прот'ко. Из історыі рэпрэсій супраць беларускага крэстьянства 1929—1934 гг. Мн.: Навука і тэхніка. 1992; Сарокін. Пад прэсам бальшавізму // ЛіМ. 1993. 16 ліпеня; Возвращенные имена. Сотрудники АН Беларусі, пострадавшие в пе-риод сталинских репрессий. Мн.: Навука і тэхніка. 1992, і інш.

3. Адамушко В. И., Иванова Н. В. Помилуйте... Документы по репрессиям 1939—1941 гг. в Вилейской обл. Мн., 1992.

4. Сборник нормативных документов по восстановлению прав граждан, пострадавших в ходе политических репрессий 20 — 80-ых годов. Мн., 1991.

ТРАГЕДЫЯ НАРОДА ЎЛІЧБАХ

1. Сборник нормативных документов по восстановлению прав граждан, пострадавших в ходе политических репрессий 20 — 80-ых годов. Мн., 1991. С. 40 — 41.

2. XII з'езд КП(б)Б. Стэнаграфічная справаздача. С. 199.

3. Беларускі дзяржаўны архіў (БДА). Ф. 93. Воп. 3. Спр. 767. Л. 108—109.

4. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). Ф. 4. Воп. 21. Спр. 1900. Л. 1 — 2.

ФАРМІРАВАННЕ РЭПРЭСІЎНАГА МЕХАНІЗМА

1. Сталин И. В. Соч. Т. 12. С. 309.

2. Ленин В. И. ПСС. Т. 28. С. 151.

3. Реабилитация: Политические процессы 30—50-х годов. М., 1991. С. 13.

4. Собрание узаконений РСФСР (СУРСФСР). 1919. N 8. С. 24.

5. Там же. 1922. № 16. С. 160.
6. СЗ СССР. 1932. № 84. С. 518.
7. Там же. 1934. № 34. С. 283.
8. Сибирская газета. 1991. 3 января.
9. Справочник по законодательству для работников прокуратуры, суда и МВД. М., 1971. Т. 2, ч. I. С. 135.
10. Створаны постановой ЦВК і СНК СССР 27.11.30 г. Ліквідаваны 12.02.57 г.
11. Створаны постановой ЦВК і СНК СССР 7.06.34 г. Ліквідаваны 12.02.57 г.
12. Створаны Постановой ЦВК і СНК СССР 17.11.34 г.
13. Указам Прэзідыума Вярхоўнага Савета СССР ад 13.04.59 г. усе акты аб лагерных судах адменены.
14. СУРСФСР. 1918. № 28. Ст. 362.
15. Ліквідавана ў адпаведнасці з постановой ЦВК і СНК СССР ад 10.07.34 г.
16. СЗ СССР. 1935. № 11. С. 84.
17. Роль В.И.Ленина в становлении и развитии советского законодательства. М., 1969. С. 411.
18. СУРСФСР. 1918. № 85. Ст. 889.
19. Ленин В.И. ПСС. Т. 35. С. 66—67.
20. Там же. С. 358.
21. СУРСФСР. 1919. № 13. Ст. 131.
22. Там же. 1918. № 80. Ст. 840—841.
23. Там же. 1919. № 62. Ст. 72.
24. Там же. 1918. № 64. Ст. 703—705.
25. Систематизированный сборник важнейших декретов 1917—1920 гг. М., 1920. С. 67.
26. СУРСФСР. 1921. № 37. Ст. 41—46.
27. Там же. 1917. № 70. Ст. 65—66.
28. Хрущев Н.С. О культе личности и его последствиях // Известия ЦК КПСС. 1989. № 3. С. 132.
29. Газета Временного Рабочего и Крестьянского Правительства. 1918. № 11. 18 января.
30. Известия ВЦИК. 1921. № 22. 2 февраля.
31. Ленин В.И. ПСС. Т. 38. С. 149.
32. Там же. Т. 35. С. 89.
33. СУРСФСР. 1921. № 39. Ст. 209.
34. Сталин И.В. Доклад и заключительное слово на Пленуме ЦК ВКП(б) 3—5 марта 1937 г. С. 22.
35. СУРСФСР. 1929. № 34. Отдел I.
36. СЗ СССР. 1930. № 2. Ст. 12.
37. СЗ БССР. 1930. № 3. Ст. 19.
38. Там же. 1932. № 68. Ст. 338.
39. Там же. 1939. № 58. Ст. 268.

40. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. М., 1967. Т. 2. С. 665—673.
41. СЗ БССР. 1938—1967. Т. 2. М., 1968. С. 182—183.
42. Известия ЦК КПСС. 1990. № 2. С. 186—190.
43. СЗ СССР. 1940. № 22. С. 543.
44. Там же.
45. Там же. 1932. № 62. С. 584.
46. Там же.
47. Сталин И.В. Соч. Т. 13. С. 213—214.
48. Костюк М. Коллективизация: как было. // Политический собеседник. 1989. № 4. С. 42.
49. Правда. 1988. 7 октября.
50. Цыт. па: Курыцын В.М. 1937 год: напярэдадні і пасля // Мінская праўда. 1988. 18 верасня.
51. Уголовный кодекс РСФСР. М., 1944.
52. Уголовный кодекс Белорусской ССР. М., 1944. С. 12 — 14.

ПАЛІТЫКА РЭПРЭСІЙ У 20 — 30-ЫЯ ГАДЫ

1. Дзяржаўны архіў Гомельскай вобласці (ДА Гомельскай вобласці). Ф. 100. Воп. 1. Спр. 434. Л. 51.
2. Там же. Л. 52.
3. Там же. Л. 1.
4. Там же. Спр. 656. Л. 215.
5. Там же. Л. 214.
6. Сталин И.В. Соч. Т. 10. М., 1952. С. 299, 311.
7. БДА. Ф. 750. Воп. 1. Спр. 69. Л. 20—21.
8. Там же. Спр. 81. Л. 30.
9. Сталин И.В. Соч. Т. 12. С. 169.
10. Сибирская газета. 1991. 3 января.
11. Дзяржаўны архіў Магілёўскай вобласці (ДА Магілёўскай вобласці). Ф. 45. Воп. 2а. Спр. 18. Л. 5.
12. Там же. Л. 16 — 18.
13. Там же. Спр. 12. Л. 23.
14. XII з'езд КП(б)Б. Стэнаграфічная справаздача. С. 199.
15. XVI съезд ВКП(б). 26 июня — 13 июля 1930 г. Стенографический отчет. М., 1935. Т. 1. С. 73.
16. Сибирская газета. 1991. 3 января.
17. ДА Магілёўскай вобласці. Ф. 117. Воп. 1а. Спр. 133. Л. 129—132.
18. НАРБ. Ф. 4. Воп. 24. Спр. 101. Л. 175—176.
19. Коммунистическая партия Белоруссии в резолюциях и решениях съездов и конференций ЦК. Мн., 1983. Т. 1. С. 507—508.
20. Сачанка Б. Ахвяры і каты // ЛіМ. 1991, 24 мая.
21. Быкаў В. Пісьмо ў рэдакцыю газеты "Літаратура і мастацтва" // ЛіМ. 1988. 7 кастрычніка.

22. Возвращенные имена. Сотрудники АН Беларуси, пострадавшие в период сталинских репрессий. Мн., 1992. С. 5 — 13.
23. Міхнюк У.М. Захоўваць вечна: справа № 20951-с//Маладосць. 1992. № 6. С. 111.
24. Там жа.
25. НАРБ. Ф. 4. Воп. 20. Спр. 148. Л. 9.
26. Там жа. Спр. 147. Л. 18.
27. Там жа. Л. 32—33.
28. Там жа. Л. 35.
29. Там жа. Спр. 149. Л. 103—104.
30. Там жа. Воп. 21. Спр. 1410. Л. 59.
31. Там жа.
32. Там жа. Воп. 20. Спр. 149. Л. 63—64.
33. Там жа. Л. 68.
34. Там жа. Л. 156.
35. Там жа. Воп. 2. Спр. 135—139.
36. Правда. 1937. 11 июня.
37. НАРБ. Ф. 4. Воп. 2. Спр. 135. Л. 23.
38. Там жа. Л. 137.
39. Там жа. Спр. 138. Л. 93.
40. Там жа. Л. 91—94.
41. Там жа. Спр. 136. Л. 214, 215, 224, 242.
42. Там жа. Спр. 137. Л. 25, 29.
43. Там жа. Л. 68.
44. Там жа. Спр. 138. Л. 9.
45. Там жа. Спр. 139. Л. 1 зв.
46. Там жа. Л. 3.
47. Там жа. Воп. 20. Спр. 161. Л. 8.
48. Там жа. Л. 158—159.
49. XII з'езд ЛКСМБ//Чырвоная змена. 1990. 4 чэрвеня.
50. НАРБ. Ф. 4. Воп. 21. Л. 3.
51. Московские новости. 1991. 5 мая.
52. Труд. 1992. 4 июня.
53. Там жа.
54. Там жа.
55. Там жа.
56. Там жа.
57. НАРБ. Ф. 4. Воп. 21. Спр. 1610. Л. 1—2.
58. Там жа. Спр. 1397. Л. 19—24.
59. Там жа. Воп. 20. Спр. 149. Л. 65.
60. Ковалев И.А. Идеологическая работа КПБ в период создания фундамента социализма. Мн., 1970. С. 65.
61. Почанин С. Черные дни 37-го//Советская Белоруссия. 1988. 11 октября.
62. НАРБ. Ф. 4. Воп. 21. Спр. 1522. Л. 4.

ПУХАВІЦКАЯ СПРАВА

1. Шышэй Канстанцін Цімафеевіч, 1888 г. нар., г. Навагрудак, беларус, з сялян, б/п, з 1917 па 1918 г. службы ўрачом у Чырвонай Арміі, загадчык Пухавіцкай бальніцы, 6.04.1933 г. расстраляны па справе "Партыі вызвалення сялян", рэабілітаваны 5.11.1956 г.; Муравіцкі Канстанцін Сцяпанавіч, 1886 г. нар., хутар Перавалокі (Польшча), беларус, з сялян, б/п, з 1919 па 1921 г. службы ў Чырвонай Арміі, аграном Пухавіцкай МТС, 6.04.1933 г. расстраляны па справе "Партыі вызвалення сялян", рэабілітаваны 5.11.1956 г.; Лінскі Мікалай Якаўлевіч, 1893 г. нар., м. Пухавічы Мінскай вобласці, беларус, з сялян, б/п, настаўнік Пухавіцкай ШКМ, 6.04.1933 г. расстраляны па справе "Партыі вызвалення сялян". Рэабілітаваны 5.11.1956 г.

2. Бадытчык Уладзімір Герасімавіч, 1905 г. нар., в. Лявонавічы Мінскай вобласці, беларус, з сялян, б/п, міліцыянер ведамаснай міліцыі ў г. Мінску, 6.04.1933 г. расстраляны па справе "Партыі вызвалення сялян". Рэабілітаваны 5.11.1956 г.

РЭПРЭСІІ Ў ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ

1. НАРБ. Ф. 4. Воп. 21. Спр. 1584. Л. 5.
2. Там жа. Л. 5—6.
3. Там жа. Спр. 1907. Л. 5.
4. Там жа. Спр. 1521. Л. 291—293.
5. Там жа. Спр. 1907. Л. 10—11.
6. Там жа. Л. 16.
7. Там жа. Воп. 3. Спр. 885. Л. 40.
8. Там жа. Воп. 21. Спр. 1900. Л. 1—2.
9. Там жа. Л. 3.
10. Там жа. Л. 7.
11. Там жа. Спр. 2076. Л. 165—166.
12. Там жа. Л. 159.
13. Там жа. Спр. 2432. С. 192—193.
14. НКВД. Октябрь 1939 — июль 1940.
15. Там жа. Воп. 3. С. 1124. Л. 5.
16. С. Белы. Хацелі людзьмі звацца // Маладосць. 1989. № 7. С. 143.
17. НАРБ. Ф. 4. Воп. 21. Спр. 2206. Л. 157.
18. Там жа.
19. Там жа. Спр. 2184. Л. 330.
20. Там жа. Спр. 2187. Л. 80—86.
21. Е. Мисаревич, М. Василючек. Семнадцатое сентября // Политический собеседник. 1989. № 8. С. 12.
22. НАРБ. Ф. 4. Воп. 3. Спр. 1188. Л. 36.
23. Там жа. Воп. 21. Спр. 1775. Л. 7—10.
24. Там жа. Спр. 1683. Л. 138—139.
25. Там жа. Л. 220.
26. Там жа. Спр. 2126. Л. 4.

27. Там жа. Спр. 2456. Л. 3.
28. Сборник законодательных актов и документов. Москва. 1989. С. 18.
29. Архіў МУС Рэспублікі Беларусь.
30. Там жа.
31. Там жа.
32. Там жа.
33. А.Карпюк. Хроніка майго пакалення//Полымя. 1990. № 10. С. 152;
М.Іваноў. Вызваленне ці няволя . 1939 год — у нашай нацыянальнай свядо-
масці//Голас Радзімы. 1992. 12 сакавіка.

ЛЁСЫ ЛЮДСКІЯ

1. Адамушко В.И., Иванова Н.В. Помилуйте... Мн., 1992. С. 68—96.
2. Там жа. С. 5—15.
3. Філіял дзяржаўнага архіва Мінскай вобласці ў г.Маладзечна (ФДА
Мінскай вобласці ў г.Маладзечна). Ф. 60. Воп. 3. Спр. 696. Л. 9.
4. Там жа. Л. 3, 3 зв., 4.
5. Там жа. Спр. 393. Л. 2, 2 зв.
6. Там жа. Спр. 781. Л. 22.
7. Там жа. Л. 28.
8. Там жа. Л. 56—59.
9. Там жа. Спр. 686. Л. 17, 5.
10. Там жа. Спр. 320. Л. 27, 27 зв.
11. Там жа. Спр. 530. Л. 7.
12. Там жа. Спр. 788. Л. 6—10.
13. Там жа. Спр. 635. Л. 16, 16 зв.
14. Там жа. Ф. 158. Воп. 2. Спр. 13. Л. 10—12.
15. Там жа. Ф. 60. Воп. 3. Спр. 18. Л. 47.
16. Там жа. Ф. 154. Воп. 1. Спр. 56. Л. 2.
17. Там жа. Л. 6.
18. Там жа. Ф. 159. Воп. 2. Спр. 68. Л. 1 — 2.
19. Там жа. Ф. 185. Воп. 1. Спр. 284. Л. 2, 7, 27, 43.
20. Там жа. Ф. 159. Воп. 2. Спр. 3.
21. Там жа. Ф. 847. Воп. 1. Спр. 15. Л. 124—125.
22. Там жа. Ф. 1104. Воп. 1. Спр. 22. Л. 72.
23. Там жа. Ф. Р-704. Воп. 2с. Спр. 1. Л. 34, 34 зв.
24. Там жа. Ф. Р-1692. Воп. 1. Спр. 526. Л. 15.
25. Там жа. Ф. 237. Воп. 4. Спр. 53. Л. 216 — 217
26. Там жа. Л. 213.

РЭАБІЛІТАЦЫЯ НЕВІНАВАТЫХ

1. Дзяржаўны архіў Расійскай Федэрацыі (ДАРФ). Ф. 9492. Воп. 6с. С. 53. Л.
74—75.
2. Там жа. Ф. 9474. Воп. 16с. С. 545. Л. 54—55.
3. Знамя. №9. 1989. С. 37.
4. Известия ЦК КПСС. 1989. № 3. С. 166.
5. Там жа.

6. ДАРФ. Ф. 9474. Воп. 16с. С. 545. Л. 38.
7. Сборник законодательных актов и документов. М., 1989. Л. 18.
8. ДАРФ. Ф. 9474. Воп. 1. С. 134—146, 185—189, 191—194.
9. Падлічана аўтарам на аснове матэрыялаў ДАРФ. Ф. 9474. Воп. 16с. С. 556, 560, 562—565.
10. Правда. 1990. 17 октября.
11. Па даных ваеннай пракуратуры Міністэрства абароны Рэспублікі Беларусь.
12. Реабилитация: Политические процессы 30—50-ых годов. М., 1991. С. 16.
13. Сборник нормативных документов по восстановлению прав граждан, пострадавших в ходе политических репрессий 20—50-ых годов. Мн., 1991. С. 17—19.
14. Там жа. С. 28—37.
15. Там жа. С. 37—40.
16. Там жа. С. 40—46.
17. Па даных Камісіі Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь па аказанню садзейнічання ў забеспячэнні правоў ахвяр палітычных рэпрэсій 20—80-ых гадоў і ўвекавечанню іх памяці на 1 студзеня 1994 г.

Змест

3	ПРАДМОВА
8	ТРАГЕДЫЯ НАРОДА ў ЛІЧБАХ
16	ФАРМІРАВАННЕ РЭПРЭСІўНАГА МЕХАНІЗМА
30	ПАЛІТЫКА РЭПРЭСІў У 20—30-ЫЯ ГАДЫ
61	СПРАВА № 233 771.
95	БЕЛАРУСКІ НАЦЫЯНАЛЬНЫ ЦЭНТР
100	ПУХАВІЦКАЯ СПРАВА
116	РЭПРЭСІў ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ
139	ЛЁСЫ ЛЮДСКІЯ
146	РЭАБІЛІТАЦЫЯ НЕВІНАВАТЫХ
151	ЗАКЛЮЧЭННЕ
151	ЗАЎВАГІ

Адамушка У. І.
А 28 Палітычныя рэпрэсіі 20—50-ых гадоў на Бе-
ларусі.— Мн.: Беларусь, 1994. —158 с.
ISBN 985 - 01- 0047- 8.

Гэтае выданне — першая спроба ў беларускай гістарыяграфіі паказаць поўную, аб'ектыўную і цэласную карціну палітычных рэпрэсій 20 — 50-ых гадоў на Беларусі.

У кнізе шырока выкарыстаны і ўпершыню прапануюцца чытачу невядомыя раней архіўныя дакументы, у тым ліку і з архіваў КДБ, па праблеме палітычных рэпрэсій.

Разлічана на шырокае кола чытачоў.

9470600000 — 065

А ————— БЗ 113 — 94 ББК 63.3(4Бел)6-4
М 301(03) — 94

Навукова-папулярнае выданне
Адамушка Уладзімір Іванавіч
**ПАЛТЫЧНЫЯ РЭПРЭСІ 20 — 50-ЫХ ГАДОЎ
НА БЕЛАРУСІ**

Рэдактар *В. Я. Кудзіна*

Мастак *А. М. Малышава*

Мастацкі рэдактар *А. А. Жданоўская*

Тэхнічнае рэдагаванне і камп'ютэрная вёрстка *І. П. Касцецкай*

Карэктары *Р. П. Іваненка, Ю. Ц. Петрыкеева*

Падпісана да друку з арыгінала-макета 16.11.94. Фармат
60x90 1/16. Папера афс. № 1. Гарнітура тып. Таймс. Аф-
сетны друк. Ум. друк. арк. 10,0. Ум. фарб.-адб. 10,25. Ул.-
выд. арк. 10,64. Тыраж 2 000 экз. Зак. 5511.

Ордэна Дружбы народаў выдавецтва «Беларусь»
Міністэрства культуры і друку Рэспублікі Беларусь.
Ліцэнзія ЛВ № 2. 220600, Мінск, праспект Машэрава, 11.

Друкарня «Перамога». 222310. Маладзечна,
вул. В. Таўлая, 11.

000000025 19747